

BİLİM ve SANAT

71

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ

KASIM 1986

(KDV Dahil) 400 TL.

Seçim Sonuçları:
Demokrasi adına umut

S. Aren I. Tekeli

Atatürk söylemi üzerine
tartışılıyor

O. Sezgin

Gen Mühendisliği

Prof. Dr. S. Ogun
Doc. Dr. A. Senel
Doc. Dr. S. Alsan
Yrd. Doç. H. Oğuş

TÜSTAV

Dünyanın 1 numaralı ansiklopedisi hakkında neler söylediler:

"Yıllarca bir Britannica'm olmasını istedim. Sonunda oldu. Aynı gün son sayfasına kadar okumak üzere Britannica'nın başına oturdum."

Isaac Asimov
(1920)

"Huxley'in Britannica'yı sayfa sayfa okuduğu söylenir. Yıllarca bu verimli işi tekrarlamayı düşledim."

Gabriel Garcia Marquez
(1928)

"Her sabah ilk iş olarak iki saat Britannica okurum."

Aldous Huxley
(1894-1963)

"İçki ve sigara içmem. İki kötü alışkanlığım vardır. Enrique Larreta'yı okumam, Britannica'yı okurum."

Jorge Luis Borges
(1899-1986)

Britannica Türkiye'de, Türkçe:

AnaBritannica

Türkiye, gerçek anlamda "evrensel ansiklopedi"ye ilk kez kavuşuyor. Dünyanın tanıdığı en mükemmel bilgilendirme sistemi şimdi Türk insanına, Türkçe olarak sunuluyor.

İlk fasikül çıktı!

- Yayın süresi: 4 yıl • Cilt sayısı: 22
- Fasikül özellikleri: 64 sayfa, tamamı renkli, haftalık.
- Görsel malzeme: 20.000 fotoğraf, harita, şema.
- Katkıda bulunanlar: Her biri konusunda uzman 5000'i aşkın bilim adamı, araştırmacı, yazar.

Ana Yayıncılık, bu büyük bilgi kaynağına abone olmak isteyen herkese uygun, çok seçeneekli abone koşulları sunacaktır.

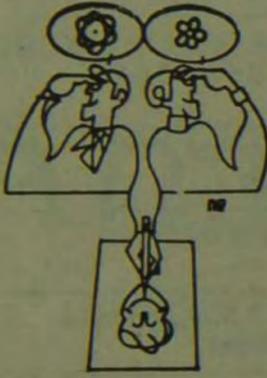
BİLİM ve SANAT

Sahibi
BİLSAN Basım-Yayın Ticaret
ve Sanayi A.Ş. Adına:
İLHAN ALKAN
Genel Yayın Yönetmeni
VARLIK ÖZMENEK
Genel Yayın Danışmanı
GÜNEY GÖNENÇ
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
İRFAN AYDIN

KAZANAN DEMOKRASİ ÖZLEMİDİR Bilim ve Sanat	4
SEÇİM SONUÇLARI: DEMOKRASİ ADINA UMUT Sadun Aren - İlhan Tekeli / Varlık Özmenek	6
ATATÜRKÇÜLÜK SÖYLEMİ ÜZERİNE Ömür Sezgin	12
İDEOLOJİ VE ÜNİVERSİTE Nuri Karacan	15
YÖK VE KONSERVATUVARLAR Ali Taygun	17
KÜLTÜR PLANI VE OYUNU Mahmut T. Öngören	20
İNSAN HAKLARI VE BİREYSEL BAŞVURU Güney Dinç	23
AMERİKAN USULÜ SAĞLIK Aydın Özcan	25
LİBERALLEŞME PROGRAMI VE SAĞLIK HİZMETLERİ M. Kemal Göze	28
YARATACAĞI OLANAK VE SORUNLARIYLA GEN MÜHENDİSLİĞİ Sabahattin Ögün - Selçuk Alsan - Kevser Pişkin - Hamdi Ögüş / Alâeddin Şenel	30
TÜRK-İŞ GENEL KURULU YAKLAŞIRKEN Özcan Kesgeç	38
İRAN - İRAK SAVAŞI KİMLERİN İŞİNE YARIYOR? Kaya Umud	42
GAZETECİ - YAZARIN ÇAĞIMIZDAKİ SORUMLULUĞU Cengiz Aytmatov / Çev. Sevgül Uludağ	45
BİR YÖNTEM ÇALIŞMASI: ŞİİR ÇEVİRİSİNDE SES Yusuf Eradam	47
HADİ HOŞÇA KAL Agostinho Neto / Çev. Gürhan Uçkan	50
SİVİL VE ASKER Wole Soyinka / Çev. Gürhan Uçkan	51
"KAOS VE GERÇEK DÜNYA" Hüray - Caner Fidaner	52
BAŞARILI BİR YAZIN UYARLAMASI: "HİNDİSTAN'A BİR GEÇİT" Halidun Armağan	53
YAZMAK ZOR ELEŞTİRMEK KOLAY Mümtaz İdil	54
OKUYUCULARIMIZDAN Gülşen Tuncer, H. Oğuz Bilgen, Asım Aslan	56
BİZDEN SİZE Bilim ve Sanat	58
ÇİZGİLERİYLE: Nezih Danyal, Asaf Koçak FOTOĞRAFLAR: İbrahim Akyürek, Vahit Aras, Ersin Dinmez, Selçuk Yargıcı	

Yazışma Adresi: Sümer Sk. 36/1-A Kızılay-ANKARA
Tel: 305945 Posta Çeki No: 12526-1 • İstanbul
Temsilcisi: Av. Kutlukhan KAYNAKÇIOĞLU Tel: 1460122 • İzmir Temsilcisi: Haluk DÖLENEKEN •
İsviçre Temsilcisi: Gürhan UÇKAN Box: 38 045 10064
Stockholm • F. Almanya Temsilcisi: Duran TAŞTAN
Alemannen Str. 1.404 Neuss • İsviçre Temsilcisi:
Hasan DEMİRCAN Postfach 56.5614 Sarmenstorf •
İngiltere Temsilcisi: Mustafa YAŞACAN
11 Nevill Rd, N 16/London • Kıbrıs
Temsilcisi: Sevgül ULUDAĞ 19 Necmi Alkiran Sk.
Lefkoşe/Kıbrıs • Dizgi: Yeşim Tel: 175752 • Film: Arsu
Ofset • Baskı: Daily News Ofset Tesisleri • Dağıtım:
ETKİN Tel: 5276011 (İst.) • Abone: Yıllık 3000 — Altı
Aylık 1600.- TL. Avrupa Yıllık 40 DM — ABD (Uçakla)
30 Dolar, Avustralya 35 Avustralya Doları.

Kazanan Demokrasi Özlemidir

Sadece 10 il'de 11 milletvekilliği için 28 Eylül'de yapılan ara seçimlerin üzerinden bir ayı aşkın süre geçmesine karşın, önem ve güncelliğini sürdürdüğü gözlemleniyor. Yorumlar sürüyor; sonuçların siyasal yaşamdaki etkileri açıkça izlenebiliyor... Bir seçimin kendi çapının çok ötesinde önem kazanmasının nedenleri araştırılmaya değer.

Kanımızca sorunun çok yalın ve birbirine bağlı yanıtları bulunuyor. İlk önce sözünü ettiğimiz olay bir seçimdir. Ve hemen sorulabilir: Niçin bir seçim, yalnızca bu temel niteliğinden ötürü kendi çapının ötesinde bir öneme sahip olsun? Örneğin, demokratik bir ülkede bir seçim olayı böylesi boyutlarda algılanabilir mi? Nitekim Türkiye'de de, 12 Eylül askerî müdahalesi ile birlikte gelen rejim değişikliği olmasaydı, ara seçimler olağan bir siyasal olay olmaktan öteye gitmeyecekti. Bir başka deyişle seçimlerle barışık olmayan bir rejimde yapılan seçimler olağanüstü olay olmaya her zaman adaydırlar. Hele hele Türkiye gibi, yeni bir rejimin çerçevesi çizilirken, demokratik ve temsili mekanizmaların yaygınlaştırılması, siyaset alanının genişletilmesi esas alınmayan, zaten kapsamı son derece dar tutulan temsili mekanizmaları sisteme zoraki eklenmiş birer yama gibi olan ülkelerde... Ve o ülkelerde rejimin kurumsallaşması ezici bir takvime bağlanmış ve bunun için de iktidar partisinin eline ve diline geniş olanaklar verilmiş, istenmeyen siyasal oluşumlar engellenmiş, toplumsal yaşam bir kül olarak yasaklar ve kısıtlamalar alanı haline getirilmişse...

Doğrusu, yürüyüşünde "seçimsiz bir demokrasiye geçiş" programı icad etmek olanaklı olsaydı, böylesine bir "olmazsa olur"un ilk deneneceği ülkelerden biri de Türkiye olurdu. Ne çare ki, böyle bir şey kesinlikle olanaksızdır. Bunun içindir ki, seçim, sistem için bir çelişki doğurmuştur. Üstelik bu çelişki Anayasa oylamasında olduğu gibi "bir kereye mahsus" da çalışmayacaktır; yerel seçimden ara seçime, ara seçimden genel seçime sürekli işleyecektir. Bu nedenle de, her seçim kendi çapından öteye önemli olmaya aday olacaktır. Ara seçimlerin çapını zorlayan nedenlerden ilki budur. İkincisi ise bunun doğal uzantısı; ne denli kısıtlı, yasaklı olursa olsun, -bir kez yapılmaya görsünçarkların, seçim mekanizmasıyla barışık olmayan bir sistemin üstüne üstüne dönmesinin kaçınılmazlığıdır. Bir başa deyişle, demokratik mekanizmalar sonuçta kendi varlık nedenlerini üretebilecek koşullar lehine dönmektedir.

Bu noktada ara seçimlerin değerlendirilmesi için esas alınacak ölçüt kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Korkulan başa gelmiş midir, gelmemiş midir?

Unutulmamalıdır ki, daha önce de, yapılmış olan genel ve yerel seçimler, rejim ile mutabakat halinde bulunan siyasal partilerin birer birer ayıklanması

için gerekli fırsatı yaratmıştı. Genel seçimlere katılmasına izin verilen üç partiden ikisi "muvazaa"nın ağırlığını yaşamış, kimlik değiştirmek zorunda kalmışlardı. Üçüncüsü ise iktidar olduğu için ayakta durabilmiş, rejimle özdeşleşen tek parti kimliğine bürünmüştür. İlk kez yerel seçimlerde seçmenin karşısına çıkma fırsatı bulan siyasal partiler ise ülkenin siyasal yaşamında belirleyici rol oynamaya aday olduklarını kanıtlamışlardır. Ara seçimler işte kendini rejimle bütünleştiren tek parti ile diğerleri arasında açık bir hesaplaşma platformu olacaktı. Nitekim de öyle olmuştur.

Üstelik bu hesaplaşma eşit koşullar altında yapılmadı. Sanki devlet seçimlere girdi ve iktidar partisinin devletin her olanağını seferber etmesi mubah ve yasal oldu. Dahası, bu olanaklar halka karşı tehdit ögesi olarak kullanıldı. Bu arada liderlere uygulanan "siyaset yapma yasağı"nın iktidarın elindeki en önemli kozlardan birisi olduğu da çok açıktı. Bir farkla ki, liderlerin bu yasağı zorlayacakları seçim öncesinden ayan beyan ortadaydı. Dolayısıyla iktidar partisi solun oylarını bölmek üzere bundan yararlanmaya karar verdi ve seçime katılmak üzere tüm partilere olanak yarattı.

Bunlara, Türkiye'nin "normal" olmaktan uzak koşullarını da eklemek gerekiyor. Siyasal nitelikli davalar sürüp gitmektedir. Siyasal "suç"lardan ötürü insanlar demir parmaklık arkasında tutulmaktadır, sürgündedir. Siyasal nitelikli kovuşturmaların ardı kesilmiş değildir. Tekellerin cömert para yardımları, Amerikan Büyükelçiliğinin adet haline gelen "iktidarı destekleme" mesajları olağanlaşmaya yüz tutmuştur.

Nereden bakılırsa bakılsın, eşit koşullar altında yapılmayan bir seçim ve onun sonuçları ortadadır. Kazanan, kitlelerin demokrasi özlemi, yitiren ise demokrasi karşıtlığıdır. İktidardaki anti-demokratik eğilimin alçalan bir seyir izlemekte olan grafiği tescil edilmiş, demokrasi özlem ve mücadelesi tırmanışa geçmiştir. Özlemlerinde, arayışlarında, tanımlarında, programlarında derin farklılıklar da olsa, demokrasi isteğini seslendirmekte birleşmiş olan siyasal partiler, rejimle kendini özdeşleştirmiş olan siyasal partiye oranla ezici bir seçmen desteği elde etmişlerdir.

Daha önce yapılan yerel seçimler gibi, bu seçimler de demokratik bir rejim doğrultusunda yararlı sonuçlar üretmiştir. Saptanması gereken esas nokta budur kanımızca. Bu saptama yapılmadan, sağ oyların sol oylarla karşılaştırılması ya da sosyal demokrasinin oylarının tek ölçüt olarak alınması esas zemini gözden kaçırmak demektir.

Sevgiyle... dostlukla...

BİLİM ve SANAT

Fotograf: Vahit Aras

Seçim Sonuçları:

Demokrasi Adına Umut

Sadun Aren - İlhan Tekeli/Varlık Özmenek

□ **Varlık ÖZMENEK** -Seçimler sonrasında ortaya çıkan tabloda iki nokta göze çarpıyor. Solda, beklenenin altında alınan oyların yarattığı umutsuzluk, sağda ise ANAP'taki inişe karşı yükselen bir diğer sağ parti. Tabloya bir bütün olarak bakanlar ANAP'a karşı büyüyen muhalefetin sosyal demokraside değil yine bir sağ partide odaklaşmasının altını çiziyorlar. Bu tabloyu biraz daha yakından inceleyebilir miyiz?

□ **Sadun AREN** -28 Eylül ara seçimlerinin sonuçlarını değerlendirirken, iki hususun dikkate alınması gerektiğini düşünüyorum. Bunlardan birincisi, 12 Eylül döneminin etkilerinin henüz silinmemiş olmasıdır. Halkın belli bir kısmı kendi öz tercihlerinden çok istikrara, mevcut durumdan daha da kötüye gidilmesinin önlenmesine ağırlık vermiştir. Hatta bazı sol seçmenler, öyle sanıyor ki, bu dü-

şünceyle ve şimdilik kaydıyla ANAP'ı yeğlemişlerdir.

İkinci dikkate alınması gereken husus da, bunun bir ara seçim olması ve iktidarı değiştirmeyeceğinin bilinmesidir. Seçmenlerin bir kısmı "nasıl olsa sonuç değişmeyecektir; oysa özellikle iktidarın aleyhine bir eğilim belirirse, önümüzdeki dönemde bu istikrarsızlık yaratabilir" diye düşünüp, bu etkiler altında oy kullanmıştır. Bu iki husus dikkate alındığı zaman seçim sonuçlarında yadırganacak bir şey, sürpriz bir sonuç görmüyorum. Bir kere sol partiler veya sosyal demokrasi geleneksel konumunu koruyabilmiştir. Toplam olarak iki parti %31 oy almıştır. İlle bir sürpriz aranıyorsa, burada aranmalıdır. Bence bu etkiler nedeniyle doğal olarak bir gerileme beklenirdi.

Olağanüstü dönemde, ki o dönem hâlâ bir miktar devam etmektedir, sola karşı son derece büyük baskılar yapılmıştır. Bu baskılar hem ikna edici,

ideolojik baskılar şeklinde oluşmuştur; hem de cebir unsuru kullanılarak, yıldırma, korkutma biçiminde olmuştur. Buna rağmen solun konumunu koruması önemlidir. Bu noktada HP'nin 6 Kasım'daki oyunun ölçü olarak alınmaması gerektiğini düşünüyorum. O oy %30'dur ve halk HP'ye oy verirken, gene de müsaade edilmiş bir partiye oy vermiştir. O bakımdan SHP'nin bugün aldığı oy ile o oy aynı oy değildir. Bugün sosyal demokrasinin aldığı oy daha anlamlıdır, daha solu yansıtıcı niteliktedir. Öbürü daha kolay verilebilirdi ve öyle olmuştur. Solun geleneksel oyunun bölünmesine gelince, bir kere oran olarak fazla bir bölünme olmamıştır. %8.6 bir tarafta, %22 kusur bir tarafta. Zonguldak çıkarılırsa fark daha da büyür. Bence seçmen bu konuda kararını vermiştir. Tercihini SHP lehinedir. Büyük seçimlerde bu daha da belirginleşecektir.

Buna karşılık sağda ANAP ile DYP arasındaki bölünme başka türlü bir

bölünmedir ve bu bölünmeyi değerlendiren iki hususu dikkate almak gerekir. Birincisi ANAP ile DYP arasında, parti olarak var olan bir farkla ilgilidir. İkincisi ise bunlardan birisinin 12 Eylül rejiminin uzantısı olması, öbürünün buna tepki olması ile ilgilidir. Diğer bir deyişle, DYP'ye giden oyların bir kısmı DYP'nin bir parti olarak tercih edilmesi ile ilgilidir. Bir kısmı ise sadece 12 Eylül'ü protesto etmek içindir, bir protesto oyudur. Şimdi bu ayırımın yüzde ağırlıklarını tabii ki bilemem, tahmini de güçtür. Ama böyle bir ayırımın şu anlamı var; eğer bundan sonraki dönemde ANAP sivilleşebilirse, 12 Eylül'ün uzantısı olduğu gerçeğini sahiden silebilirse, demokratikleşebilirse, DYP'ye pro-

fark var, SHP için %30'lar civarındaki beklenti %22 çıktı. Temelde, bu seçimde, SHP için başarısızlık Demirel içinse aşırı başarılı havasının doğmasında sözkonusu kamuoyu yoklamalarının verdiği beklentiler esas oldu. Ama o kamuoyu yoklamalarının sağlam olduğunu bilmiyoruz ki, ona göre şu başarılı şu başarısız olmuş diye bir tartışma yapalım. Bu kamuoyu yoklamaları yalnız bizim gibi dıştan seyredenleri değil, olayın içindekileri de yanılttı. ANAP bütün stratejisini SHP'ye karşı kurdu. En büyük parti SHP olmasın diye (gerçekten, Milliyet'in bir süre önceki yoklamasında SHP ANAP'ı geçmeye başlamıştı) SHP oyunu parçalamaya yönelik bir seçim stratejisi izledi. DSP'yi ve di-

lar bir çeşit tepki oyu ve korkmaya, ürkmeye çok müsait oylar. Ve kendisi solda tanınan biri çıkıp "SHP aşırı soldur" deyince, tabii bu, o grup için önemli bir etki yaratır, vatandaş istikrar arıyorsa (ki, Sadun Hoca'da başta belirtti) SHP'ye oy vermekten ürker. Sonuçta Özal'ın kendi stratejisi ters teperek kendi aleyhine DYP'nin payını arttıran bir şekilde çalıştı. SHP'yi böldü ama öbür tarafı da çok büyüttü.

Bence bu seçimin önceki seçimlerden farklı noktalarından biri, bu kamuoyu yoklamalarının gerek seçim stratejisi üstünde gerekse seçimin sonuçlarındaki beklenti üstünde çok etkisi olmasıydı. Birara SHP %40'lara tırmanmıştı; o arada başka yoklamalar yapılmayıp, seçimde %22 oy alınsaydı partide şimdikinden çok daha büyük karışıklık olurdu.

Sadun Hoca'nın değiştiği, ANAP ve DYP'nin gelecekte sağdaki oyların bölünmesindeki görece payları ne olacaktır konusunda benim son günlerde gözlediğim çok ilginç bir olay var. O da şu: ANAP'ın başına, SHP'nin başına gelen geliyor. Ortada yüzer-gezer bir oy var. Bu oy için istikrar çok önemli. Şimdi ANAP'ın içinden bir grup çıktı partide aşırıların bulunduğu ileri sürüyor. Bu, ANAP'tan kaçacak oyların miktarını arttıracak bir öge. Nasıl bu seçimde DSP, SHP için bu tür bir etki yapıyorsa, şimdi ANAP'ta da aynı şey olacak.

Bu seçim sonrasında gözlediğim başka bir olay DYP'nin stratejisindeki ilginç gelişme. DYP bir değerlendirmeye yaptı sanıyorum. Bizim şimdi değerlendirdiğimiz gibi, SHP'ye gidebilecek bazı oyların kendisine kaydığını görerek, zaten sağdaki pazar onun pazarıydı, sola karşı da göz kırpan bir politikaya girdi. Soldaki, ortaya yakın kesimden pay almak istiyor. Cumhuriyet'te yer alan beyanatında DYP başkanı, sola çiçek atıyor.

Bir diğer gözlemimi aktarayım: SHP içinde ve gazetelerde iki ilginç yorum kalıbı var. Bir tanesi şu: Yorumda bulunan, parti içinde, örneğin meclis grubunda, daha sağda bir yerde ise, diyor ki, bu başarısızlığın sebebi partinin sola gitmesidir. Öteki grupta diyor ki parti sağa gitti. Herkes kendi ideolojik çizgisine göre partinin sağa veya sola gittiği değerlendirilmesini yapıyor. Yani, temelde, partinin mesajını eleştiriyor. İkinci eleş-

Fotograf: Vahit Aras

S. Aren

testo mahiyetinde giden oyları geri alabilir. Çünkü o zaman sadece protesto ile ilgili olmayan tercih nedenleri geriye kalır. Hangisi daha beceriklidir, hangisi daha iyi iş yapar, sağ seçmen ona bakar.

□ **İlhan TEKELİ** -Önce bu, soldaki başarısızlık imajı nasıl oluştu, bunun üstünde durmakta yarar var. Sanıyorum, solda başarısızlık sonucuna varılmasının temel nedeni daha önce yapılan kamuoyu yoklamalarıdır. Gerek Cumhuriyet'in gerekse Milliyet'in yaptığı kamuoyu yoklamalarında SHP için önce %40'lara sonra da %30'lara varan bir rakam bulundu. Başarısızlık hep bu rakamlara göre söylendi. En son kamuoyu yoklaması seçime çok yakın bir tarihte yapıldı. Son kamuoyu yoklaması ile seçim sonuçları arasında %10'a varan bir

ger küçük partileri seçime sokacak bir sistem kurdu. Bu sistem SHP'nin aleyhindeydi, ama ANAP'ın da aleyhine çalıştı. İki bakımdan aleyhine çalıştı; bir kere bu, yasaklı liderlerin rahat seçim kampanyası yapmasını sağladı, ikincisi ANAP'a karşı oluşan muhalefetin daha önce ANAP'a oy vermiş gayri memnun bir grubun SHP'den çok DYP'ye gitmesini sağlayan mekanizmayı da yarattı. Hep söylenen birşey: Ecevit'in, SHP'yi aşırı grupların sızmasıyla suçlaması, sözkonusu oyların DYP'ye kaymasında etkili oldu.

Genel olarak beklenen şu: Bir iktidar var, bu sağda bir iktidar, alternatif de bir sol muhalefet partisi. Sol muhalefet partisine gelmesi beklenen oylar daha bilinçli oylardan çok, yüzer-gezer oylar. Bu yüzer-gezer oy-

tiri kalıbı; lider karizmatikti, değildi gibi bir eleştiri biçimini içeriyor. Tabii bütün bunların altında bence görmezlikten gelinen bir temeleksizlik var: Acaba partinin örgütlenme biçimi böyle bir seçim kampanyasında ne rol oynadı... Partinin örgütlenmesinin başarı ya da başarısızlığının, partinin iç yapısının bu başarısızlıkta bir etkisi yok mu? Bu mesele hiç bir şekilde gündeme gelmedi. Bu bence DYP'nin etkisi altında olan bir eleştiri biçimi. Yani, Türkiye siyasetinde başarılı model diye halka hitap eden bir lider bulundu mu, biraz laf çevirip halkla diyalog kurabildi mi, bu iş olur gibi, gayet sağlıklı bir yaklaşım biçimi var. Bu eleştiriler; mesajın halka ulaşip ulaşmadığı, liderin karizması olup olmadığı, DYP ve Demirel modeli ideal modeldir varsayımı üstünde dönüyor. Oysa sol kesim için önce sorulması gereken sorular şunlar: Bir kere, partinin örgütü toplumun sorunlarını parti üstü yönetimine getirebiliyor mu, tepede bu yeniden formüle edilip halka yine parti kanallarıyla ulaştırılabiliyor mu? Bu mekanizma kurulmadan, bu mekanizmanın işleyişi tartışılmadan, mesajın doğruluğu veya yanlışlığı, liderin karizması çok önemli değil. Bence sol kesim için bir parti başarısızlığı görülüyorsa, önce sorgulanması gereken, lider vs. den çok partinin yapısıdır.

□ **Varlık ÖZMENEK** - Şimdi burada, %10-15 diyebiliriz, yüzer-gezer oyların seçim sonuçlarında önemli belirlemeler sağladığı tesbiti yapıldı. Sol oylar, klasik kalıbıyla %30-31, bunlar sosyal demokratlar adına sağlam oy gibi gözüküyor. %10-15 arasındaki yüzer-gezer, istikrarlı gözetken, akılcı da diyebileceğimiz bir supleksi olan oyları sol için bir potansiyel olarak yorumlayabilir miyiz? Bunu böyle yorumlarsak, bu potansiyelin sosyal demokratlara yönelmemesini onlar adına bir başarısızlık; DYP adına da sol potansiyeli değerlendirme ve çekebilmede bir başarıdan söz edilebilir mi? Bu soruyu açmak için DYP'nin seçim meydanlarındaki gözlemlerimi aktarayım. DYP'nin, belli başlı sloganlarından birincisi, "muhteşem Süleyman"; bu anlaşılabilir bir slogan, Süleyman Demirel karizmasını sıcak tutuyor. "Yasaksız Türkiye"; bu slogan, kitlelere demokratik içerikli bir mesaj

götürüyor ve yanıtını da görüyordu. "Dağları delen Demirel yasakları da deler" sloganı da galiba barajlar kralını anımsatarak, yatırım, üretim istemlerini demokrasi ve özgürlük istemleriyle birleştiriyordu. Ve çok dikkati çekici bir diğer slogan, her yerde benim gördüğüm, "Holdinglelerin iktidarına hayır!" sloganı; kürsüden ifade edilmiyordu ama bu pankart miting alanlarında en hakim yerlerde duruyordu. Bu gözlemimi genel sekreterleri Gökben Ergenekon'a söyledim. Ergenekon, "en çok ilgi toplayan ve tutan sloganlarımızdan biri bu" dedi. Bu mesajlar, bu imajlar acaba sözkonusu yüzer-gezer oylar üzerinde etkili olmuş mudur?

□ **Sadun AREN** -Bu soruyu yanıtlar-

1. Tekeli - S. Aren

madan önce, İlhan arkadaşımızın dediği bir kaç noktaya katıldığımı vurgulamak istiyorum. SHP içindeki tartışmalar "mesajı ulaştıramadık, imajımızı iyi anlatamadık" biçiminde. İyi ama imaj veya mesaj seçimde ulaştırılmaz; bunun daha önce ulaştırılmış olması gerekir. Hele sosyal demokrasi için bu tamamen böyledir. O bakımdan örgütlenme önemlidir. DSP'nin başarısızlığının nedeni de burada, DSP'de bir örgüt yok; yalnız bir insan var. Bu karizmatik liderlik bir defaya mahsus olmak üzere bir oy almıştır. Tekerrür edecek değildir. Çünkü orada örgüt anlamında bir partileşme sözkonusu değildir.

SHP'nin yapamadığı şey, kendisini ve sosyal demokrasiyi vurgulamaktır. Bundan sonra yapacağı şey, daha çok sosyal demokrat olmak ve bunu daha çok vurgulamaktır. Eğer iktidara sosyal demokrat parti olarak gelmeyecekse, gelmesinin bir anlamı yoktur.

Ekonomik bakımdan sosyal demokrasinin yapabileceği şeyler sınırlıdır. Gelir dağılımının düzeltilmesinin, -ki bu çok önemli bir noktadır- dışında ekonomik kalkınma bakımından farklı bir model uygulayabilecek değildir. IMF ile işbirliği yapmak, Dünya Bankası ile işbirliği yapmak, kredi sağlamak için gene uluslararası müesseselere müracaat etmek ve onların bazı önerilerini kabul etmek durumundadır. Çağımızda sosyal de-

tavizsiz olunursa sosyal demokrat oylar o kadar artacaktır. Ve sosyal demokratlara sosyal demokrat olmayan insanlar da oy verebilir. Zaten sosyal demokrasi ile sağ arasında az bir fark vardır; yok o aşırıdır, bu aşırı solcudur diye o farkı da törpülerle büyük oy kayıplarına uğrayabilirler. Ne olursa olsun iktidara geçmek asil olmamalıdır. Asil olan sosyal demokrat olmalarıdır. O hüviyetle iktidar olmak önemlidir.

Yüzer-gezer oylarla ilgili olarak bir de şu noktaya değineyim. RP'yi çıkarırsak, geri kalan %7'lik küçük partiler var. Bunlara verilen de aslında yüzer gezer oylar. İşe yaramayacağı biline biline kullanılmıştır. O protestodur ve ANAP'a gitmeyecek bir oy-

Cumhuriyet, 4.9.1986

dur. Bu sağ oy da değildir. Sağ oy olsaydı DYP'ye giderdi. Onun için bu %7 oyu sosyal demokratların kaybettiği oy sayıyorum.

□ **İlhan TEKELİ** -Oradaki oyların alınmasında DYP'nin sola yakın görünen politikası mı etkili olmuştur yoksa başka şeyler mi? DYP'nin şöyle bir avantajı var. Yaptığı seçim propagandasında (demin Varlık arkadaşımızın dediği sloganlar da bunu gösteriyor), aslında somut bir şey söylemiyor; bir çeşit protesto satıyor. O protestonun yanında da geçmişteki bir imajı satıyor. Ve bu belki de çok somut bir şey söylenmesine gerek bırakmıyor. Ama sosyal demokratlar için durum öyle değil. Çok kısa bir sü-

re iktidar olmuşlar, O da zaten bunalmış geçmiş. İktidarı edici olmaları için yalnız mesaj iletmeleri yetmiyor. Daha ciddi ve daha güvenilir bir örgüt ve ele alış gerekiyor. Güvenilirliğin oluşum biçimi DYP ve SHP için farklı koşullarda. Ciddi bir örgütlenme, 1979'dakinden çok daha önemli. Çünkü 1980 öncesinde toplumu yönlendirmedeki etkinlik yalnızca partilerin tekelinde değildi. Toplumsal mesajların bir kısmı çok değişik yan öğelerle, örneğin sendikalar kanalıyla iletiliyordu. Demokratik kuruluşlardan oluşan bir ağ vardı, toplumla iletişimde bunun önemli rolü oluyordu. Birisinin TV'yi ya da basını kontrol etmesi yetmiyordu. Topluma mesaj götüren başka kanallar vardı. 12 Eylül sonra-

Birtanesi şu: SHP devamlı olarak kendi iç örgütlenme problemini çözmek zorunda kaldı. Topluma mesaj verecek vakti olmadı. Ya kongresini yaptı, yahut birleşme oldu; hep kendi içinde uğraştı. Eğer bundan sonra parti yine kendi iç sorunlarıyla uğraşacaksa, meşajını yine netleştiremez. Önce partinin iç sorunlarını çözmesi gerek.

SHP'nin sosyal demokrasiye ilişkin yaklaşımını netleştirememesinde bir ikinci nokta, DYP'nin sürdürdüğü muhalefetle ilgili. DYP'de temelde, SHP'nin söyleyeceğine yakın sözler söylüyor; özgürlük diyor, taban fiyatları diyor...

Demirel'in politikasında popülist öğeler var. Ama DYP özgürlük dediğinde bu Demirel'in anladığı anlamda bir özgürlük. Ne var ki sadece "özgürlük" dediği için içerik netleşmiyor. Ve bu, SHP'nin söylediği özgürlüğe eş tutuluyor.

Üçüncü belirsizlik DSP meselesinden çıkıyor; eskiden Türkiye'de sosyal demokrasinin lideri olan kişi bu anlamdaki iddiasını sürdürüyor.

Belki bir dördüncü öğeyi de bunlara eklemek gerekir. SHP bugün muhalefetini HP'nin meclis grubuyla yürütüyor, radyo ve TV'yi bu kanaldan kullanıyor. SHP'nin sağa kayıymuş gibi bir imajının olması bence meclis grubunu çok rahatsız etmeyecek bir denge arayışı ile ilgili. Meclis grubunun bulunduğu nokta ise sosyal demokratlık açısından biraz bulanık.

İşte bu dört öğe birleşince SHP imajı netleşmiyor. Bu durumu elbette, aldığı oyları etkiliyor.

□ **Varlık ÖZMENEK** - Sağ yazarlar %32 ANAP oyunu %24 DYP oyu ile topluyor; buna diğer irili ufaklı sağ partilerin oyunu da katıp %70'e yakın bir oran çıkarıyor ve Türkiye için sağ bir tablo resmediyorlar. Öbür yanda da bu tablonun altında kalanlar "sol, %30'dan öteye gitmiyor" diye yıldınlığa kapılıyor. Halbuki %70 ve %30 aritmetiklerinin böyle kalıp halinde algılanmasının doğru olmadığı ortaya çıkıyor. O zaman sol oylarla sol potansiyel kavramlarına biraz daha açıklık getirebilir miyiz?

□ **Sadun AREN** - Halk kitlelerinin sağda olması akla uygun değildir, gerçeklere de uygun değildir; çünkü kitlelerin çıkarları sağda değildir. Ama geçmişten bu yana gelen bazı düşün-

ce yapıları, bazı şartlanmalar oya yansıdığından farklı bir tablo ortaya çıkıyor, ama bu gelip geçicidir. Türkiye sürekli değişen bir ülkedir. Nüfus yapısı hızla değişiyor. Şehirleşme hızla artıyor. Onun için geçmişteki bu aritmetiği bundan sonra da geçerli saymak sözkonusu değil. Ancak solun, Türkiye'deki bu hızlı değişimi iyi algılayıp önerilerini ona göre yapması gerekir. Örneğin sol imaj halen tamamen bürokratikten arınabilmiş değildir. Gelirlerse herşeyi denetleyecekler, ithalatı şöyle yapacaklar, artık eskisi gibi Marlboro sigara içemeyeceğiz diyorlar. Renkli televizyondan, ikinci boğaz köprüsünden yola çıkıp, solcuların teknolojinin nimetlerine kapalı olduğu, sağın ise açık olduğu imajı yaratılıyor. Ama bu imaj silinebilir. Silinirken de öyle korkak davranılmamalıdır. Örneğin plandan, devletçilikten ürkerek bahsediliyor; bunlar pekala vurgulanabilir, ama eski hataların tekrar edilmeyeceği de vurgulanmalıdır. Sosyal demokratlık kapitalizmin sivri uçlarını törpülemek; bu sistemin halkın yararına olmayan bazı sonuçlarını (nedenlerini değil) düzeltmektir. Bunun ötesi, ekonomide sosyal demokrasiden beklenemez. Ne sol beklemelidir; ne de halk, düzen çok fazla değiştirilir diye korkmalıdır. İthalatın serbest bırakılması veya bırakılmaması, ekonominin cari, konjonktürel durumu ile ilgilidir; sosyal demokraside bunları yasaklamak, kısıtlamak diye bir ilke yoktur ama yasaklamak gerekirse de yasaklar. Halbuki sağ yasaklaması gerektiği halde yasaklamaz; yükü bazı kitlelere yıkar. Diyelim ithalatı serbest bırakır; bu bazı sanayileri, bazı küçük esnafı yıkar, ama buna aldırmaz. Sosyal demokrasi buna aldırır. Sosyal demokrasi kendisini bu açık hüviyetiyle tanıtır ve ısrar ederse % 30-70 oranı tersine de çevrilebilir. Emeğiyle geçinen insanlar çoğunlukta ise sol çoğunlukta; bütün mesele anlatabilmek ve bunun partisi olabilecektir.

İlhan TEKELİ - Ben de Sadun Hoca'nın dediğine katılıyorum. Ussal olarak büyük kitlenin oyunun solda olması gerek. Bugünkü durum konjonktürel, yani tarihsel birikimin ortaya çıkardığı bir görünüm. Kaldı ki bugünkü görünüm bile tartışılabilir. Eğer, sağda iki büyük parti olmasaydı, bu seçimin sonuçları böyle olmazdı. ANAP'ın kaçınılmaz olarak

kaybettiği oyları alabilecek büyükçe bir sağ parti olmasaydı, bu oyların hepsi sosyal demokrasinin olacaktı. Bugünkü konjonktürde sağın parçalanmış olması bir anlamda iktidarda sağ bulunduğu için sağın oyunu artırdı; yoksa iktidarda sağ varken sağ parçalanmasaydı sol daha yüksek oy olarak görülecekti. Çünkü ana muhalefeti sadece sol temsil edecekti. Erdal İnönü'nün radyo ve TV'den yayınlanan "ANAP'tan memnun değilseniz oyunuzu bize verin" mesajı, ikinci bir büyük sağ parti olunca çalışmadı.

Şimdi başka bir şeyden söz etmek istiyorum; ikinci büyük sağ parti, DYP, eğer yaratıcı bir programla çıkıp, oyları toplasaydı, o zaman sağ kendini yeniledi de halk oyunu topluyor diye bir telaşa kapılmak mümkündür. Süleyman Demirel'in yürüttüğü seçim kampanyasında yaratıcı, yeni birşey yok. Geçmişin hatırasıyla yürütülmüş bir kampanyaya bakıp, sağ kendini yeniledi denemez. Türkiye'de eğer sağ yeni bir formülasyon çıkardıysa, çıkartılan o formülasyon ANAP'tır. O, oy kaybetti; kendini yenilemeyen sağ oy kazandı. Bu bence önemli bir nokta. Eğer Demirel yeni bir programla olsaydı o zaman bunun üstünde daha ciddi durmak gerekirdi. İlginçtir, Özal Avrupa'daki sağ partiler forumuna gittiğinde Demirel'i, "o modern sağcı değildir, CHP'nin devletçiliğini uyguluyor" diye şikayet etti. Yani modern sağdır oy kaybeden.

Bir de çekirdek oy meselesi var. Bu konuda PIAR seçim öncesi bir araştırma yaptı. PIAR soruyor; "öle-niz de kalsanız da bu partiye mi oy vereceksiniz? Yoksa oyunuz değişebilir mi?" Bu oranlara baktığımız zaman, SHP'nin çekirdek oyu en yüksekti. DYP ile ANAP arasında da, daha yüksek çekirdek oy ANAP'taydı. Eğer o anket doğruysa bu ilginç bir sonuç. Çünkü bir siyasi bunalım içinde kurulan partiler, bir seçim döneminden sonra genellikle yok oluyorlar. İspanya'da olduğu gibi. ANAP yok olmayacak gibi görünüyordu o ankette. Ona rağmen en çok oyu o kaybetti. Kendisi için bir miktar çekirdek oy oluşturmasına rağmen. Bu neyi gösteriyor? DYP'de çekirdek oy az, yüzer-gezer oy çok. Bu iyi kullanılabilirse SHP ve ANAP için bir fırsattır. Bu da iyi bir siyaset yapmaya bağlıdır.

Varlık ÖZMENEK - 6 Kasım seçimlerinde 12 Eylül'ün ekonomik, politik, ideolojik tortusu MDP'de simgeleşti ve ANAP pek fazla o ideolojinin yüklenicisi görünmemenin sonucunu aldı. Oysa ara seçimde ANAP, 12 Eylül'ün sonuçlarını, simgesini yükledi; böyle bakarsak, şu açık görülebiliyor mu? 12 Eylül ürünü bir parti önemli bir düşme ivmesi kazandı; 12 Eylül'e karşı oylarda da önemli bir yükselme ivmesi oldu?

Sadun AREN - Evet 28 Eylül seçimlerinin en yukarıdan görünüşü önce bu. 12 Eylül'ün reddedilmesidir. Ama artık 12 Eylül'e karşı olmak bir meziyet olmaktan çıkmıştır. Artık ona karşı oluşun alternatifleri arasında seçim yapmak, onları geliştirmek sözkonusudur. Bu dönemde Türkiye için, halk için yeni ufuklar açmaya çalışmak gerekmektedir. Sadece bir badireyi atlama olmak yetmez. Sadece ona karşı olmak yetmez. Artık yeni yaşamı düzenlemek sözkonusudur. Bunu söyledikten sonra, demin İlhan TEKELİ arkadaşımızın söylediği birşeye dönmek istiyorum. DYP hakikaten yeni bir formülle çıkmamıştır. Daha çok tepkileri kullanma yolunu seçmiştir. Ekonomik hatta politik bakımından sağ uluslararasıdır. Ulusal ekonomi politikaları izlemede sağdaki moda geçmiştir. Sağcı bir parti artık ulusal olma niteliğini kaybetmiştir. Çünkü dünya kapitalizmi kapsayıcıdır ve yenilik, bu entegrasyonu hızlandırmaktadır. ANAP da bunu yapmıştır. ANAP'ın bütün özelliği, sorunlara ulusal değil, uluslararası açıdan bakması; ulusal çıkarları bir türev olarak görmesidir. ANAP, dünya kapitalizmi ile birleşmeyi esas almıştır. Türkiye'nin özel sorunları bunun bir türevi olarak düşünülmüştür. AP böyle değildi. Şimdi DYP bu konuda ne düşünüyor, o önemlidir. Bence ANAP gibi düşünüyor. Böyle düşünmeseydi vurgulardı. Bu kampanyada derdi ki, biz ulusalcıyız. Biz milli ekonomiyi geliştirmeyi ön plana alırız; gelişmemiz için ne kadar entegrasyon gerekirse, o kadarını yaparız. Bunu söylemedi. Halbuki sağdan, ANAP'a söylenebilecek en önemli şey buydu. Söylemediğine göre bunlar arasında, bu konuda bir fark sözkonusu değildir. Sosyal demokrasi ise mahiyeti icabı ulusaldır. Yani o mecburdur halka hizmet etmeye. Sosyal demokrasinin, ben ulusalcı-

yım demesi gerekmez, ben halktan yanayım demesi zaten onu içerir. İlhan TEKELİ - Seçim sonuçlarının 12 Eylül'e karşı yorumlanmasında bence biraz temkinli olmakta yarar var. Eğer ANAP ekonomik olarak başarılı olsaydı bu sonuç çıkamayabilirdi. Yani, sağ oyların DYP'ye gitmesi yalnızca, DYP'nin 12 Eylül'e gösterdiği tepki ile açıklanamaz. Onun da mutlaka bir payı var, ama bence büyük pay ANAP'ın gösterdiği ekonomik başarısızlıkta. ANAP ekonomik olarak başarılı olsaydı, bence bu eski parti ile yeni arasında halkın yeniye seçme eğilimi yüksek olabilirdi.

Bu seçimlerde, ben, iki ögeyi birlikte düşünmek eğilimindeyim. Yani hem ANAP'ın ekonomik başarısızlıkları hem de 12 Eylül'e tepki ögesinin birlikte çalıştığı kanısındayım. Varlık ÖZMENEK - Son olarak Türkiye'nin demokratikleşmesi yönünden sonuç olumlu mu, olumsuz mu, umut verici mi, değil mi, sorusunu yanıtlanızı diliyorum. Sadun AREN - Buna yanıt vermeden önce; "ekonomik başarı" meselesi üzerinde birşey söylemek istiyorum. Son bir yıldır ANAP'ın ekonomik konularında başarısız olduğu

soylemek biraz güç. Yani üretim güçlerinin geliştirilmesi anlamında, milli gelirin artırılması anlamında güç. Gerçekleştirdiği başarı konjonktürel. Çok borçlanarak ve tesadüfen petrol fiyatlarındaki düşmeyi de kullanarak son bir yılda ithalatı arttırmıştır, ekonomik faaliyete canlılık getirmiştir. Başarısız olduğu nokta, gelir dağılımını (İlhan TEKELİ arkadaşımız bunu demek istiyor) daha da bozmuş olmasıdır. En büyük başarısızlığı buradadır. Yalnız, gelir dağılımını bozması bir yanlışlık filan değildir. İzlediği modelin bir sonucudur. Soruya gelince, özgürlük, insan onuruna saygıdır. Toplumsal yaşamın bir amacıdır, ilkesidir. Bunları sağlamayan bir siyasi düzen, hiç bir işe yaramaz. Bunu sağlamayan bir düzen zaten başka konularda da başarılı olamaz. En büyük değer emektir diyoruz. Emek şevkle çalışılırsa bir sonuç verir. Ezilen, horlanan insanlar hiçbir zaman verimli olmazlar ve verimli olsalar bile böyle bir zenginliğin bir anlamı yoktur. Zaten batı kapitalizminde de bunu görüyoruz. Gelişmeleriyle, demokratikleşmelerini, özgürleşmelerini bir arada yürütmüşlerdir. Tabii burada sosyal demokrasinin ve onun solunun çok büyük katkıları olmuştur; eleştirileriyle ve demokratik solun ik-

tidarlarıyla katkıları olmuştur. Bizde de geçtiğimiz seçimlerde -ki bunu burada vurgulamadık- bir eksiklik olmuştur: Marksist bir parti bu seçimlerde yer almamıştır. Böyle bir partinin sadece varlığının ve serbestçe çalışmasının bile halka büyük yararları olacaktır ve tabii bu da önümüzdeki dönemde üzerinde durulması gereken önemli bir gündem maddesidir.

İlhan TEKELİ - Sadun Hoca'nın son bıraktığı noktada bir saplama yapmak istiyorum. Sosyal demokrasinin oylarını arttırdığı her dönem, Türkiye'de hep daha soldaki ideolojik hareketin çok canlı olduğu döneme rastlıyor. Ekonomik konjonktüre de bakarsanız, 73'lerde, 76'larda, dünyada ekonomik kriz başlamasına rağmen, Türkiye krize girmemiş, ama ona rağmen o dönem sağın oylarının en düşük olduğu dönem. İktidardaki sağ, o koşullar için, ekonomide fena bir performans göstermiyor, ama oy kaybediyor. Bunun kaybında, sosyal demokrat olmayan, onun ötesindeki sol partilerin, sol grupların Türkiye'ye getirdiği siyasal canlılık önemli. Genel olarak solda bir hareket olduğu zaman, sosyal demokratlar ondan daha çok pay alıyor. Onun için, sosyal demokratların gelişmesi bakımından yahut genel olarak sol çizginin Türkiye'de ağırlığının artması bakımından başarılı bir sol parti tabii çok önemli. Ama bu seçim sonuçları bir ümitsizlik mi veriyor? Bence ümit gösteriyor. Halkımız iki yıl içinde, bir yıl içinde tepkisini formüle edip seçim sandığında yansıtıyor. Öyle kimsenin cebinde sağlam oy filan yok. Oy başarılı olana, ümit verene gidiyor. Bu da siyasal bir ümitsizliğe düşmemek bakımından çok önemli. Bence solun oyunun kilitlenip kilitlenmediği meselesinde yapılabilecek yanlış bir yorum, soldaki arayışların sağlıksız hale gelmesinde çok önemli oluyor. Özellikle 1970 öncesinde, daha da önce, diyelim ki CHP'nin hiç bir zaman iktidara gelebilecek oy alma şansı görülmediği dönemlerde, Türkiye'deki aydın kesimden hep bu darbeci eğilimler çözüm olarak ortaya çıkıyor. Halbuki oyun hareketliliği çok önemli. O hareketlilik diyor ki, herkes aklını başına toplar, iyi siyaset yaparsa oyun alır, iktidar şansı olur. Bence bu çok ümit verici bir nokta.

Varlık ÖZMENEK - Teşekkür ederim.

Asaf Koçak

demek istiyorum. Bu seçimlerde, ben, iki ögeyi birlikte düşünmek eğilimindeyim. Yani hem ANAP'ın ekonomik başarısızlıkları hem de 12 Eylül'e tepki ögesinin birlikte çalıştığı kanısındayım.

Sadun AREN - Buna yanıt vermeden önce; "ekonomik başarı" meselesi üzerinde birşey söylemek istiyorum. Son bir yıldır ANAP'ın ekonomik konularında başarısız olduğu

soylemek biraz güç. Yani üretim güçlerinin geliştirilmesi anlamında, milli gelirin artırılması anlamında güç. Gerçekleştirdiği başarı konjonktürel. Çok borçlanarak ve tesadüfen petrol fiyatlarındaki düşmeyi de kullanarak son bir yılda ithalatı arttırmıştır, ekonomik faaliyete canlılık getirmiştir. Başarısız olduğu nokta, gelir dağılımını (İlhan TEKELİ arkadaşımız bunu demek istiyor) daha da bozmuş olmasıdır. En büyük başarısızlığı buradadır. Yalnız, gelir dağılımını bozması bir yanlışlık filan değildir. İzlediği modelin bir sonucudur. Soruya gelince, özgürlük, insan onuruna saygıdır. Toplumsal yaşamın bir amacıdır, ilkesidir. Bunları sağlamayan bir siyasi düzen, hiç bir işe yaramaz. Bunu sağlamayan bir düzen zaten başka konularda da başarılı olamaz. En büyük değer emektir diyoruz. Emek şevkle çalışılırsa bir sonuç verir. Ezilen, horlanan insanlar hiçbir zaman verimli olmazlar ve verimli olsalar bile böyle bir zenginliğin bir anlamı yoktur. Zaten batı kapitalizminde de bunu görüyoruz. Gelişmeleriyle, demokratikleşmelerini, özgürleşmelerini bir arada yürütmüşlerdir. Tabii burada sosyal demokrasinin ve onun solunun çok büyük katkıları olmuştur; eleştirileriyle ve demokratik solun ik-

Atatürkçülük Söylemi Üzerine

Ömür Sezgin

Son yıllarda oturduk ve kalktık Atatürkçülük dinledik ve dinlemeye devam ediyoruz. Eğer ülke sorunlarını Atatürkçülük söylemleri çözmeye yardım edecekse bu işten hiç vazgeçmeyelim.

Her ulusun tarihinde büyük kurtarıcılar, büyük devlet adamları vardır. Ve her ulusun düşünce hayatında, bu büyük insanların düşünceleri üzerinde çalışmalar ve yoğun tartışmalar yapılması alışlagelmiş, doğal sayılabilecek bir durumdur. Ne var ki Türkiye'de Atatürkçülük konusu bir fikir tartışması boyutlarını çoktan aşmış, doğrudan doğruya siyasal ve toplumsal bir istismar aracı haline gelmiştir. Bu durum, Atatürk'e karşı bir saygısızlık olmanın ötesinde, bütün bir kuşağın düşüncesini ipotek altına alma, özgür ve yaratıcı düşünceleri yok etme anlamını taşıyacak boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenle amacım, Atatürkçülük yorumlarına bir yenisini eklemek değil, kurumlaştırılmak istenen Atatürkçülük söyleminin günümüz Türkiye'sindeki işlevine ve düşünce hayatımızdaki kısırlaştırıcı etkilerine dikkatleri çekmektir.

**ATATÜRKÇÜ DEVLET:
"YÖNETEN YÖNETİLEN
AYIRIMI YOKTUR"**

Bir örnek vereyim. Üniversitelerde okutulan Siyaset Bilimine Giriş kitaplarında "Yönetici Sınıf Teorisi" diye bir konu vardır. Bu teorinin savunucuları (ki marksizmle de ilgileri yoktur), her toplumda, belirli bir zamanda, belirli bir sınıf ya da tabakanın yönetimdeki olduğu ve siyaset biliminin temel konusunun da "kim yönetiyor?" sorusuna yanıt aramak olduğunu ileri sürmektedirler. Fakülte birinci sınıfında, "Yönetici sınıf teorisi açısından Türkiye'ye ilişkin ne düşünüyorsunuz?" sorusuna, sınıfın yarısından fazlasının verdiği yanıt şu olmuştur: Türkiye Atatürkçü bir devlettir; Türkiye'de yöneten yönetilen ayırımı yoktur, olamaz... İşte ilk ve orta eğitimin her kademesinde uygulanan Atatürkçülük eğitiminin parlak sonucuna ilişkin ufak bir örnek. Sorular sorabilen eleştirel ve özgür bir düşünce yerine, her türlü soruyu kendine yasaklayan, eleştiriye kapalı tek boyutlu bir düşünce.

Denilebilir ki, eğitimde eksiklikler var. Sorun o kadar basit değil. Çünkü bu eğitim daha üst düzeyde, tüm toplum düzeyinde, her türlü yol ve yöntemlerle yerleştirilmek istenen bir anlayışın yansımasıdır. Ayrıca bu yan-

sımının, gönüllü bir benimseme (resmi ideolojinin benimsenmesi) sonucu olduğu da ileri sürülemez. Güvenlik soruşturması gibi uygulamalarla zorla kabul ettirilmek istenen bir anlayış söz konusudur.

Bugün Türkiye'de iki söylem iç içe geçmiş durumdadır. Birinci söylem: "Türkiye, 1980 öncesi dönemdeki anarşik ortama Atatürkçülükten ayrılıp yabancı ve sapık ideolojilerin etkisine kapıldığı için düşmüştür. Eğer yeniden aynı duruma düşülmesi, devletin yıkılmasına göz yumulması istenmiyorsa Atatürkçülükten ayrılmamak gerekir. Atatürkçülük memleketi-muasırlar medeniyet seviyesine götürecektir görüşüdür. Siyasi, iktisadi ve toplumsal gelişme ancak Atatürkçü görüş doğrultusunda gerçekleşebilir."

İkinci söylem: "Yakın geçmişte uygulanan devletçi iktisat politikaları Türkiye'yi bir iflasın eşiğine getirmiştir. Türkiye'nin iktisadi kalkınmasını sağlayacak tek geçerli model dışı açık serbest piyasa ekonomisi modelidir. Başka alternatif yoktur."

Birinci söyleme göre, görülebileceği gibi Atatürkçülükten farklı olabilecek görüşleri savunanlar kolaylıkla vatan haini, devlet düşmanı ilan edilebilmektedirler. Ama, Türkiye'de bugüne kadar birbirleriyle hiç uyuşmayan, hatta taban tabana zıt Atatürkçülük yorumları yapılagelmiştir. Şeriat dev-

Bol "Atatürkçülük" ama yeniden MISSOURI tarafından ziyaret edilme noktasına gelen bir Türkiye

leti isteyenler dışında hemen tüm siyasal parti ve gruplar, dernekler, kişiler zaman ve zemine göre hep Atatürkçülük adına hareket ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Bugün de Atatürkçülüğün ne olduğu konusunda bir düşünce birliği oluşmamıştır. Nitekim, 12 Eylül'den sonra, bu kargaşaya da son vermek, Atatürkçülüğün gerçek anlamını ortaya çıkarmak üzere bir devlet kurumu Anayasa'da yer almış ve çalışmalara başlamıştır.

Böylece Atatürkçülük, henüz farklı yorumlar olsa da, adeta devletin resmi ideolojisi haline getirilmek istenmektedir. Çoğulcu demokrasilerde, devletin resmi ideolojisi olabilir mi olmaz mı? tartışılabilir bir konu olduğu için onun da kolay bulunmuştur. Resmi söyleme göre, Atatürkçülük bir ideoloji değil, bilimsel bir görüş, ya da gerçeklerin açıklanmasında bilime öncelik veren bir görüştür. (Aslına bakarsanız, ideoloji sözcüğünün yerine görüş sözcüğünün kullanılması sorunu ne ölçüde çözebilir, o da belli değil).

Kuramsal ve daha soyut bir düzeyde, bilim, ideoloji, bilimsel ideoloji, bilim ideolojisi kavramları üzerinde uzun uzun tartışılabilir. Bu yazı çerçevesinde bu tartışmaya girmek istemiyorum. Sorunu daha somut düzeyde ele alalım.

**"ATATÜRKÇÜ İKTİSAT..."
"ATATÜRKÇÜ İSTATİSTİK..."
"ATATÜRKÇÜ İŞLETME..."**

Hepimizin bildiği gibi, Türkiye bugün iktisadi ve siyasi zorluklarla karşı karşıyadır. Bu sorunların çözülmesi tüm toplumu çok yakından ilgilendirmektedir. Söz konusu resmi söyleme göre bütün sorunlar gibi iktisadi sorunlar da Atatürkçü yoldan çözülebilir. Ama somut soruların -örneğin, enflasyon nasıl durdurulur?- çözümü için somut yanıtlar gerekmektedir. Enflasyonu durdurmanın Atatürkçü yolu nedir? (Soru saçma görünüyor, ama resmi söylemin mantıklı bir sonucudur bu.) Soru bu şekilde sorulunca genel-

likle iki durumla karşılaşılıyor. Çok hızlı Atatürkçüler, somut önerilerini Atatürk'ün cümlelerine dayandırmaya çalışıyorlar. (Son zamanlarda her dalda zengin bir edebiyat oluştu: "Atatürkçü İktisat Politikası", "Atatürkçü İstatistik Anlayışı", "Atatürkçü İşletme, vb.) Daha ihtiyatlı olanlar, sorunun soruluş biçimine itiraz edip, Atatürkçülüğün bilimsel bir yöntem, ya da sorunların bilimin ışığında çözümmesini öngören bir görüş olduğunu ileri sürmekle yetinmiyorlar. Yani, somut sorunlar yabancı ve sapık ideolojilerin etkisinden uzak, bilim yoluyla çözülmelidir diyorlar. Ne var ki, toplum bilimlileri zaten tüm dünyada farklı görüşlerin çatıştığı bir alan. Bir örnek çerçevesinde düşünecek olursak, serbest piyasa ekonomisine dayanan bir iktisat politikasının, devlet ağırlıklı planlı bir ekonomi politikasından daha "bilimsel" olduğunu hangi Bilim söylemektedir? Böyle büyük harfle yazılacak bir Bilim henüz mevcut olmadığından herhangi bir politikanın, ya

da düşüncenin bilimselliğinin garanti- si Atatürkçülük'te düğümlemektedir. Elbette bu durum Atatürkçülüğün farklı yorumlarını yeniden alevlendirmekten öteye gitmiyor. İşte böyle bir ortamda ikinci söylem ağırlıklı olarak kendini hissettirmekte gecikmiyor.

İkinci söyleme göre, gerek ulusal, gerekse uluslararası düzeydeki nesnel koşullar, 24 Ocak kararlarıyla uygulanmaya başlanılan serbest piyasa ağırlıklı ekonomik modeli zorunlu kılmıştır. Mevcut koşullar altında başka bir ekonomik model mümkün değildir. Uygulanan modelin alternatifi yoktur.

Görüldüğü gibi bu ikinci söylemde Atatürkçülüğe gönderme yapılmamakta ve uygulanan iktisat politikası nesnel bir zorunluluk olarak sunulmaktadır. Diğer bir anlatımla, ideolojilerle ilgisi yoktur, aklın, bilimin emrettiği tek yoldur. Bu politikaya karşı çıkanlar, gerçekleri görmeyen, yabancı ideolojilerin etkisinde kalmış kişilerdir.

ANARŞİYE TEK ENGEL GELİŞME İÇİN TEK MODEL...

Atatürkçülüğün içeriğinin günümüzdeki belirsizliği göz önünde tutulacak olursa, iki söylem kesiştiğinde ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır; 12 Eylül öncesindeki anarşik ortama dönülmesini engelleyecek tek yol Atatürkçülüktür. Ülkenin iktisadi gelişmesini sağlayacak tek model, halen uygulanmakta olan iktisat mode-

lidir. Bu modelden vazgeçmek demek, eski anarşi ortamına dönmek demektir. Böylece, Atatürkçülük söylemi, fiilen uygulanmakta olan politikalara dokunulmazlık kazandırma işlevini yerine getirmektedir. Belirli politikalar, Atatürkçülüğün gereği olarak topluma empoze edilmek istenmektedir. Atatürkçülük ise, peşinen tek geçerli yol olarak ilan edildiğinden, farklı politikaların ileri sürülmesi, devletin temellerine dinamit koymakla eş tutulmaktadır. Bir yandan, Atatürkçülük, içeriği son derece bulanık bir kavram haline getirilmiş, diğer yandan da tek geçerli görüş olarak ilan edilmiştir. İçeriği belirsiz olunca, siyasal iktidarın tüm amaç ve eylemlerine kılıf olabileme işlevini yerine getirebilmekte ve herhangi bir muhalefeti susturmak için kolayca kullanılabilir.

Bu arada bir parantez açarak şunları söylemek gerekiyor. Sözünü ettiğim iki söylemin tarihsel ve toplumsal kökenleri oldukça farklıdır. Atatürkçülük, laik ve ulusal devletin oluşması ve gelişmesi için belirli toplumsal güç dengeleri içinde gerekli bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Yine, belirli güç dengelerine göre zaman içinde içeriği değişmiştir. Unutulmamalıdır ki, bir toplumda egemen olan düşünceler, egemen sınıf ve tabakaların düşünceleridir. İki söylemin kesişmesi, gerçekte toplumsal düzeyde egemen güçlerle, belirli bir konjonktürde siyasal düzeyde etkili olan güçler arasındaki uzlaş-

manın sonucudur. Çok kapsamlı bir Atatürkçülük ideolojisi yaratma çabaları da bu uzlaşmayı kolaylaştırmıştır. Elbette bu konu daha ayrıntılı çalışmaları gerektirmektedir.

Bir noktaya daha değinmek istiyorum. İki söylemin kesişmesi, elbette Türkiye'nin ulaşmış olduğu bugünkü aşamada her türlü siyasal muhalefeti bütünüyle ortadan kaldırmaya yetmiyor. Ayrıca böyle bir şeyi sürekli yapamaz, zira batı tipi demokrasi bu söylemlerin de bir parçası. Ama düşüncenin gelişmesinde son derece kısırlaştırıcı bir rol oynamaktadır. Düşünce her şeyden önce sorular sorarak gelişebilir. Atatürkçülük söylemi ise ya bazı soruların sorulmasını engellemekte, ya da yanlış soruların sorulmasına yol açmaktadır. Uygulanmakta olan iktisat politikası örneğine dönecek olursak, bugün Türkiye'de bu sorun genellikle Atatürkçülüğe uygun olup olmadığı biçiminde ortaya konulmaktadır. Oysa belirli bir politika karşısında sorulacak ilk sorulardan biri, bu politikanın kimlerin yararına, kimlerin zararına olduğu sorusudur. Atatürkçü görüşe göre Türkiye'de iktisadi çıkarları çatışan gruplar, farklı sınıflar olmadığı, bu sorunun yabancı ideolojilerin etkisi altında sorulduğu ileri sürülerek soru engellenmek istenmektedir. Ama gözle görünen gerçekler hükümet kararlarıyla değiştirilemeyeceği için uygulanan ekonomik model etrafında sorular sorulmaya devam edilmektedir elbette. Ne ki, bu kez yanlış sorular sorulmaktadır.

EVRENSEL KATEGORİLER KULLANILMALIDIR

Dışa açık serbest piyasa ekonomisi Atatürkçü yol olarak ilan edildiğinden, piyasa ekonomisinin eleştirisi de Atatürk'ün görüşlerine dayandırılmak istenmektedir. Sol muhalefet yapılmak isteniyorsa, Atatürk'ün "gerçekte" sol yanlısı olduğu kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Bu yöntemin, düşüncenin gelişmesi açısından çok sağlıklı olduğunu her halde kimse iddia edemez. Daha evrensel kategoriler varsa kullanılmaları gerekir. Aksi takdirde gerçek sorular sorulamaz ve sorulamayınca da ikinci söylem, serbest piyasa ekonomisi/hür teşebbüs söylemi, bir söylem olarak değil de, gerçeğin kendisi, geçerli tek yolmuş gibi kendini uzun bir süre için topluma kabul ettirir. □

İdeoloji ve Üniversite

Nuri Karacan

Bu kısa yazının amacı, kapitalist ekonomilerde egemen sınıfın üniversiteler üzerindeki ideolojik baskısına yol açan nedenleri, bu baskının yollarını ve ideolojik yönlendirmenin öğretimin içeriğini nasıl etkilediğini göstermeye çalışmaktır.

Öğretim üyesi bir arkadaşın, üniversite üzerine bir açık oturumda ilk cümlesi "bilimin olduğu yerde ideoloji barınmaz" olmuştu. Bir derginin yazı kurulunda bir süre birlikte çalıştığımız ve solcu olduğumu öne süren bir arkadaşın arada bir "eğer bilimselse, Hitler'in yazısının bile basılmasından yanayım" demek gibi garip bir huyu vardı. Bir arkadaş, sol ve sağ konusundaki tutumunu şöyle açıklamıştı: "Ben bilim adamıyım. Politika, pehlivan güreşine benzer. Bazen bir parti yener, bazen öteki. Ben seyredirim." Doğramacı da ünlü üniversite yasağını savunurken, sık sık kapitalist blok üniversitelerinden işine çokyarayan bazı seçme örnekler vermiş ve bunları yeterli kanıtlar zannetmişti, ya da zannetmeyi uygun bulmuştu. Hepsinde üniversiteye yıllarını vermiş bu dört kişinin ortak yanı, bilimi ideolojiden tamamen bağımsız bir olgu saymaları ve sınıflara ayrılmış bir toplumda üniversitelerin egemen sınıfın baskısı ve ideolojik yönlendirmesi altında olduğunu unutmaları, ya da bilmemeleriydi.

EGEMEN SINIFIN İDEOLOJİK BASKISI

Bu kısa yazının amacı, kapitalist ekonomilerde egemen sınıfın üniversiteler üzerindeki ideolojik baskısına yol açan nedenleri, bu baskının yollarını ve ideolojik yönlendirmenin öğretimin

içeriğini nasıl etkilediğini göstermeye çalışmaktır. Üzerinde durulan konu yeteri kadar genel olmakla birlikte, inanılma olasılığını artırmak için bir alıntıdan faydalanacağım ve üç adet dipnotu vereceğim!

Önce şu soruyu soralım: Kapitalist ekonomilerde egemen sınıfın üniversiteler üzerinde ideolojik bir baskısı var mıdır? Bu soruyu yanıtlamak için şu önermeden yola çıkabiliriz: Kapitalistin amacı maksimum artı değer elde etmektir. Fakat bu basit önermenin zaman boyutu yoktur. Zaman boyutunu bir gün gibi çok kısa bir süre ile sınırlarsak, kapitalisti miyop zannetmek gibi bir yanılgıya düşeriz. Zaman boyutunu 200 yıla çıkarırsak, belirsizlik artar ve kapitalist, belirsizliğin büyük olduğu ve artık yaşayacağı bir sürede elde edilebilecek artı değerle, ya da artı değeri azaltabilecek eğilimlerle ilgilenmez. Ama iki kuşaklık bir süre, kapitalistin gerek kendisinin gerek çocuklarının yaşayabileceği bir zaman dilimidir. Bu süre de artı değeri arttırabilecek her eğilimden yanadır; mülkiyetin yaygınlaşmasına, ya da mevcut üretim biçiminin değişmesine karşıdır. Bugünkü statüsünü, istediği ya da istemediği yönde değiştirebilecek etkenler büyük ölçüde öğretim sisteminden, özellikle de üniversitelerden kaynaklanır. Üniversiteler bilim ve teknoloji ürettikleri gibi, yeni yetişen kuşağın düşüncelerini de biçimlendirir. Bu nedenle de kapitalist sınıf üniversiteleri kapitalist ideolojiye göre biçimlendirmek ister.

Bu usavurma sadece bir kurgu mudur, yoksa gerçeği aydınlatmakta mıdır? Kaliforniya Üniversitesi'nin, hepsi de iş adamı ya da yüksek gelirli serbest meslek erbabından oluşan mütevelli heyeti başkanı Edward Carter, 1964'de, heyetin yetkilerini şöyle özetlemişti: "Kaliforniya Eyaleti Anayasası, mütevelli heyeti üyelerini açıkça Kaliforniya Üniversitesi'nin işlerini

tam yetkiyle yürütmekle görevlendirmiştir. Mütevelli Heyeti bu görevi, idari memurlar atamak ve usulüne göre kurulmuş akademik kurullara bazı özel, fakat geri alınabilir yetkiler devretmek suretiyle yürütür".¹ İfadeden de anlaşılacağı gibi, üniversitede tam yetkili tek kurul mütevelli heyetidir. Nitekim 1969'da Angela Davis'in üniversiteden atılması kararı, bir öğretim kurulu, ya da idare tarafından değil, mütevelli heyeti tarafından alındı. Yine, öğretimde yarıyıl sisteminden dörttebir yıl sistemine geçilmesi bu heyetin kararıyla oldu.

KAPİTALİZMİN GEREKSİNİMLERİ

Üniversitelerin yönlendirilmesinde gelişen kapitalizmin gereksinimleri önemli rol oynadı. Önceleri yalnız egemen sınıfın çocuklarının eğitildiği ve sınıf imtiyazlarını iyi sürdürmek için bir cins geçit olan üniversiteler, bilim ve teknoloji geliştikçe ve üretim süreci karmaşık bir hal aldıkça, çarkın dönmesi için işçi çocuklarının da eğitildiği bir kuruluş biçimine dönüştüler. Az sayıda öğrencinin eğitim gördüğü küçük üniversitelerden, kitle halinde öğrenci yetiştiren büyük üniversiteler doğdu. Küçük üniversitelerde egemen olan ve öğrenciler arasında ortak dili oluşturan felsefe, beşeri bilimler, toplum bilimlerinden mühendislik bilimlerine doğru bir yayılma oldu. "İşletme Bilgisi", bir lisans bölümü, enstitü, lisansüstü okul biçimlerinde örgütlendi ve yaygınlaştı. Büyük kapitalistler, bu gelişmeler için üniversitelere büyük bağışlar yaptılar. Büyük sermaye aydına değil, kârı arttıracak etkin teknisyenlere gereksinme duyuyordu.

Kapitalist, üniversitedeki araştırmaları da yönlendirdi. Hangi mallar daha çok satılıyorsa, o mallar daha kârhıydı. Bunun sonucu olarak, bilimden, işçilerin gerçek gereksinimlerini

"Yorum Yok"

karşılama için değil, savaş ve satılabilir mallar teknolojisini geliştirmek için faydalanıldı. Üniversiteler silah geliştirme merkezi haline dönüştü. Son 50 yılda bilimsel gelişme teknolojinin önüne geçti. Nitekim Einstein'ın kuramları nükleer enerji kullanımını öngörüyordu; sibernetik bilimi, bilgisayarların kullanımından önce gelişti. Bilimi geliştirmek için üniversitelere yapılan yatırımlar, silah üretimi ile birlikte, işsizliğin büyük ölçüde artmasını önleyen en önemli etkenler oldular.²

Kapitalist sınıfın üniversiteler üzerindeki ideolojik baskısının bir diğer nedeni, işçi sendikalarının gelişmesi ve komünizm korkusudur. Üniversitelerde sendikalar ve endüstri ilişkileri ile ilgili bölümler, sosyalist ülke ekonomileri ile ilgili merkezler kuruldu. Üniversitelerde sosyalizm konusunda bilgi vermekten çok eleştiriler geliştirmeye özen gösterildi. Ne var ki, her tez anti tezi de birlikte getirir. Nitekim, üniversitelerin endüstri ilişkileri bölümünden mezun olanların bir kısmı büyük tekelde personel şefi, işveren sendikalarında uzman olurken, bir kısmı da işçi sendikalarında görev aldı. Sosyalist ülke ekonomileri ile ilgili bazı merkezler ciddi araştırmalar yaptılar.

Üniversitelerdeki ideolojik yönlendirme çeşitli yaptırımlarla pekiştirildi. Bunlardan en etkinini, öğretim üyesi ile üniversite arasındaki ilişkinin (iki yıl gibi) kısa süreli mukavelelerle belirlenmesidir. Öğretim üyesi mukavele süresi içinde yakından izlenir, sakıncalı ise mukavelesinin yenilenmesi, öğretim üyesinin üniversite ile ilişkisinin kesilmesi için yeterli nedendir. Amerikalı ünlü iktisatçı Veblen, radikal görüşleri yüzünden asistanlıktan öteye geçememiştir. Türkiye'de halen yürürlükteki üniversite yasası, üniversiteleri sakıncalıdan korumak için kademeli bir sistem geliştirmiştir. Araştırma görevlisi mukavelelidir. Her aşamada atanabilmek için güvenlik soruşturması engelini aşmak gerekir. YÖK, her aşamadaki öğretim üyesini üniversiteden atabilir.

Üniversitelerde bir diğer sınırlama, her dersin içeriğinin ayrıntılı biçimde belirlenmesi, yararlanılacak en önemli iki, üç ders kitabının önceden saptanmasıdır. Kapitalist ülkelerde her ders yılı başlamadan önce fakülte, ya da bölümlerin çıkardığı kitapçıklar öğrencilere bu bilgileri iletirken öğretim üyesini sınırlarlar. Öğretim üyesi bu sınırlamaya uymayacak olsa bile başka bir sınırlama ile karşılaşır. Örneğin bir iktisat bölümünde "İktisat Giriş" dersinin her kısmı, öğrencinin ilerdeki sınıflarda okuyacağı ve içeriği önceden belli bir dersin temelini oluşturur. Bu temel olmaksızın, daha sonraki yıllarda okuyacağı dersi beklenen düzeyde anlaması olanaksızdır. Sınırlama bu kadarla kalmaz. Örneğin hukuk fakültelerinde iktisat dersi yalnız birinci sınıfta okunur. Fakat öğrencinin, mezun olduktan sonra gireceği sınavlarda karşılaşacağı sorular, dersi veren öğretim üyesini büyük ölçüde bağlar.

Nezih Danyal

Ders programlarında seçimlik ders uygulaması uzmanlaşmayı ve iş bölümünü artırır. İş bölümünün artması bir yönüyle üretimde ve araştırmada etkinliği artırır. Ne var ki, işbölümü arttıkça, diğerlerinden biraz farklı, diğerleriyle kolayca dayanışma kuramayacak bir işçi-teknisyen tipi doğar ve işbölümü arttıkça işsiz kalma olasılığı da artar. Seçimlik ders sistemi sonucunda kendi kendine yeterli olmaktan uzak, işverene karşı direnemeyecek, dayanışmadan yoksun teknisyen tiplerinin doğması kapitalist için istenir bir sonuçtur.

Her etkin sistem, cezalandırmak kadar ödüllendirmeyi de bilmelidir. Döner sermaye işletmelerinden, yarım gün çalışmadan doğan kazanç, kapitalizmin uslu öğretim üyesine sunduğu lütuflardır. Bir hukuk fakültesi öğretim üyesi, "mahkeme salonları hukukunun laboratuvarıdır" demişti. Fakat kendisi o kadar çok laboratuvar-

da kalıyordu ki, bu telaş içinde asıl görevini hatırladığını hiç sanmıyorum. Uygulamayı bilmek, deneyimini arttırmak önemli olmakla birlikte, döner sermaye adına hergün aynı şeyleri tekrarlamasının da yarar sağlayacağına inanmıyorum. Ne var ki gerek döner sermaye, gerek yarım gün çalışma kapitalizmin maksimum kâr dürtüsüyle o kadar bağdaşmaktadır ki, her ikisinde Doğramacı'nın onayından geçmiş olmasını anlamak kolaylaşmaktadır.

Egemen sınıfların üniversite üzerindeki baskısı, derslerin içeriğini de etkiler. Örneğin iktisatta neoklasik kuram, statükoya, gelir dağılımını sürdürmeye ve kapitalist sistemin işleyiş biçimini makul göstermeye yöneliktir.³ Fakat üniversitelerde büyük kabul gören kuram da budur.

DEVLET BASKISI

Bizimki gibi az gelişmiş bir ülkede kapitalistin üniversiteye ideolojik yaklaşımı bakımından, gelişmiş ülkelerdeki kadar faal olması gerekmez. Türkiye'de olduğu gibi, anadilde yüksek öğretim ender bir olguysa iş kolaylaşmış demektir. İdeolojik uygunluğu sabit yabancı kitabı getirip okutursunuz. Eğer ayrıca, Doğramacı'ninki gibi İngilizce öğretim yapan özel bir üniversite açıyorsanız, ABD'de bir eğitim vakfı ya da uluslararası bir kuruluş aracılığıyla ya da siyasal tercihi önceden belli öğretim üyesi getirmek olasıdır. Az gelişmiş ülkelerde büyük sermayenin teknoloji bakımından üniversiteye bağımlılığı da yoktur. Bu ülkeler teknolojiye gelişmiş ülkelere bağımlıdır. Az gelişmiş ülkelerde üniversitelerin ideolojik denetimini, egemen sınıf adına devlet yapar.

Kapitalist ülkelerde üniversiteler üzerindeki ideolojik baskı da zaman içinde değişir. Bu baskı genellikle askeri darbelerden sonra şiddetlenir. Yunanistan'da ve Şili'de, askeri darbelerden sonra üniversiteye yapılan müdahaleler buna örnek olarak gösterilebilir. Bu örnekler kolayca da arttırılabilir. □

(1) David N. Smith, Who Rules the Universities (New York: Monthly Review Press, 1975), s. 25
(2) J. D. Bernal, Science in History, Vol. 4 (Harmondsworth: Penguin Books, 1969), s. 1260.
(3) Simon Mahun, "Ideology, Knowledge and Neoclassical Economics," F. Green and P. Nore (ed.), Issues in Political Economy (London: Macmillan, 1979) içinde s. 231-272.

YÖK ve Konservatuvarlar

Ali Taygun

Deniz derse geç kalmıştı. Bale sınıfı biraz soğuktu. O da onca hareketten sonrasıkışmış arada tuvalete gitmişti. Zil çaldığında ellerini yıkıyordu.

Fırladı, koşmaya başladı. Tam koridordan dönmüştü ki Zeynel Efendiyle burun buruna geldi.

Zeynel Efendi konservatuvarın en kıdemli hademesiydi. Kendini özellikle yatılıların edeplerinden sorumlu tutardı. Zili çaldıktan sonra etrafı bir kolaçan eder, ortallıklarda dolaşan öğrenci görürse sınıfına gönderirdi. İşte şimdi de böyle birini yakalamıştı. İhzaride olmalıydı bu yumurcak. Oniki, onüç yaşlarında. Daha dün gelmiş, bugün serkeşliğe başlamıştı, ha!

"Zili duymadın mı sen? Ne arıyorsun burada?" Bir dağ gibi yükseliyordu Deniz'in üstünden. "Gir bakayım içeri. Bir daha yakalarsam..."

Deniz hocasının sözlerini hatırladı. Bir prima balerina koşullar ne olursa olsun önce omurgasını dik tutmalıydı. Bir adım geri atıp çenesini kaldırdı.

"Bağırma," dedi. "Ne bağırıyorsun? Karşında bir üniversite öğrencisi var!" Olduğu yerde sert bir dönüş yaptı. Sırtı hâlâ gergin, önce parmak uçlarına basarak ve biraz da gösteriş olsun diye paytak, kapıyı açtı, sınıfa girdi.

Deniz, ülkemizde ilkokulu bitirip bilim yuvası üniversitede sanat eğitimi gören birçok yaşıtı gibi YÖK çağının bir evladydı. Zeynel Efendi'yi şaşkınlıklara garkeden sözleri doğrudu: öğrencisi olduğu konservatuvar Hacettepe üniversitesine bağlanalı beri fakülteye devam ediyordu... en azından kuramsal olarak! Öğretmenleri için durum fiiliyatta da böyle idi. Bugün Türkiye'de bale doçentleri, vurma sazlar profesörleri, üflelemeliler Ana Sanat

Minik balerinerler; dört beş yıl sonrasının üniversite öğrencileri!

Dalı Başkanları vardı, ya da olmak üzeriydi.

☆☆☆

Sanatta eğitim mümkün müdür? Elbette.

Sanatın bilimi olur mu? Elhak, olur.

Ama sanat, bilim değildir. Sanat eğitimi, bilim eğitiminden ayrıdır; sanat eğitimi, bilim öğrenimine benzer; sanat bilimi eğitimi yapmak başka şeydir, sanatı öğrenmek başka.

YÖK, adı üzerinde, yüksek öğrenimle ilgilenir. Sanatın yüksek öğrenimi olur. Ama orta öğrenimi de vardır. YÖK, konservatuvarları idaresine almakla orta öğrenime de bulaşmıştır. Sanatın bilimi üniversitede görülür. Estetik, sanat tarihi, kuramsal konular bilim alanına girer. Bunların araştırılması, incelenmesi, üretilmesi orta öğrenimini tamamlamış, belirli bir ön eğitimden geçmiş kişilerle, bilim yöntemleri uyarınca yapılır. Sözelimi, bir müzikoloji hocasının müzisyen olması gerekmez. O esas itibarıyla kütüphanede çalışır.

Öte yandan müzik öğreten, özellikle müziğin icrasını öğreten bir hocanın kendisinin de icracı olmaması düşünülemez. Elbette pedagoji bilecektir bu hoca, keyfince değil usulünce öğretecektir çalışmasını. Ama son çözümde öğrettiği bir *beceridir*.

Sanat eğitimiyle bilim öğreniminin en önemli farkı da burada: Bilim birikimdir. Yani bilinen, tarih içinde üstüste eklenerek artar. Bugün bir lise öğrencisi Newton'un bildiğinden kat kat üstün fizik bilgisine sahiptir. Ama hiçbir konservatuvar mezunu bilgisini Bach'inkiyle kıyaslayamaz. Sanatın kendi öğretilemez. Çünkü sanat *rasyonel* düşüncenin bir alanı değildir. Sanatsal ifade bilimsel ifadeden ayrıdır, sanatsal bilgi rasyonel tarzda aktarılamaz.

Bu yüzden sanat eğitimi dediğimiz zaman kastettiğimiz, işin *zenaat* faslıdır. Özellikle icra alanında becerinin geliştirilmesi, ustalığın öğrenciye aktarılmasıdır. Bu eğitimden geçen sazı çalmasını iyi öğrenebilir, ama yine de iyi bir müzisyen olmayabilir. Bunun garantisini kimse veremez.

Başka bir deyişle, icranın *akademik* çalışması, *akademik* eğitimi söz konusu olamaz. İcra, icra ederek öğrenilir.

Konservatuvarlar, özellikle orta bölümlerinde, bu becerinin kazandırıldığı

kurumlar. Ve bu nedenle kendilerine özgü kuruluşları, yapıları oluyor. Kalite, düzey bir yana, bu bizde de böyleydi.

Peki, şimdi değişti mi? YÖK gelince, konservatuvarlar YÖK'e bağlanınca çalışmalar akademik nitelik mi kazandı? Mümkün değil ki! Konservatuvar, eski bildiğimiz konservatuvar. Hocalar *akademik titr* sahibi oldular, eski idari yapı, eğitim işleri önce altüst oldu, şimdi de yavaş yavaş eskisine dö-

Fotografımız Kuğu Bale Stüdyosu'ndan; ama alt yazısı "Bir üniversite dershanesinde bilim öğrenimi yapan öğrenciler'de olabilir!"

nüyor. Yalnız bir farkla: YÖK'e bağlanıldığında biraz karakuşî, daha doğrusu, kıdem esasına göre verilen bilimsel ünvanlar bundan böyle akademik sisteme göre verilecek. Yani bundan böyle kadrolu hoca olacaklarda akademik eğitim şartı aranacak.

Bunun sonucu ne olur?

Önce eskiye bir bakalım. Konservatuvarlarda iki tür hoca vardır: Esas işi konservatuvar hocalığı olanlar, yani kadrolu hocalar. Bir de resmî sanat kuruluşlarında görevli olup konservatuvarlarda ders verenler. Bu ikinciler icracı olarak önde gelen sanatçılar arasından seçilirdi.

YÖK ile birlikte, eskiden konservatuvardan mezun olup sonra burada eğitici olarak çalışan birinci gruba katılmak isteyen yeni mezunlardan asistanlık, doktora gibi ünvanlar isteniyor. Bu ünvanlar nasıl elde edilecek? Üniversitede öğrenim görerek. Bu öğrenim *icra* öğrenimi değil. Kuramsal çalışma. Sözelimi, Vurma Sazlar Ana Sanat Dalı'nda hocalık edecek sanatçı, müzikoloji dalında doktora yapacak. Ve

bu eğitimi görürken timpanisini çalması. Çalsa dahi, kendi içinde başbaşa bir uzmanlık konusu olan müzikolojideki başarısı, sanatının icrasından bağımsız değerlendirilecek. İyi bir müzik kuramcısı olup bileği yeterince mahir olmayan doktora öğrencisinin başarı ihtimali, bileği iyi olup kuramı tam kavrayamayanın başarı ihtimalinden daha yüksek olacak. Eğer bir açık yer varsa, YÖK sisteminde bu yeri iyi doktora öğrencisi alacak.

Bu birçok soruna gebe bir durum. Orta okul, lise düzeyindeki öğrenciler, sazdaki maharetini nisbeten kaybetmiş, bu iş için gereğinden çok eğitim görmüş, ister istemez kendi güçlü olduğu alana; kurama ağırlık verecek hocalara bırakılacak. Sözelimi, günde üç dört saat beden eğitiminin şart olduğu bale dalında bundan yıllarca yoksun kalmış bir doçentin bizim yukarıdaki Deniz ile derse girdiğini bir düşünün...

Genellikle yüksek sınıflara, biraz da usta/çırak ilişkileri içinde ders veren ücretli hocalar ise önlerine gelecek öğrencide beceri arayacaklar ve bulamayınca dayatacaklar alıştırmaları. Öğrenci bu iki kutup arasında ezilecek. Mezuniyet sonrasında çalışacağı kurum belli. Burada karşısına geleceği, kendisini bu kuruma alacak, hatta ilk yıllarında kollayacak hocaya daha önem verecek. Kadrolu hoca hem öğrenci karşısında beceri eksikliği, hem de bu durumun yarattığı otorite boşluğundan sıkıntıya düşecek...

☆☆☆

İş bu kadarla da kalmıyor. Konservatuvarların YÖK'e bağlanması asil ekisini zaman içinde gösterecek.

Türkiye'de bale, müzik, opera alanlarında yegane; tiyatro alanında da en önemli işveren devlettir. Günahıyla, sevabıyla bu gün geçerli olan sistem askeri sisteme benzer. Çocuk ilkokuldan alınır, meslek eğitimi verilir, mezuniyetinden sonra da eğitim gördüğü daldeki devlet kuruluşuna girerek emekli olana kadar burada çalışır. Çok ender görülen istisnalar dışında, ihzari sınıflarından geçen öğrenci ömür boyu işini garantilemiştir. Bu sistemi kuranlar ülkede kitlenin sanat eğitimini bir devlet politikası olarak düşünmüşler, böyle avantajlarla bir an önce kitleye sanatı götürecekleri cazip bir ortam ya-

Hürriyet Gösteri, Kasım 1983, Sayı: 36

Ankara Devlet Konservatuvarı ilk mezunlarını verdiği yıl M.E.B. ve Konservatuvar görevlileri birarada; ön sıra, soldan 3. Ercüment Ekrem Talu, 4. Hasan Ali Yücel; arka sıra, soldan 7. Halil Bedii Yönetken, 9. Mesut Cemil Tel, 11. Feriunde Erkin, 12. Ulvi Cemal Erkin, 13. Tahsin Banguoğlu (Fotograf: S. Ali)

ratmak istemişlerdi. "Hür Teşebbüs" dünyasında sanatçının böyle korunduğu tek örnek yoktur!

Buna karşılık resmî sanat kuruluşlarında iş bulamayan bir konservatuvar mezununun, bir balerinin, bir kornocunun, bir şancının hali haraptır. Meslek değiştirmezse iş bulamaz.

Şimdiye kadar bu kapsamlı bir sorun değildi. Gerek konservatuvarlar gerek resmî sanat kuruluşları önce Milli Eğitim, sonra da Kültür Bakanlığına bağlıydılar. Aralarında tam bir koordinasyon olmasa da iki tarafın idarecileri birbirini kollarlardı, mezunlar aç ıçıkta bırakılmazdı.

Konservatuvarların YÖK'e bağlanmasıyla bu değişti, değişecek. YÖK bir

plana, programa bağlı olmadan çalıştığı için eskiden beri tiyatro kürsülerinde olduğu gibi resmî kuruluşların ihtiyacını göz önüne almadan öğrenci yetiştirecek. Hatta, değişik üniversiteler konservatuvar birimlerinin 'rantabl' kabulü için en fazla mezunu vermeye çalışacak. Örnek ortadadır: Bugün tiyatro kürsülerinden mezun olanların çok küçük bir kısmı fiilen tiyatrodaki çalışıyor. Bu, konservatuvarlarda da böyle olacak. Mezuniyet fazlası, balerin, oryantal kıvrıracak! Bir icra sanatçısının okul disiplininden anında kurum disiplinine geçmemesi, pratikten çok kısa bir süre bile uzak kalması onun için mesleğinde büyük gerileme demektir. YÖK ülkemizde zaten darlığı çekilen insan malzemesi sorununa böylece sorun katacak, gittikçe artan

Acilen yapılması gereken ise alanı saran karmaşanın çözülmesidir. Bugün İstanbul'da Devlet Konservatuvarı, Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ne; Eski İstanbul Belediyesi Konservatuvarı, İstanbul Üniversitesi'ne; Türk Musikisi Konservatuvarı ise Teknik Üniversite'ye bağlıdır. Bu insan israfıdır. Bürokrasidir. Bu kurumların her biri, sözelimi, yüksek lisans çalışmaları için, tamamiyle karakuşî ve birbirleriyle ilgisiz kıstaslar, yöntemler uyguluyorlar. Ülke ihtiyaçları gözönüne alınarak bu kurumların sayısı en aza indirilmeli, öğretim kadroları yoğunlaştırılmalıdır. İşsiz kalacak sayıda eleman mezun edilmemelidir. Resmî sanat kuruluşları ile bu kurumlar arasındaki fiilî ilişki organik denetim mekanizmalarına dönüştürülmelidir.

Doğru dürüst bir sanat politikası olmayan hükümetler, bir zamanlar başta Atatürk ve İnönü olmak üzere iyi niyetli bir avuç insanın koydukları ilkeler doğrultusunda varlığını sürdüren resmî sanatçı yetiştirme ve görevlendirme politikamızı şu günlere kadar teker topar da olsa götürdüler. Bütün eksikliklerine rağmen ülke koşullarına bakınca olağanüstü sonuçlar vermiş bu politika. Kendi kendine, bir çeşit Osmanlı devlet geleneğiyle yapılmış, yürümüştür. Kurumlaşmıştır. Bugün "Hür Teşebbüs" kafası bir yandan, YÖK bir yandan bu yapıyı ırgalıyor. Zaten pek muhkem değil. Yıkılacak: Güzel sanatlar altında kalacak. Ondan sonra da arabesk ile 'oryantale' talim edecek millet. Yazıktır...

☆☆☆

Askerî okulların YÖK'e bağlanması düşünülemez. Aynı mantık konservatuvarlar için de geçerli olmalıdır. Orta öğrenim, meslek eğitimi YÖK'ün ilgi alanı dışındadır. Amacı dışındadır. Resmî sanat kuruluşları ile bu kuruluşlara eleman yetiştiren okullar birbirinden kopuk çalışamazlar. Özellikle sanatın devlet tekelinde olduğu bale, opera, müzik gibi dallarda, icracıların yetiştirilmesinde kuramsal yetkinlik de zorunlu olmadığına göre, ilk ağızda konservatuvarların orta ve lise karşılığı bölümleri YÖK'ten ayrılmalı, Kültür Bakanlığına bağlanmalıdır.

Kültür Planı ve Oyunu

Mahmut T. Öngören

12 Eylül, 12 Mart gibi durduruyor ve yasaklıyor. Ama bununla yetinmiyor. Aynı zamanda da bir şeyler üretiyor. Salt yasaklamayla yetinmeyip bir çeşit üretimi de önemseyen 12 Eylül'ün bu önemli yanını gözden kaçırmamak gerekli.

12 Mart ile 12 Eylül arasındaki en büyük ayırım nedir?

12 Mart, bir önleyici ve yasaklayıcı dönemdi. 12 Mart her konuda ancak durdurucu ve caydırıcı bir rol oynamaya çalıştı. Kendi ideolojisini ya da politikasını yeterince üretilmedi. 12 Mart, önceden hazırlığını yeterince yapamamıştı. Bu nedenle de hem karmaşık bir yapıya sahip oldu, hem de etkisini yeterince sürdürmedi.

Öte yandan 12 Eylül böyle değildi. Her şey planlı ve hesaplı adımlarla atıldı 12 Eylül'de. Etkisinin uzun süreli olmasına çalışıldı. Dış destekler daha sağlamdı. Dış güçlerin önerdiği yöntemler daha başarılı olarak uygulandı ve her konuda olduğu gibi, Türkiye'nin kültür sorunlarına ve çevresine de daha etkin bir müdahaleye geçildi. 12 Eylül, 12 Mart'ta yeterince etkin ve sürekli olmayan önlemlerin onarılmasını ve 12 Mart'ta yapılan yanlışların yinelenmemesini gözetti. Bu nedenle de, ülkemizin kültür alanına baktığımızda özetle şöyle bir sonuçla karşılaşacağımızı rahatlıkla ileri sürebiliriz:

12 Eylül, 12 Mart gibi durduruyor ve yasaklıyor. Ama bununla yetinmiyor. Aynı zamanda da bir şeyler üretiyor. Salt yasaklamayla yetinmeyip bir çeşit üretimi de önemseyen 12 Eylül'ün bu önemli yanını gözden kaçırmamak gerekli. Burada hemen bir noktaya da dikkatleri çekmekte yarar var.

12 Eylül'ün kültür alanındaki üretiminin çok ince bir hesaba dayandığı belirtilebilir. Ama üretimin çok kaba bir anlayışla gerçekleştirildiği de yadsınmaz. Durum ne olursa olsun, 12 Eylül'ün "üretim"i önemseydiğini vurgulamak zorundayız.

12 Eylül, sokaktaki adamda bir "sol korkusu" yaratmaya çalışarak işe başladı. Bu çaba elbette 12 Mart'tan önce de vardı, 12 Mart'tan sonra da işlendi. Ama yine de "sol" diye tanımlanan siyasal partiler 12 Mart'tan sonra zor da olsa yaşadılar ve iktidarı bile geldiler. Bu nasıl bir "sol"du? O ayrı bir konu... Belirtmek istediğim, adında ya da izlenesinde yetersiz de olsa, "sol" sözcüğünün ya da görüşlerin bulunduğu siyasal yelpaze yaşayabiliyordu. Kültür alanında da bu böyleydi, bir dereceye dek. 12 Eylül bunu bile kaldırmayı amaçladı; sokaktaki adamın gözünde "Sol", "tehlike" ile özdeşleştirilmeliydi.

12 Eylül, Türkiye'nin bunalıma girmesine neden olan sağdaki görüşlerin ve uygulamaların faturasını "sol" a çıkarmaya başladı. Anarşi ve terör "sol" dan gelmişti, siyasal bunalımı "sol" yaratıyordu, ekonomik dar boğaza "sol" un engellemelerinden ötürü giriliyordu ve "sol" un felsefesi, ahlaki, eğitimi ve sanatı da tehlikeliydi. O halde içinde solculuk bulunan her şey yasaklanmalıydı. Ama geçmiş dönemlerdeki gibi salt yasaklamayla yetinmemeli, sokaktaki adamın gözünü "sol" la korkuturken, "sağ" ile üretim de önemsenmeliydi. Gerekirse, kendini "sol" sanan çevrelerden bile yardım almaktan kaçınmayarak..

Bu hedefe ulaşmak için ye yapılabildi? Önce, Türkiye'de yıllardan beri yaşatılmış Batı hayranlığı sürdürülürken "Moskof" korkusu canlı tutulmalı, din sömürülmeli, iç politika sulandırılmalı, dış politika kamuoyuna duyumsatılmadan yabancı güçlerin

istekleri doğrultusunda yürütülmeli, ekonominin dışa bağımlılığı artırılmıyordu. Ama bunlar eskiden beri yapılmıyordu. O halde hepsini pekiştirmek için daha canla başla çalışmak gerekirdi.

Bu arada kadroları "temizlemeli", muhalifleri yok etmeli, ülkenin yetersizliklerini bilimsel ve gerçekçi yollarla açıklayanları ya da en azından açıklamaya çalışanları bürokrasinin her aşamasından söküp atmalıydı. Bu da eskiden yapılmamış mıydı? Yapılmıştı. Ama yeterince değil... Şimdi artık bu gibilerini "temizlemekle" yetinmeyip, onlar gibilerinin yeniden işbaşına gelmesini de engellemek gerekirdi. Böyle bir engelleme için, salt maksatlı ve "ayıklayıcı" girişimlerini ve da sıkı güvenlik soruşturmaları ve bunların son dönemde daha da sıkılaştırılması ile de yetinilmemeli ve kültür yaşamımızın en önemli yanlarından biri olan eğitim alanında da birtakım önlemler alarak uzun yıllardan beri büyük bir çıkmaz içindeki üniversite öncesi okulları daha da büyük bir çıkmaza sokmalıydı. Ama ya tüm sorunlarına karşın az da olsa bilim ve düşünce üreten üniversitemiz? Üniversitemiz için ne yapılmalıydı? Yanıt, "YÖK" idi. YÖK, bu dönemin en güçlü ve etkili üretimlerinden biri oldu.

12 EYLÜL'ÜN TRT'DE ÜRETTİKLERİ

Ne var ki, Türkiye'de bir başka etkili araç daha vardı: TRT. 12 Mart döneminden başlayarak TRT yola getirilmek amacıyla personel kıyımına uğratılıyor ve yayınlarındaki çeşitli çağdaş parıltılar ağır yasaklarla söndürülüyordu. Son dönemde personel kıyımı ve yasaklamalar daha da ağırlaştırıldı ve bu kurum tümünden açık seçik olarak istenilen çizgiye getirildi.

Ne var ki 12 Mart dönemindeki uygulamanın aksine bununla yetinilmedi. TRT'de üretime de geçildi. Üretimi sağlamak için teknik altyapıyı kurmak gerekiyordu. Bu da parayla olabiliyordu. Özal hükümeti TRT yasası'nda değişiklik yaparak gelir kaynaklarını artırdı. Bugün TRT bandrol ücretlerinden, abonelerin TEK'e ödediği elektrik ücretlerinin yüzde otuzundan ve en önemlisi de radyo-TV reklamlarından aldığı ücretten sağladığı parayla, yıllık gelirini 143 milyarın üzerine çıkararak dünyadaki devlet radyo-TV kurumlarının belki de en varlıklı oldu.

Ama kültür yaşamımızı etkileyen, toplumumuzun değer yargılarını değiştiren ve biçimlendiren TRT'nin dünyadaki yerinden önce, Türkiye'deki önemi üzerinde durmak gerekir. Ülkemizde başka hiçbir sanat dalı TRT'nin sahip olduğu parasal desteği elde edememiştir. Gerçi bu radyo-TV'a doğrudan doğruya bir sanat dalı diye bakamayız. Ne var ki, TRT edebiyat, sinema, tiyatro, müzik gibi geniş kitleleri etkileyen sanat dallarındaki üretimle yarışabilecek ve sonra da bu gibi sanat dallarında üretilen yapıtları onların tek başına erişebileceği izleyici kitlelerinden çok daha büyük bir kitleye ulaştırabilecek güce sahiptir.

Bugün TRT'nin elinde film üretimiyle ilgili öyle bir bütçe var ki, aynı olanağa Yeşilçam'ın tek başına sahip

olması olanaksız... Aynı durum tiyatro bakımından da geçerli, müzik bakımından da... TRT resmi ve özel tiyatro ve müzik çevrelerinden daha büyük parasal olanaklara sahip. Üstelik bu alanlarda üretilen sinema filmlerini, tiyatro yapıtlarını ve müzik dinletilerini sinema, tiyatro ve müzik dinleti salonlarının içerdiği izleyici sayısından çok daha büyük kitlelere hem de anında ulaştırıyor ve çok geniş kitleler üzerinde en etkili rolü oynuyor. Ayrıca, TRT, radyoda ve televizyonda doğrudan doğruya ele alınmayan sanat dalları, örneğin resim, heykel vb. alanlarda da halkın beğeni düzeyini olumlu ya da olumsuz anlamda biçimlendirecek gücü her zaman elinde tutuyor. TV izleyicilerinin genel beğeni düzeyinin değişmesine yol açan yayınlar düzenleyerek.. TRT Televizyonu'nun Türk halkının genel kültürünü ve beğeni düzeyini yükseltmeye çalışmadığı ise yadsınamayacak bir gerçek...

Ne var ki, son dönemde siyasal iktidarın elindeki TRT'nin tutumunda açıkça bir değişiklik görülüyor. TRT'nin yeni gelirleri ile yalan yanlış kurulmakta olan teknik altyapı sayesinde özellikle TV temelsiz ya da çağdışı da olsa kimi ürünler üretmeye başladı. Yerli yapımların, kanalların ve işlenen konuların sayısı korkusuzca artırıldı. Korkusuzca... Çünkü TRT yönetimi ve denetimi, "sakıncalı" sayılan radyodan ve televizyondan

yayınlanmasını önleyebilecek bir düzeye getirilmmişti. TRT'nin ürettiği de ancak bugün ülkemize egemen olan ideolojiyi pekiştirecek ya da en azından ona karşı olmayacak görüşü yansıtabilecek değin hoşgörülüdür. Ama bu hoşgörü yine de o denli dar bir kalıba sahiptir ki, Batı ülkelerindeki demokrasi ve gerçek hoşgörü anlayışını bu kalıbın çerçevesi içine sığdıramazsınız.

TRT'NİN YARATTIĞI İŞ OLANAKLARI

Ne var ki, günümüzde TRT'de ve diğer alanlarda görülen bu dar kalıplı hoşgörü kültür yaşamımıza aldatici bir başka uygulamayı da getirdi. Bugün devletin elindeki ve tekelindeki TRT de, siyasal iktidarın elindeki Kültür ve Turizm Bakanlığı da "sanatı önemseyici, koruyucu ve geliştirici" birtakım girişimler içinde görülmektedir. Üretimi destekleyen bu girişimlerin "üretim"den başka, bir ikinci işlevi daha ortaya çıkmıştır: Üretim sayesinde sanat üreticilerine yeni parasal destek ya da yeni iş olanakları açmak...

Örneğin TRT bugün eskisine kıyasla daha çok yerli yapımlar üretiyor. Sonuçta da bu yapımlarda eskisine kıyasla daha çok sanatçı, daha çok uzman, daha çok teknisyen vs. kullanılıyor. 12 Mart dönemindeki salt "yasaklayıcı uygulama" sonucunda, TRT dışındaki bu elemanlara TRT sayesinde yeni iş olanakları, yeni gelir kaynakları ve kendilerini bir kez daha alanlarında gösterme olanakları verilmemişti. Ama şimdi "yasaklayıcı yayın politikası" nı koruyan TRT, 12 Eylül döneminden sonra bir de ancak iktidarın siyasal, ekonomik ve sosyal politikasının çerçevesi içinde kalmak koşuluyla üretime geçince, yıllardan beri sorunlar içinde kıvranan kimi alanlara ve onların elemanlarına da çalışma, üretme ve para kazanma fırsatını sağladı. Bu nedenle de şimdi sinemamızın, tiyatromuzun, eğlence ve özellikle gazino çevresinin, hatta basınıımızın çoğunluğunu oluşturan belli kişiler TRT ile işbirliğine giriyor ya da girmeye hazırlanıyor.

TRT de, yeni zenginler gibi, salt parasına dayanarak açtığı bu yeni döneme, "İşte, bizi, kültür ve sanata önem vermez diye karalayanlar yamıyorlar. Giderek kültür ve sanat ağırlıklı yapımlarımız artıyor." türündeki açıklama-

"Sinema Fonu" Türk sinemasını kurtarabilir mi?

malarla saygınlık kazandırmaya çalışıyor. Bu gibi açıklamalarda belirtilen noktalar yalan da değil... Özellikle ikinci TV kanalının başlamasıyla TRT Televizyonu'nda görülen "kültür ve sanat yapımları"nın sayısını küçümsemeyiz.

DEVLETİN DESTEKLEDİĞİ SANAT DALLARI

Siyasal iktidar belli sanat dallarındaki belli sanatçılara ve kültür adamlarına TRT dışında da aynı olanakları vermekte ve aynı politikayı gütmektedir. Örneğin Devlet Tiyatroları da bu ideolojinin güdümündedir. Üstelik, elinin altındaki bu kurumun bütçesi de artmıştır. Özel tiyatrolar ise en sonunda bu dönemde Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan parasal yardım almaya başlamışlardır. Ama gerektiğinde, "cezalandırılmak" istenen özel tiyatrolar, bu yardım kesilerek yola getirilmeye çalışılıyor. Ekin-Bilar A.Ş. ile işbirliği yaptığı için bu yıl Bakanlıktan yardım alamayan Ankara Sanat Tiyatrosu örneğini unutmayalım.

Yine aynı çizgiden giderek siyasal iktidarın Türk sineması için bir fon oluşturduğu da bir başka gerçek. Gerçi bu fon henüz çalıştırılmadı. Fon'dan büyük bir parasal sıkıntı içinde olan filmcilerimiz yararlanacak. Ama hangileri? Çağdaş konulu sinema filmleri yapanların da buradan kredi almaları olanaklı mı? Bu gibi sorulara henüz yanıt verecek durumda değiliz. Öte yandan, TRT-Yeşilçam ilişkilerine bakarsak, fon konusunda pek de umutlu olamayız. Çünkü TRT bugüne dek Yeşilçam'ın hep işine gelen yanına paralar akıttı ve akıtmayı da sürdürüyor. Fon çalışmaya başlayınca da aynı türde bir uygulamayla karşılaşacağımızı kestirmek ve gerçekçi filmler yapan ve yapmaya kalkan filmcilerimizin yine yaya kalacağını söylemek zor olmasa gerek. Ama bu arada Kültür ve Turizm Bakanlığı, Film Yapımcıları Derneği'ne 75 milyon lira bağışta bulunmakta ve seçici kurul üyelerini açıklamaya gerek görmeden film ve senaryo yarışmaları düzenlemekte, sinemayı destekliyor görünümünü yaratmaktadır.

Resim ve müzik ise bürokrasimizin hiçbir dönemde çok korumadığı, çekinmediği sanat dalları olmuştur. Her iki sanat dalı da "içerik" bakımından tehlikeli görülmemiştir. Konusu toplumsal boyutları içeren çok az sayıda ki resim dışında bu sanat dalı her

dönemde devlet ve özel sektör tarafından desteklendi. "Devrimci" diyebileceğimiz ürünlerinin dışında da müzik yapıtları ve opera, bale ve folklor da çeşitli yetersizliklere karşı edebiyat, sinema, tiyatro vb. sanat dallarından çok daha kolaylıkla devlet desteği almıştır. Günümüzde de aynı durum sürüyor ve hatta bu desteğin her bakımdan arttığı da görülüyor.

Sonuçta şöyle bir bakınca, devletin elindeki kültür ve sanat kurumlarında ve devletin dışındaki özel kurumlarda ve kültür ve sanat adamları ile ilgili durumlarda bir yenilik var: Üretimi artırıcı çabalar giderek genişletiliyor. TRT'nin "Kültür ve sanata ağırlık veriyoruz." demesi boşuna değil. Günümüzdeki belediyeler bile eskisine kıyasla çok daha fazla sayıda kültür ve sanat etkinliğine yer veriyorlar, bol sayıda şenlik düzenliyorlar. Örneğin Antalya Belediyesi'nin düzenlediği uluslararası bir etkinlik olan "Akdeniz Akdeniz Şarkı Yarışması" ve ulusal düzeyde sürdürdüğü "Antalya Film Yarışması" hiç de küçümsenecek olaylar sayılmamalıdır. Örneğin İstanbul'da Adalar Belediyesi'nin yaz aylarında düzenlediği kültür ve sanat şenliği de olumlu tepkiler aldı. Üstelik bu belediyeler ANAP'ın. Kültür ve sanata hiç yakın olmayacağını sandığımız bir partinin.. Olumlu sayılan sonuçlar vermiş diğer belediye şenliklerinin ve devletin kültür ve sanat etkinliklerinin düzenleyicileri arasında yine ANAP'ı, çok varlıklı aileleri ve işadamlarını görebiliyoruz. Nasıl oluyor tüm bunlar? Ve niçin?

NİÇİN BU DESTEK ?

Önce "Niçin?"den başlayalım: Kültür ve sanata yer verilmesi, ilgili kurumlara ve kişilere belli bir saygınlık getiriyor. Bundan en başta TRT yararlanacak. Özellikle ikinci TV kanalındaki "kültür ve sanat yapımları"na çıkaracağı kişilerle ve konularla böyle bir saygınlığı kazanacağından çok emin TRT. Büyük işadamları da, belediyeler de...Kültür ve sanata ilgilenince, kimi konuları unutturmak da olanaklıdır. Örneğin Adalar Belediyesi hakkındaki çeşitli yolsuzluk savları günlerce önemli gazetelerin köşelerinde sergilendi. Kimileri adlarını vererek bu savları yinelediler. Tam bu sırada düzenlenen ve oldukça da başarılı olduğu anlaşılan Adalar Kültür ve Sanat

Şenliği aynı belediyenin karşı karşıya kaldığı savları silip götürdü ve bu savlara yer vermiş olan gazetelerin köşeleri Adalar Şenliği ile ilgili haberlerden geçilmez oldu. Aynı çizgideki örnekleri arttırmak çok zor olmasa gerek.

Evet, belli destekler veriliyor, ama ne varki konunun temeline hiç inilmiyor. Kültür ve sanat alanlarındaki sorunlar olduğu gibi duruyor. İlerici ve devrimci kültür anlayışını bırakın, birazcık çağdaş bir düşünce ve beğeni yapısı bile geliştirilmiyor. Dış etkenler olduğu gibi sürüyor. Örneğin TRT'nin yerli yapımları arttı. Ama dış kaynaklı yapımlarda da bir o denli artış var. Bu düzen kültür ile ilgili her dalda TRT'deki gibi geçerlidir. Devlet her alandaki denetim, sansür anlayışı ve uygulamasıyla kültürel etkinlikleri belli bir çerçevede tutabilmektedir. Bürokratik düzen, kadrolardaki elemanlar ve uygulama biçimleri bu amaca en iyi hizmet edebilecek bir düzeye artık kesinlikle getirilmiştir.

En önemlisi de halkın kültürden ve sanattan beklentileri ile çağdaşlaşmanın ve en "hafif" solun bile arasına girildiği bir dönemde yaşıyoruz. Gerçi bu "Plan"ın ne denli süreceği hiç belli olmaz. Bugün başarıyla oynanmakta olan "oyun"un yarın bözülmeceğini da kimse güvence altına alamaz. Bu "plan" ve bu "oyun" bozulmasın diye her fırsatta, "12 Eylül'den öncesini unutmayınız." denmiyor mu? "Yoksa geri dönmek mi istiyorsunuz?" diye sık sık soruluyor mu? Belli ki, "plan" uygulanırken, "oyun" oynanırken duyulan bir kaygı, bir korku var. Ama şimdilik işler yolunda. Kültür ve sanattan da saygınlık kazanmak için yararlanılıyor. Salt saygınlık mı kazanılıyor? Hayır. Gerçek amaç, kültürün ve sanatın gerçeğine inilmesini engellemek...Gerçeğe inilirse, en azından çağdaş demokrasiye ulaşılması gerçekleştirilebilir. Buna izin yok. Bu nedenle de ancak bu denli kültür ve sanata yetinilmesi öngörülüyor.

Son bir soru daha var. Ancak bu denli kültüre ve sanata kapılar aralanırken, kimden yararlanıyor bürokrasi? Belli kültür ve sanat adamlarından...Diğerleri bu "plan"ın bir parçası, "oyun"un bir kuralı olmak istemiyorlar. İsteyenleri kınayacak mıyız, yoksa görmezliğe mi geleceğiz? İşte yüz yıllardan beri aynı durumlarda, aynı dönemlerde sorulan sorulardan biri. Ne yanıt vereceksiniz? □

Güney Dinç

M. Semih Gemalmaz'ın bir önceki sayımızda yer alan, "Bireysel Başvuru Hakkı ve Düşündürdükleri" başlıklı yazısı ilgi uyandırdı. Bu kez Güney Dinç, Türkiye'nin taraf bulunduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesindeki "bireysel başvuru hakkı"nın tanınması konusunu değişik bir açıdan ele almaktadır.

B.S.

BİLİM ve SANAT dergimizin Ekim 1986 sayısında, insan haklarına ağırlık verildi. İnsan hakları kavramı, Türkiye'de yeterince anlaşılammıştır. Hemen herkes insan haklarından yana görünmekte, sonra da, bildiğini okumaktadır. İnsan haklarından yola çıkarak, baskıyı, sömürüyü, dayatmacılığı savunanlar bile olmaktadır. Özellikle, becerikli, işbiricilik politikacılar, onların dümensuyundaki yazarlar, etkili iletişim olanaklarından yararlanarak, insanlarımızı mutluluk getirecek somut değerleri yozlaştırmayı iyi biliyorlar. Bu koşullarda, 1961 Anayasası dışında gerçek kimliğine yaklaşamadığımız insan haklarının tanıtılması için, ne kadar çaba gösterilse yeridir.

DEMOKRATİK KAMUOYU GEREĞİ

Türkiye, insan hakları konusundaki gelişmeleri, oldukça gerilerden izlemektedir. 1950 yılındanberi yöneticiler, dışa bağımlı kapitalist ekonomiyi benimsemenin, Avrupa Konseyi üyeliği için yeterli olacağı yanılgısına sapsanmışlardır. A.K.'ne katılmak, bir yönüyle de, hukukun üstünlüğü temelinde, çoğulcu, katılımcı demokratik bir yaşam biçimini benimsemektir. İn-

İnsan Hakları ve Bireysel Başvuru

san haklarının en önemli güvencesi, demokratik kamuoyudur. Siyasal iktidarlar, seçimle de göreve gelseler, insan haklarından, temel özgürlüklerden yana değillerse, onların, dış etkilerden yılarak, çoğulcu, katılımcı, özgürlükçü bir yönetime geçmeleri beklenemez. Türkiye'de, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin onaylanmasını izleyen tüm seçimlerde, çoğunluk ya da ara azınlık partileri durumuna gelen kuruluşlar, uluslararası yükümlülükler temelinde demokrasi savaşımı vermemişlerdir. Günümüzde de süregelen bu sessizlik, onların, devlet yönetiminde "kolaylık" arayan gerçek kimliklerini sergilemektedir. Türkiye'nin geleneksel politik yaşamına en ilerici görünümle katılanlar bile, insan hakları kavramını soyut algılamışlar, kendi bilinç düzeylerini aşan gelişmelere ilgisiz kalmışlardır.

Etkili bir üç dürtü görünmezken, zaman zaman, günlük basında, Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkını benimseyeceğine ilişkin haber ve demeçler yayınlanmaktadır. Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, "Hükümet olarak Türk vatandaşlarının İnsan Hakları Komisyonu'na kişisel başvurusuna olumlu gözle bakıyoruz ve bu konudaki çalışmalarımızı sürdürüyoruz...Kişisel başvuru hakkına çok az çekince koyacağız." demiştir.¹

Araseçimlerden sonra, aynı doğrultuda bir açıklama, Adalet Bakanı Necat Eldem'den gelmiştir. Türkiye'nin, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkını benimseyeceğini söyleyen Eldem, bir soru üzerine, "Kişisel başvuruların ne zaman nasıl başlayacağı konusunda tarih vermiyorum.. Konu üzerindeki çalışmalarımız sürüyor." demiştir.²

Çalışmalar süredursun, bugün yürürlükteki yasalara ve yönetim alışkanlıklarına göre, bireysel başvuru hakkını benimsemek, kolayca gerçekleştirilecek

bir iş değildir. A.İ.H.S.'nin 25. ve 46. maddelerine göre, bireysel başvuru hakkını kabul eden ülkeler, "...belli bir süre.." ve "...mütekabiliyet.." koşulu dışında hiçbir çekince koyamıyorlar. Bu durumda, bireysel başvuru hakkı ile birlikte, çok geniş kapsamlı bir hukuk reformunun gündeme getirilmesi zorunludur.

YURTTAŞLARIN ANAYASA MAHKEMESİNE BAŞVURU HAKKI

Türkiye'de gerçek ve tüzel kişiler, doğrudan Anayasa Mahkemesi'nde dava açamıyorlar. A.İ.H.M.'nin yargı yetkisini benimsemek, yurtdışlarımızı, yerel mahkemelerce tutarlı görülmediği için Anayasa Mahkemesine götürmedikleri savlarını, uluslararası organlara iletme hakkının tanınması anlamına gelecektir. Bu durumda, A.İ.H.M., bireysel başvurular nedeniyle, Türkiye'nin Anayasa Mahkemesi gibi de çalışmak zorunda kalacaktır. Böylesine çelişkili bir duruma düşülmemesi için, birinci adım olarak, yurtdışlara, Anayasa Mahkemesi'nde doğrudan dava açma yetkisinin tanınması gerekir.

İkinci güçlük, yine Anayasa'dan kaynaklanmaktadır. Anayasa'nın geçici 15. maddesine göre, Milli Güvenlik Konseyi tarafından "...çıkarılan kanunlar, kanun hükmünde kararname...alınan karar ve tasarrufların Anayasa'ya aykırılığı iddia edilemez." Böyle bir koşul, Türkiye'nin Anayasa Mahkemesi için geçerli olsa bile, bireysel başvuru hakkı benimsendikten sonra A.İ.H.K. ve A.İ.H.M., kendilerini, Anayasa'nın geçici 15. maddesi ile bağlı görmeyeceklerdir. Böylece, Anayasa Mahkemesi'nin kendisini yetkisiz saydığı bir konuda, A.İ.H.M., uyuş-

mazlığı özünü inceleyip, karar verilecektir.

Üçüncü büyük çelişki, yine Anayasa'dan doğmaktadır. 1982 Anayasası'nda yer alan temel hak ve özgürlükler, önemli ölçüde A.İ.H.S.'nden esinlenmiştir. Anayasa'da, B.M. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde, A.İ.H.S.'nde ve Helsinki Sonuç Belgesi'nde belirlenen temel hak ve özgürlüklere yer verildiği görünümü yaratılmak istenmiş, ancak, geniş kapsamlı, soyut ve belirsiz kısıtlamalar nedeniyle, hakların özü ortadan kaldırılmıştır. Üstelik Özgürlükleri daftan kuralları uygulama yetkisi, siyasal iktidarların isteğine bırakılmıştır. 1982 Anayasası'nın sınırlı özgürlük anlayışı, A.İ.H.S.'nin ancak olağanüstü dönemler için öngördüğü geçici kısıtlamaların bile gerisinde kalmıştır. Bu yapının, uluslararası organların denetim süzgecinden geçmesi olanaksızdır.

Bunlar, piramidin tepesinde doruklaşan sorunlardır. Aşağılara inildikçe, Anayasa ile birlikte, daha pek çok yasanın değişmesi zorunludur. Savunma hakkını kısıtlayan alışkanlıklar, yargıkararı olmadan gözaltına alma, güvenlik soruşturması, fişleme, 1402'likler, siyaset yasakları, işkence, bedelsiz kamulaştırma, çalışma ve örgütlenme özgürlüğü ile bağdaşmayan engeller

gibi yasal dayanağı olan veya olmayan daha nice uygulamanın uluslararası kurallar önünde sınanması gerekecektir.

Türkiye, bu koşullarda bireysel başvuru hakkını benimseyince, göreve başladığı 1960 yılından 1985 sonuna dek 25 yılda 116 davayı karara bağlayan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne, yalnız ülkemizden, her yıl yüzlerce dosya gönderilecektir. Böyle bir iş yoğunluğunu ne komisyon kaldırabilir, ne de Mahkeme. Üstelik ardarda insan hakları ihlallerinin saptanması, uluslararası saygınlığın ölçüsünü, borç alıp faiz ödemekte gören anlayışın bile işine gelmeyecektir.

GÜNDEMDEKİ KONU

Gündemdeki konu, çok yaralar alan hukuk devletinin yeniden onarılması sorunudur. Dışarıda özgürlükçü görünüp, içte tutuculuğu yeğleyenlerin bu konuda yapabilecekleri hiçbir şey yoktur. Kişisel başvuru hakkı ya en geniş boyutlarda tanınacak, ya da, şimdiye kadar olduğu gibi, bu olanak yurtdaşlarımızdan esirgenecektir. Bireysel başvuruyu benimser görünüp, özde, yokedici engeller koymak Sözleşme'ye uygun düşmeyeceği gibi, içte ve dışta, kimsenin işine gelmeyecektir.

İnsan Hakları Derneği'nden

"Tüzüğümüzde Belirlenen Amaç ve Etkinlikler Yasalara Uygundur"

İnsan Hakları Derneği Genel Başkanı Nevzat Helvacı İçişleri Bakanlığının, Dernek tüzüğünün yasalara aykırı olduğu görüşü üzerine bir açıklama yaptı.

B.S.

İçişleri Bakanlığı yazısında "Dernek amacının yasalara aykırı olduğu ve derneğin, devletin bile üstesinden gelebileceği bir işlevi üstlenmiş olduğu..." denilmektedir. Biz Dernek tüzüğündeki amaç ve etkinlikleri yasalara uygun olarak düzenledik. Bu etkinliklerin, devletin bile üstesinden gelebileceği görüşüne katılmıyoruz. Devletin asıl görev ve işlevi, insan hakları ve özgürlüklerini korumak, insan-

ların mutluluğu ve gönenci için her türlü önlemi almaktır. İnsanlar devlet için değil, devlet insanlar için vardır.

Ayrıca, yazıda "Devletin kamu hukuku kurallarına göre yürüttüğü asli hizmetlere dernek vs. kuruluşların müdahale ve katılmada bulunması veya bunları üstlenmesi mümkün bulunmadığından..." denilmektedir. Oysa, katılımcı ve çoğulcu demokrasilerde, dernekler, meslek kuruluşları ve benzeri demokratik kuruluşlar vazgeçilmez unsurlardır. Onların yardımcılık, yol göstericilik gibi görev ve işlevleri vardır. Toplumun her alandaki demokratikleşme istem ve özelemlerine yönelik çalışmak da görevleri arasındadır.

Kuruluş açıklamasında belirttiğimiz gibi, temel insan hak ve özgürlükleri-

Avrupa ülkelerinden kaynaklanan eleştirileri yumuşatmaya yönelik yüzeysel girişimler, böyle bir açmazda takılmak zorundadır. Bu engeli aşmanın tek yolu, bireysel başvuruyu benimsemekle birlikte, anayasa değişikliğinden başlayan, geniş kapsamlı, çağdaş, özgürlükçü bir yapıya yönelmektir.

Kuruluş aşamasındaki İnsan Hakları Derneği'nin tüzüğünde "Ülkemizin imzaladığı uluslararası belgelerde yer alan, insanlığın özgürlük mücadelesi tarihinden ve insan olma onurundan kaynaklanan, uygar dünyanın benimsediği çağdaş özü ile belirlenen insan haklarının, toplumumuzda tüm boyutlarıyla yaşama geçirilmesi için uğraş vermek..." olarak saptanan amacı, "...çok geniş kapsamlı, hatta devletin dahi faaliyet ve görev alanını aşan bir çalışma..." gördüğü için geri çeviren, tüzükten çıkarılmasını isteyen bir yaklaşımın, bireysel başvuru hakkını benimseyeceğine inanmak olanaksızdır.³

İnsan Haklarını özümlemek, hele uygulamaya koymak, yaşadığımız koşullarda kolay bir iş değildir. □

1 - Cumhuriyet, 8.8.1986

2 - Cumhuriyet, 5. 10.1986

3 - Oktay Akbal, Cumhuriyet, 6.10.1986

nin korunması, geliştirilmesi salt devletin değil, bu ülkenin tüm insanlarının görevidir. Bu görevin, devletin yürütme organlarında bulunanların da görevi olduğuna inanıyoruz. Kimi görevler her zaman başkalarının değil, insanların kendilerince kendilerine verilir. İnsan hakları davası da bu görevler arasındadır. Bu nedenle, amacımızı belirsiz saymak olası değildir.

Ayrıca, bir hakkın kötüye kullanılabileceği ve siyasi nitelik gösterebileceği varsayımında bulunarak o hakkın kullanımını engellenemez.

Bu görüşlerimizle birlikte, kurucular kurulunu toplayıp konuyu yeniden görüşeceğiz.

Kamuoyunun bilgisine saygıyla sunuyoruz.

Aydın Özcan

Bundan bir yıl kadar önceydi. Amerikan CBS televizyonunda bir haber programı: Amerika'daki sağlık sigortası konu ediliyor. Bir kadın örnek veriliyor. Bağırsak kanseri olmuş. Çok geç farkedilmiş. Çünkü parası yokmuş kadının. Hastaneye gidip, "check-up" yaptıramıyormuş düzenli olarak. O yüzden hastalığı ileri bir aşamaya gelene kadar farkına varamamış kadın. Ve, sonunda ölmüş.

Gelişen teknolojinin ve bu arada tıp teknolojisinin de, en ileri ucundaki Amerika'da oluyor bu olay. Bu kadın, Başkan Reagan'ın da yakalandığı, ama kurtarıldığı hastalıktan ölüyor. Parası olmadığı için!..

Gırgır Dergisi'nin 8 Haziran 1986 tarihli sayısındaki karikatürü gördüğümde hatırladım bu olayı. Amerika, karikatürdeki abartılmış esprinin neredeyse gerçek olduğu ülke! Herşeyin, bu arada insan sağlığının da metalaştırıldığı kapitalizm "cenneti"! ve Türkiye; birjuva iktidarlarının on yıllardır "Küçük Amerika" haline getirmek için çabaladıkları ülke. Anlaşılan sağlık sistemimiz Amerikanlaşma yolunda somut adımlar atmaya başlamış. "Şirket gibi çalışan hastaneler", "her hizmete ayrı tarife sistemi", yani "piyasa mekanizması".

SAĞLIK DA BİR META!

Madem öyle, bakalım, "önderimiz" Amerika'da sağlık işleri nasıl yürüyor.

Amerikan kapitalizminde herşey gibi sağlık da bir meta. Her meta gibi onun da piyasa mekanizması içinde belirlenen bir fiyatı var. Sağlık kurum-

Bir Karikatürün Düşündürdükleri: Amerikan Usulü Sağlık

ları, hastaneler, çoğunlukla özel sektöre işletiliyor. Kamu sağlık kuruluşları da var, ama onlar da piyasa mekanizması içinde çalışıyor.

Nasıl mı çalışıyor mekanizma?

Diyelim ki, çocuğunuz düştü, kafası yarıldı. Telaş içinde telefona sarılıp yardım istiyorsunuz, bulunduğunuz bölgenin ilk yardım ekibinden. Kısa bir süre sonra gönüllülerden oluşan bir ekip kapınızda. İlk müdahaleleri yapıyorlar. Para da almıyorlar. Ancak, yaptıkları sınırlı. Size, çocuğu bir sağlık kuruluşuna götürmenizi söylüyorlar. Hemen ekliyorlar: "Falanca hastaneye götürürseniz size pahalıya çıkar. Tarifeye göre ambulans şu kadar, muayene bu kadar. Film masrafı, bandaj, yatacağı yatak, Doktor parası, hemşire masrafı, v.s. v.s. Fakat, filanca sağlık merkezine götürürseniz daha ucuza gelir. Orada sadece yaraya dikiş atarlar, film falan çekmezler. Tercih sizin. Siz bilirsiniz." öyle ya, Amerika "seçme hürriyeti olan memleket." Seç seçebildiğini! Yalnız, parana göre!

Şu sıralarda asgari aylık ücretinin 560 dolar olduğu Amerika'da, o "ucuz" sağlık merkezinde çocuğunun kafa yarığı size 60-70 dolara patlayabilir. Ama hiç merak etmeyin, ertesi gün ve daha ertesi bir kaç gün sağlık merkezinden telefonla sizi arayıp, çocuğunuzun sağlık durumunu sorarak gönüllünüzü alacaklardır. (İyi işletmecilik örneği!) Peki ya hastaneye gitseydiniz? Faturanızdaki dolarların yüzler hanesindeki sayılarla ifade edileceğinden emin olabilirsiniz.

Bu sözünü ettiğimiz sadece küçük bir kafa yarığı vakası. Daha büyük bir kaza veya hastalık durumunda neler

olabilir? Şimdiye kadar duyduğum ve tanık olduğum tekil olaylardan söz edeyim. Kolombiyalı bir karı koca öğrenim için gelmişler Amerika'ya. Bir trafik kazası geçirmişler. Faturası 30 bin dolar. Ödeyememişler tabii. Öğrenimleri bitip ülkelerine dönmek istediklerinde Amerika'dan çıkış izni verilmemiş kendilerine. ("Hürriyetler Ülkesi"nde sehayat hürriyeti!) Borçlarını ödeyemedikleri için. (Amerikan kapitalizmindeki en büyük suçlardan biri, aldığı malın bedelini ödeyememektir.) Öğrenci vizesi ile ülkeye girdikleri için kendilerine çalışma izni de verilmemiş çalışıp borçlarını ödeyebilmeleri için.

Zimbabweli bir arkadaşımın karısı hastalığa yakalandı, sinir sistemindeki bir bozukluk nedeniyle bacak kaslarında zayıflama. "Ucuz" bir kamu hastanesine yattı. Muayeneler, tahliller, v.s. derken 15 gün kadar kaldı. Faturası 20 bin dolar. Nasıl ödencek? "Bilmiyorum" diyor arkadaşım, "düşünmek bile istemiyorum". Şu sıralarda bulaşıklıktan kazandığı asgari ücretle ailesinin günlük geçimini sağlamaya çalışıyor.

Birkaç yıl önce bir Türk öğrenci ölmüş burada, kanserden. Parası olmadığı için cenazesi ortada kalmış. (Şu düşüncesizliğe bakın. İnsan ölmeden önce bir cenaze şirketi ile anlaşmaz mı? Her gün radyolarda reklam yapan bir sürü şirket var. Birini beğenmezsen ötekisi. Paran mı yok? Öyleyse sen de ölme be kardeşim! Ya da git bir başka memlekette öl!) Türkler kendi aralarında para toplayıp da göndermişler cenazesini Türkiye'ye. Bir kaç bin dolar tutmuş.

Bunlar tekil olaylar. Bir de genel sayı vereyim. Geçenlerde açıklandığına göre, 1980'lerde ABD'de sağlık hizmetlerinin fiyatlarındaki artış genel enflasyon oranının 4 katı kadarmış. Eee ne yapalım, serbest piyasa ekonomisi değil mi, isteyen istediği fiyatı koyar "malına". Arz-talep mekanizması da genel dengeyi belirler. Sağlık denen "mala" talep fazlaysa fiyatı da hızla artar.

SİGORTA PLANLARIMIZ VAR SEÇ SEÇ AL

Şimdi diyeceksiniz ki, "Peki kardeşim, hiç mi sigorta gibi birşey yok bu memlekette?" Var elbette, parana göre! Piyasada bir dolu sigorta şirketi var. Seç, beğen, satın al, sağlığını! Yalnız dikkatli olmak gerek satın alınacak "sigorta planını" seçerken, çünkü her "planın" incelikli noktaları var.

Örneğin sadece kazaya karşı sigortalanan istiyorsanız ayrı, sağlık sigortası istiyorsanız ayrı "planlar" satın alacaksınız. Alacağınız planların üst sınırları var. Örneğin bir plan sizin hastane masraflarınızı 2500 dolara kadar ödeyebilir. Ya hastane masrafı bu miktari geçerse? Ya cepten ödersiniz, ya da önceden bu ihtimali hesaplayıp üst sınırı daha yüksek olan başka bir plan satın alırsınız. Tabii, daha çok paraya. Başka bir seçenek de "ucuz" bir hastane bulup oraya yatmak. Örneğin, en "akıllıca" yapılacak iş kaza geçirdikten sonra çevredeki hastanelere telefon açıp her birinden fiyat almak, sonunda kesenize uygun olanı seçip oraya yatmak.

Sigorta planı satın alırken dikkat edilecek noktalar "üst sınırlar" ile sınırlı değil. Sigorta şirketinin hangi hastalıklar için para ödeyeceğini ve her hastalığın masrafının yüzde kaçını ödeyeceğini de iyice anlayıp ona göre plan seçmek gerek. Örneğin sigorta planlarının büyük çoğunluğu diş tedavilerini kapsamaz. Aksi gibi diş tedavileri de en pahalı tedavilerden biridir. Diş en ufak bir müdahale için 200-300 dolar ödemek işten değildir. Hamilelik bakımı ve doğum için tamamen ayrı bir sigorta planı almanız gerekir. Bunun bedeli ise 750-1000 dolar olabilir. (En pahalı sigortalardan biri.) Satın aldığınız plan mide ameliyatı masrafının

● Hastaneler artık şirket gibi çalışacak.. Ameliyat, yatak, yemek ücretlerine ayrı ayrı ve yeni zamlı tarife uygulanacak.

Gırgır, 8.6.1986, Sayı: 718

%66'sını, göz ameliyatının %23'ünü, kötü huylu tümörlerin alınmasının %66'sını, iyi huyluların %16'sını kapsıyor olabilir. Bunlarla ilgili sorularınız varsa, sigorta planınızı almadan önce iyice hesaplayın. Ama akciğerlerinizin alınması gerekiyorsa şanslısınız! Şirket masrafını %100'ünü ödüyor. Kısacası iyi bir "hesap adamı" olmak gerekiyor sağlığınızı satın alırken.

Sorabilirsiniz, "Amerika'da herkes kendi parasıyla sigorta planı satın almak zorunda mı kalıyor?" Her nasılsa zamanında çıkmış yasalarla kurulmuş, Federal Hükümetin desteğinde olan, yaşlılara ve yoksullara yönelik genel sigorta planları da var. Kişilerin görece düşük paralarla katıldıkları planlar. Ama öylesine yetersizler ki, TV de bunların yetmezliğini vurgulayıp, insanları "ek planlar" almaya çağıran reklamlar yayınlanıyor.

Bir de kamu kuruluşları ve büyük şirketlerde, çalışanları için bu kuruluşların aldıkları "toplu planlar" var. Fakat, bu planlar yerleşmiş bir hak değil. Toplu sözleşmelerde işverenlerin satın alacakları sigortaların miktar ve kapsamı pazarlık konusu. Yani çalışanların güvenceye alınan sağlıkları sendikaların mücadele gücüne bağlı. Bu kurumlarda çalışan pek çok kişi "toplu planlar"ı yeterli bulmadıkları için ek planlar satın alıyorlar.

Amerikan kapitalizmi içinde, sağlığın paraya bağımlılığının yarattığı so-

rünlere tampon olan bir mekanizma var; "Bedava klinikler". Kimi yerlerde, tamamen yerel toplulukların insiyatifleri ve mali katkıları ile oluşan, bazı hümanist doktorların gönüllü olarak yoksulları ücretsiz muayene ve kısmen tedavi ettiği kuruluşlar bunlar. Olanakları çok kısıtlı. Birçoğunda kullanılan tıp gereçleri Türkiye'nin en ücra köşelerindeki sağlık kuruluşlarını aratacak düzeyde. Çoğu durumda, yaptıkları tedavi ilaç verme düzeyini geçemiyor. Ciddi bir rahatsızlığınız varsa "üzüntülerini belirterek" paralı bir doktoru veya hastaneyi salık veriyorlar size.

Biraz "kural dışı" olsa da sistemdeki bir tampon da şu: Kamu sağlık kuruluşları, özellerden farklı olarak, kapısına gelen hastayı yeterli parası veya sigortası olduğunu gösteren kanıt olmasa da kabul etmek zorundalar. (Ne büyük nimet!) Tedaviyi yapıp, paranız yoksa sizi borçlandırıyorlar. Borcu ödemezseniz mahkemelik oluyorsunuz. Mahkemede elbette "şuçlu" bulunuyorsunuz. Ama sizi içeri atmıyorlar. Taksit, taksit gelirinizden kesiyorlar. Bu arada, kamu hastanelerine kiliselerden ve "iş çevrelerinden" gelen bağışlar oluyor. (Tabii bu bağışlar iş adamlarının yıllık vergi matrahlarında düşümlere yol açıyor). Sizin borcunuzun ödenmesi yıllarca sürecek gibiyse bu bağış paralarının bir kısmını sizin borcunuzun kapatılmasına sayabiliyorlar.

AMERİKAN KAPİTALİZMİNİN UTANÇ ANITI

Amerikan sağlık sisteminin gözlemlere dayanan kabaca bir tablosu böyle. Bu sistem, içinde olduğu kapitalizmin gereklerine göre biçimlenmiş. Sağlık bir "meta" olmaktan öteye gidemiyor. Ve Amerikan kapitalizmi, tarihsel-sosyal dinamikler nedeniyle "sosyal devlet" anlayışını benimsemiş olan Avrupalı benzerleri kadar bile olamıyor insan sağlığına, yaşamına saygı göstermekte. Amerikan sağlık sistemi Amerikan kapitalizminin bir utanç anıtı.

Bu yargı size biraz ağır geldiyse, Minnesota Üniversitesi'nden bir uluslararası ilişkiler profesörünün düşüncelerini size aktarayım: "Sovyetler Birliği'nin pek çok eleştirilecek yanı var. En başta hürriyetleri yok. Ama itiraf etmeliyim ki bizim çözemediğimiz sağlık sorununu onlar çözmüşler" diyordu profesör. Bu sözler Amerikalıların Sovyetler hakkındaki hassasiyetini bilenler için çok anlamlı. Reagan döneminde iyice kabalaşmış, uç noktalara itilen egemen Amerikan ideolojisi, Sovyetleri hem kötü olan herşeyin kaynağı, hem de Amerika'ya göre geri ve aşağı görme eğiliminde. O yüzden, Amerikan ideolojisinin temel taşlarından olan "hürriyetler" dema-

gojisini içine sindirmiş görünen bu Amerikalı profesörün sağlık konusundaki "itirafı" kendine yedirebilmesi bu alanda artık saklanmayacak ölçüdeki çirkinlikten kaynaklansa gerek.

En azından bazı Amerikalılar sorunun farkında olduklarına göre çözüm için birşeyler düşünüyorlar mı? Düşünceler var elbette. Yazının başındaki CBS televizyonunun haber programına dönelim. O programın devamında "uzmanlarca" tartışılmıştı sorun. Sonunda ortaya çıkan parlak fikir şu oldu: "Sigorta şirketleri yıllık 'check-up'ların bedellerini ödemeği sigorta planları kapsamına almalı. Böylece, muhtemel hastalıklar önceden teşhis edilebilir. Bu yolla hem hasta kârlı çıkar, hem de sigorta şirketi. Çünkü, sigorta şirketlerinin 'check-up'lar için ödeyecekleri paralar, sonradan ciddi hastalıklar ortaya çıktığında ödeyecekleri paraya göre az olur." Sigorta şirketlerinin kârlarını kurtardık, ya hiç sigorta satın alamayan insanların sağlıkları?

Amerika'daki sağlık sigortası sorunuyla akademik açıdan ilgilenen bir dostumun bir sağlık dergisinde yayımlanan makalesindeki önerisi ise şöyle: Küçük-küçük şirketlerin at oynattığı dağınık bir sigorta sistemi yerine, sadece büyük şirketlerin rekabetine açık merkezleşmiş bir sağlık sigortası sistemi oluşturulması. Böylece sağlık sektörünün daha verimli çalışacağı savunuluyor.

Kısacası sağlık sorununun çözümünü, şöyle veya böyle biçimlenmiş, piyasa ekonomisi dışında görebilen pek yok gibi. Olanların da, Reagan dönemindeki egemen ideolojinin ağır baskısı altında sesleri duyulmuyor.

ÖZAL ÖNDERLİĞİNDE SAĞLIKTA DA KÜÇÜK AMERİKA!

Biz dönem tekrar Türkiye'ye. Demek Özal yönetiminde Türkiye'nin sağlık sisteminin Amerika'ya benzetilmesinde hız kazanılmış. Diyebilirsiniz ki, "Türkiye'nin sağlık sistemi pek mi iyiydi ki? Bu ülkede de bakımsızlıktan ölen hastaları, yoksulların hastane kapılarında çektiklerini biz biliriz." Doğru da, yaramıza sürmeye kalktığımız Amerikan merheminin aslında merhem olmadığını bilmekte yarar var.

Amerika'nın yontulmamış kapitalist sağlık sistemi, ülkenin doğal zenginliği ve emperyalist ilişkilerinin sağladığı kaynaklar sayesinde, bir de yüksek teknolojiye gelen olanaklar sayesinde, tüm çarpıklığına rağmen, insanlara birşeyler verip işlevini sürdürüyor. Benzeri "liberal" bir sağlık sisteminin Türkiye gibi geri kalmış kapitalist bir ülkede yaratacağı sonuçları kestirebilmek için Gırgır'daki karikatüre bir şaka olarak değil, ciddi bir olasılık olarak bakmak gerekli. □

STAV

Felsefe dergisi

Fransız Felsefesinin Son On Yılı "Gülün Adı" ve Ortaçağ Felsefesi "Korku Felsefesi"ne Karşı Barış Siyaseti

86'3 Kasım sayısı tüm bayilerde

HAFTALIK GAZETE

ÇAĞDAŞ

11.7. Sayı 11 - 3 Kasım 1986 Pazartesi - Fiyatı: 250 TL (satın alınız)

DEMOKRASI, BARIŞ, İNSAN HAKLARI İÇİN SUSKUNLUĞA SON!

ÇAĞDAŞ, Sosyal Demokratların, İlericilerin, Demokratların SESİ ve KÜRSÜSÜ'dür!

YAZI KADROMUZ

- Cücedet Selvi
- Reha İsvan
- Erhan İpeç
- Bülent Habera
- Hasan Kuyafet
- Kemal Sülher
- İdeniz Kurtulan

3 KASIM'DA TÜRKİYE'NİN HER YERİNDE

Liberalleşme Programı ve Sağlık Hizmetleri

M. Kemal Göze

Son yıllarda daha hızlı ve acımasız bir liberalleşme programı yaşıyoruz. Bu program 24 Ocak 1980 Kararları ile en açık biçim ve ifadesine kavuşmuştur. Söz konusu kararlar gereğince, devlet ekonomisinin birçok alanındaki girişimcilik bir yana, denetim ve yönlendirme uygulamalarından dahi elini çekmiştir. Bu el çekiş salt sanayi ve ticaret alanı ile sınırlı kalmamış, eğitim ve sağlık gibi birçok hizmet alanına da yansımıştır. Sağlık hizmetlerinde "liberal ekonomi" yapı ve anlayışının yerleşmesi için harcanan gayretler, her türlü yasa ve kural görmezlikten gelinerek ve pervasızca yürütülmektedir. Kamu hastanelerinde yemek, temizlik v.b hizmetler parça parça özel sektöre devredilirken, tümüyle ve en kısa yoldan özelleşmesi için formüller aranmaktadır. Diğer yandan ise, devlet eliyle sağlık hizmeti sunma anlayışının bir ürün ve uzantısı olan, sağlık ocakları kapatılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca vakıf, poliklinik, özel hastane ve benzeri girişimler desteklenmekte onun da ötesinde denetimsiz bırakılmaktadır.

IMF önerileri doğrultusunda hazırlanan, Hükümet Program ve Bütçelerinde sağlık ve eğitim harcamalarında kısıtlamalara gidilmekte ve böylece bu alanlarda devlete düşen pay sürekli olarak azaltılmaktadır. Örneğin, 1982-1985 yılları arasında toplam kamu yatırımları %8 oranında artarken, aynı dönemde, kamu sağlık yatırımları %40 azalmıştır. Diğer bir anlatımla, toplam kamu yatırımları içinde sağlık sektörünün payı 1981'de %2 iken, bu pay 1985'de %1.1'e düşmüştür.

Kamu sağlık harcamalarındaki bu kısıntıların "tasarruf tedbiri" olduğu söylenmektedir. Öyle olduğu da varsayılabilir. Kişi başına ulusal gelirimizin 1250 ABD Doları'ndan 900 Doları düştüğü ve Türkiye'nin en çok borçlu ülkeler arasında yerini aldığı bir dönemde, toplam hükümet harcamalarında kısıtlamaya diğer bir deyişle

"tasarrufa" gidilmesi olağan karşılanmalıdır. Ancak, böyle bir dönemde, toplam hükümet harcamalarında önemli bir oranda tasarruf yapılmadığı gibi, yapılan tasarrufların da faturası halka ve yine ona sunulan sağlık ve eğitim hizmetlerine yüklenilmiştir.

"Tasarruf" önlemlerinden en çok söz edilen, 1976-1986 yılları arasında toplam hükümet harcamalarında ve gerçek anlamda yalnızca %4'lük bir kısıntı yapılmıştır. Buna karşılık, aynı dönemde SSYB harcamalarında yapılan kısıntı oranı %13 olmuştur. Başka bir anlatımla, diğer harcamalara göre sağlık harcamalarında yapılan kısıntı üç misli daha fazladır. Bunun bir sonucu olarak, SSYB bütçesinin genel bütçe içindeki payı 1979'da %4.23 iken, 1986 yılında son çeyrek yüzyılın en düşük oranı olan %2.6'ya düşmüştür. Lüks tüketim malları aracılığı ile, ulusal gelirimizden önemli miktarların dışarı akıtıldığı bir dönemde sağlık hizmetlerinde böylesine kısıtlamalara gidilmesinin zorunlu bir gereksinim sonucu olduğunu düşünmek ya da söylemek inandırıcı olmamaktadır. Gerçekte bu kısıntıların bir tek nedeni ve açıklaması vardır. O neden ise; yönetimin ideolojik tercihinden başka bir şey değildir. Bir yandan ekonomi tamamen liberalleştirilir ve dışa bağımlı hale getirilirken öte yandan sağlık ve diğer hizmet harcamaları en aza indirilmek istenmektedir.

AMAÇ "TASARRUF" DEĞİLDİR

Sağlık harcamalarında tasarruf ya pabilmenin tek yolu koruyucu sağlık hizmetlerine yönelmektir. Çünkü, koruyucu hizmetler hem ucuz hem de kolay hizmetlerdir. Ancak; koruyucu hizmetler sonucunda elden edilen (toplumsal/ulusal kâr çok büyük iken) ticari kâr miktarı düşüktür. Diğer bir

anlatımla, bu tür hizmetlerin ticari meta olarak kullanılması hem zor hem de, kullanılsa bile, elde edilen kâr düşük olmaktadır. İşte bu nedenle de özel sektörün veya liberal anlayışın ilgi alanı dışında kalmaktadır. Tüm güdüsü kâra dayalı olan özel sektörün koruyucu sağlık hizmetlerini dışlaması kaçınılmazdır. Nitekim, Türkiye'de gelişen liberal ekonomiye koşut olarak, koruyucu hizmetler ikinci plana itilmiş ve tedavi hizmetleri ön plana çıkarılmıştır.

Tedavi hizmetleri alanında ise; hizmetlerin tek elde toplanması ve en ekonomik bir biçimde sunulması yerine, bu hizmetlerin gittikçe dağıtılması (her kamu kuruluşunun kendi hastanesini açması ve verimli olmayan küçük hastaneciliğe gidisi); hastane önlerindeki yığılmaları önleyecek ve daha ucuza mal olacak, pratisyen hekime dayalı süzgeç sisteminin işletilmesi, yerine olanların kaldırılmaya çalışılması; ilaç tüketiminin körüklenmesi; uzman doktorların pratisyen, pratisyenlerin ise reçete yazmayan teknisyenler gibi istihdamı suretiyle insan gücü israfı; olabildiğince denetimsiz teknoloji dışalım ve benzeri uygulamalar tasarruf olmak şöyle dursun savurganlığın ta kendisidir.

Tüm bu uygulamalar, sağlık hizmetleri alanında "serbest piyasa" yapı ve ideolojisinin yerleştirilmesi gayretlerinin açık belirtileridir. Bu ideolojinin yerleşmesi, özelleşme ve tekelleşmeye gidis için herşey "mubah" sayılırken bu gidişin gözlerden gizlenmesi ereğiyle, kampanyalarla kamuoyu oyalanmakta, demec ve haberlerde koruyucu sağlık hizmetleri dillerden düşürülmemektedir.

SAĞLIK SORUNLARI DAHA DA AĞIRLAŞMIŞTIR

Uygulanan liberalleşme programı sonucunda bir yandan hizmet harcamalarında azami kısıntıya gidilirken,

diğer yandan da besin iç tüketiminde azami kısıntı yapılmış ve Cumhuriyet Döneminde ilk kez, halktan istenen özverinin kapsamı temel besin maddelerinin kısıtlanmasına dek götürülmüştür. Bu maddelere yapılan sürekli ve büyük oranlı zamlarla iç tüketim kısıtlanmış ve dışarıya yönelmiştir. Bu durum, özellikle düşük gelirli kesimlerin, temel besin maddeleri tüketimini önemli oranda azaltmıştır. 1974-1982 yılları arasında kişi başına günlük besin alımı 2260 kkaloriden 2400 kaloriye yükselirken, aynı dönemde, günlük toplam protein alımı 85 gramdan 75.3 grama, hayvansal protein alımı ise 22.5 gramdan 17.3 grama düşmüştür. Bir yandan ortalama alımlar azalırken diğer yandan da kesimler arası farklılık artmış ve düşük gelirli ailelerin yarıya yakınında günlük hayvansal protein tüketimi, kişi başına 10 gramdan daha az miktarlara düşmüştür.

İyi bir değerlendirme ile, kendi kendine yetecek besin kaynaklarına sahip olan Türkiye'de beslenme yetersizliği oldukça yaygındır. Okul öncesi çocukların %20'sinde gelişme geriliği, %6'sında B₂ vitamini yetersizliği, %2'sinde raşitizm ve %8'inde diş çürüğü vardır. Hamile ve emzüklerin %35'inde yetersiz beslenme belirtileri ve özellikle kansızlık görülmektedir. Böyle bir ortamda fırsat bulan bulaşıcı hastalıkların hemen tamamının, özellikle veremin son yıllarda tırmanışa geçtiği bizzat yetkililerce ifade edilmektedir. Başta su, hava kirliliği ve konut sorunu olmak üzere her geçen gün bozulan çevre koşullarının yarattığı ve yaratacağı sağlık sorunlarının boyutlarını tahmin etmek ise hiç zor değildir. Nitekim son altı ayda ishal salgını haberleri günlük basınımızdan hiç eksik olmamıştır. Sonuç olarak; bir yandan "tasarruf tedbirleri" adı altında uygulamalar ile, iyi ya da kötü, devletin halka sunduğu sağlık hizmetleri yokedilirken, öte yandan da cevap bekleyen sağlık sorunları daha da ağırlaşmış ve ağırlaşacaktır.

SAĞLIĞIMIZIN METALAŞMASI VE SAĞLIK HİZMETLERİNDE ÖZELLEŞME

Yukarıda özetlenen gelişmelere koşut olarak hekimlik, ilaç ve tıbbi malzeme konularında da birtakım

değişiklikler gözlenmektedir. İlaç üretimi yapan küçük işletmeler ya ekonominin kendi gelişimi ya da bizzat SSYB tarafından tasfiye edilmektedir. Özel hekimlik alanında ise bir tür sermaye birikimi olayı yaşanmakta, hekim ya da hekim olmayan yatırımcıların açtıkları teşhis ve tedavi merkez veya vakıfları hızla yayılmaktadır. Artık tek tek çalışan "klasik muayenehane hekimliği" olgusu koymaya doğru yol alırken özel sağlık kurumlarında şirketleşme, patron ve ücretli hekim olgusu hızla uç vermektedir. Özetle çok hızlı bir özelleşme oluşumu tamamlanmak üzeredir.

Özel girişimcilik alanındaki bu gelişmelere koşut olarak kamu hastanelerinde "kendin kazan, kendin harca", buralarda çalışanlar için ise "kazandır, pay al" esas ve anlayışı getirilmeye çalışılmaktadır. SSK 40. Genel Kurulu'nda, zamanın Çalışma, şimdinin ise Sağlık Bakanı, M. Kalemlî tarafından yapılan konuşmada bu durum şöyle açıklanmıştır: "...SSK sağlık hizmeti üreten değil, satın alan bir müessese haline getirilecektir. Diğer bir ifadeyle, SSK Hastaneleri özel hastane statüsünde çalışacaktır...", "...Yeni düzenlemeye göre hastaneler yine SSK'nun mülkiyetinde kalacaktır. Ancak işletmecilik açısından müstakil bir özel hastane gibi çalışacaktır..." (*)

Benzeri bir gelişme SSYB Hastaneleri için de beklenmektedir. Henüz resmen açıklanmamış olmakla beraber, en kısa sürede geçileceği söylenen "döner sermaye sistemi" M. Kalemlî'nin SSK Hastaneleri için tanımladığı durumdan farklı birşey değildir. Bu sisteme geçildiğinde SSYB Hastaneleri "kendi kazanıp, kendi harcayan" kuruluşlar haline gelecektir. Bunun bir yansıması olarak, Ocak 1987'den itibaren SSYB Hastanelerinde ücretsiz hasta bakımının durdurulacağı söylenmektedir. Yoksullar ne olacak sorusuna verilen yanıt ise "Fak-Fuk-Fon'dan karşılayacağız" şeklinde olmaktadır.

Getirmek istenen sistemde, hastaneleri başhekimlerin başkanlığı ve sorumluluğunda bir müteveli heyeti yönetecektir. Devlet bu kurumlardan yalnızca hizmet satın alacak ve bunun dışında bir ilgisi olmayacaktır. Başta hekimler olmak üzere buralarda çalışan personel ise sözleşmeli statüsünde çalıştırılacaktır.

Sözü edilen tüm bu düzenlemelerin bir ara dönem düzenlemesi olduğu ve daha sonra bu hastanelerin "mülkiyeti-

nin" de satılmasına ortam hazırlanacağını söylemek herhalde kehanet olarak kabul edilmemelidir.

Genelde sağlık hizmetlerinin özelde ise hastanelerimizin iyi çalışmadığı çok açıktır. Bunun nedenleri ise ayrı bir tartışma konusudur. Ancak şurası bir gerçektir ki, hastanelerimiz her sıkıntı duyanın başvurabileceği bir kapıdır. Bırakalım hastalarımızı, terkedilen çocuk ve yaşlıların dahi hastane kapılarında çare aradığı bilinmektedir. Çünkü gerek çalışanında ve gerekse toplumumuzda hastane kapısından "hiç kimse geri çevrilmez" anlayışı ve beklentisi vardır. Böyle olması da doğaldır. Çünkü, emeğinin karşılığı ve kuruluşunun harcamaları toplum ve onun adına devlet tarafından karşılanan hastane çalışanları için, gelen kişi para vermiş ya da vermemiş farketmez. Hepsini ile aynı oranda ilgilenirler. Oysa getirilmek istenen sistemde, hastane çalışanları emeklerinin karşılıklarını her hastanın vereceği para ile adeta damla damla karşılayacaklardır. Böyle bir ortamda, başta hekimler, hastane çalışanları iki seçenekle karşı karşıya kalacaklardır. Para veren dolayısı ile emeğinin karşılığını almasını sağlayan hasta ve para vermeyen hasta. "Kazandır, pay al" ilkesi nedeniyle ya parasız hastaya yardım ederek kendi emeklerinin karşılığında özveride bulunacaklar ya da parasız hasta kabul etmeyecekler. Ayrıca hekim kendi alacağı döner sermaye payından vazgeçse bile "sen bize para kazandırmıyorsun", "çok hasta çekemiyorsun" gibi nedenlerle, sözleşmeli kurumlarca, işine son verilebilecektir.

Eğer bu gidişe bir son verilmez ise, sağlığımız tamamen metalaşacak sağlık hizmetleri ise özelleşecektir. Kâr esasına göre çalışacak olan bu kurumlara sürekli ve büyük oranlı zamlar gelecektir. Nitekim, daha şimdiden, 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda hastalardan alınacak ücretler üzerindeki her türlü sınırlandırma kaldırılmış bulunmaktadır. Böyle bir döneme geçildiğinde, kuyruklarından ve hizmet kalitesinden hergün yakındığımız kamu hastanelerimizin olmayacağı kesindir. Çünkü hepsi özelleştirilecektir. Bu na karşılık gelececek bu özel hastanelerin kapısından parası olmayan hastalar giremeyecektir. Girmeyi başaranların ise, girdikleri ile kapı önüne bırakılmaları bir olacaktır. □

* SSK 40. Genel Kurulu Raporu, Sayfa 19.

Yaratacağı Olanak ve Sorunlarıyla

Gen Mühendisliği

Sabahattin Ögün - Selçuk Alsan

Kevser Pişkin - Hamdi Ögüş / Alâeddin Şenel

□ Alâeddin ŞENEL: 6 Haziran 1945 yılında dünya (Hiroşima'da) atom çekirdeğinin insan eliyle patlatılmasının yarattığı gürültüyle sarsıldı. Dünyamız daha bu patlamanın şokundan, nükleer enerjinin savaşı ve barışçı kullanımlarının yarattığı sarsıntılardan kurtulmadan, bilim adamları, 1973'de hücrenin çekirdeğini "sessiz sedasız" parçaladılar; kromozomları istedikleri yerden kesip biçmeye, genleri ayırmaya, farklı canlılardan alınmış genleri birleştirerek, "melez" canlılar "yaratmaya" kalktılar.

Rekombinant DNA araştırmalarının ABD gazetelerinde manşetlere tırmanması üzerine yer yerinden oynuyor. ABD bilim adamları, din adamları, politikacılar, aydınlar ve halk iki kampa ayrılıyor. Bu araştırmaların sürmesinden yana olanlar, söz konusu buluşun yardımıyla "çaresiz" ve "kalıtsal" hastalıklara karşı kazanılacak zaferleri, petrol artıklarını yiyen bakterileri, açlık sorununu çözecek yeni bitki ve hayvan türlerini vb. anlatırken, bilimkurgu dünyalarından; insanların, çok geçmeden sağlık ve mutlulukları önündeki tüm engelleri kaldırabileceklerini söylerken bir ütopyadan söz ediyor gibiler. Bununla da yetinmeyip insanın, öteki canlıların yanı sıra, kendine de istediği biçimi ve-

rerek artık tanrı rolü oynamaya başlayacağını ileri sürüyorlar.

Araştırmalara karşı olanlar, laboratuvarın lavabosundan kentin kanalizasyonuna kaçabilecek "yeni" virüslerin yol açabileceği salgın hastalıklar; laboratuvarlarda yaratılabilecek Frankenstein'lar gibi kazalar; ve buluşun terörizm ve "mikrop savaşı" yolunda kötüye kullanılması olasılığı üzerinde durarak, bilgisi ve erdemi sınırlı (ve de günahkâr) bir yaratık olan insanın tanrı rolü (*play God*) oynamaya kalkmasının, insanlığın başına getirebileceği belalara dikkati çekiyorlar. Papa II. Jean Paul, bu tür araştırmaların "doğal hukuk"a aykırı olduğu fetvasını veriyor; fetüs üzerinde yapı-

Fotoğraf: Vahit Aras

Doç. Dr. A. Şenel

lacak araştırmaları "insana saygısızlıktır" diye lanetliyor.

Bir başka din adamı, Katolik filozof Robert T. Francover, kutsal Kitaplardaki deyişle, Tanrı insanı "kendisi suretinde" yani bir yaratıcı olarak yarattığına göre, yaradılış süreci sona ermemişse, insanın doğasını yetkinleştirme yolunda tanrı ile yanyana çalışmasından korkacak ne var? diyerek karşı kampta yerini alıyor.

Genetik mühendisliği araştırmala-

rının yapıldığı yerlerden biri olan Harvard Üniversitesi'nin bulunduğu kentin Belediye Başkanı Alfred E. Veluçi (1976'da verdiği bir demeçte "*Bu bilim adamlarının hiç de insanlığı düşündüklerini sanmıyorum; yaratabilecekleri cehennemden ne gibi bir şey olabileceğini görmemizin vereceği dehşetin ve heyecanın tutkusuna kapılıyor, kazıyorlar*" diyor.

1978'de İngiltere'de ilk "tüp bebek" (Louisia Brown) doğuyor. Onu Amerika'da "sperm bankaları"nın açılması izliyor. Aynı yıl David Rorvick *In His Image* (Kendi Suretinde) adını taşıyan kitabında, bir insanın bir hücrenin çekirdeğini çıkarıp, onu, çekirdeğini devre dışı bıraktığı bir insan zigotuna sokarak, bir insanın kopyasını (*clone*) çıkaran ilk bilgin olduğunu ileri sürüyor; savını kanıtlayamıyor; ama birkaç bilgin bu doğrultuda araştırmalar yürütmek için Federal Fon desteğinde bulunuyorlar. Onların insan fetüsü üzerine araştırma istekleri desteklenmemekle birlikte, öteki bilim adamları (İsviçre'de) bir kurbağanın "kopyasını çıkartma"yı başarıyorlar; aynı deney fareler üzerinde de başarıya ulaşıyor; bir genotipin yüzlerce kopyasını çıkarma (*cloning*) biçimindeki bu "aşılama" işi, besi hayvanları üzerinde geliştirilmeye çalışılıyor. DNA'nın yapısını ortaya koyan iki bilginde biri olan James Watson (1971'de) insan kopyalarının 20-50 yıl gibi yakın bir gelecekte üretilebileceği görüşünü ileri sürüyor. Bazı yazarlar ise, rekombinant DNA, tüp bebek (IVF) ve çekirdek "aşılama" yöntemlerinin birleştirilmesiyle ABD'de "insan kopyaları"nın (gizlice) topluma salıverilmiş olmaları olasılığından söz ediyorlar.

Bu konuda, bir canlının geninin başka bir canlı türünün hücrelerine ge-

Gen Mühendisliğinde Ne Nedir?

Gen Mühendisliği gibi karmaşık bir konunun daha kolay anlaşılabilmesi için D.N.A., messenger RNA, ribozom, gen, plazmit gibi bazı temel yapılar aşağıda kısaca açıklanmıştır:

Bilindiği gibi her hücrenin bir çekirdeği ve çekirdeğin içinde de kromozom denilen, kalıtım sağlayıcı ipçikler bulunmaktadır. (İnsanın beden hücrelerinde bu kromozomların sayısı 46'dır)

Kromozomların ana moleküler yapısını D.N.A. (dezoksiribonükleik asit) oluşturur. D.N.A., göreceli olarak daha basit ve nükleotid denilen moleküllerin oluşturduğu uzun zincirlerden meydana gelir. Her nükleotid üç parçadan yapıldır: (1) Bir oksijen atomuyla bağlı bir fosfat grubu; (2) riboz denilen bir şeker, ve (3) bir baz. Bir nükleotidi diğerinden ayıran bu bazdır. D.N.A. nükleotidlerinde dört tip baz vardır: Adenin, guanin, sitosin, timin.

D.N.A. çekirdektedir ama hücrede "yaşam" çekirdeğinin dışında, sitoplazma denen ortamda sürer gider. Özellikle, bütün hayat proseslerini sürdürmekten sorumlu enzimler ve diğer proteinler, ribozomlar tarafından sitoplazmada yapılır. İşte tüm bu proteinlerin yapılması için gerekli genetik bilgiler D.N.A.'da saklıdır. Biz, herbiri bir bilgi birimini içeren, D.N.A. parçacıklarına gen diyoruz. Bilgi, genlerde değişik baz sıralamaları-dizimleri biçiminde şifrelenmiştir. Genlerin bilgiyi içermesi bu anlamdadır.

Sitoplazmadaki ribozomlara çekirdeğin içinden bu bilgiler nasıl taşınır? Çekirdeğin içinde özel bir enzim, D.N.A.'daki baz sıralamasının kopyasını büyük bir sadakatle, aynen çıkarır. Yani D.N.A.'nın kopyası olan yeni bir uzun zincir oluşturur. Bu yeni zincire messenger RNA-haberci, bilgi taşıyıcı RNA-denir. m. RNA çekirdekten çıkar, sitoplazmaya geçer ve orada rastladığı ribozomlara, bilgiyi aktarır.

Genetiğin kilit elemanı olan D.N.A.'nın çifte sarmal yapısı şematik olarak gösterilmiştir. Ayrıca bu yapının bir açılımı da verilmiştir.

Plazmidler genellikle bakterilerin içinde bulunan, bakteri kromozomlarından ayrı, çember biçiminde D.N.A. oluşumlarıdır. Plazmidler bakterilere girip çıkabilir ve kromozomlardan bağımsız olarak çoğalabilirler.

Bakteriyofaj deyimi ise bakterilerin içine girip kromozomlarını bakteriye aktarabilen virüsleri tanımlamak için kullanılmaktadır.

çip işlevini orada sürdürebileceğini ortaya çıkaran ilk "genetik mühendisi" olan Joshua Lederberg "*bir üstün insan saptandığında... (doğal üremenin sıkıntı ve risklerine katlanılmaktansa) neden doğrudan doğruya onun kopyaları yapılmasını*" diyor.

1980'de Yüksek Mahkeme'nin "yeni yaşam biçimleri" yaratanlara bu yoldaki buluşlarına patent hakları tanınabileceği kararını alması üzerine, ABD'de Rekombinant DNA araştırmaları yapan yüzlerce şirket kuruluyor; daha tek bir ürünleri pazara sürülmeden (Genentech, Cetus Biogen, Genex gibi) bu şirketlere (1984'de) milyonlarca dolar yatırılmış bulunuyor; hisse senetleri kapışılıyor; şirketler de üniversitelerin yetişmiş uzmanlarıyla yetenekli genç öğretim üyelerini kapışıyorlar.

Çok geçmeden, ABD'de insülin sentezleyen genin (*E. Koli*) adlı bakteriye yerleştirilmesiyle elde edilen insülin başta olmak üzere, bir kaç ürün pazara sunuluyor; içlerinde interferon, bü-

yüme hormonu da bulunan yirmi kadarının, klinik deneme aşamasına girdikleri haberi veriliyor.

Ve doğum öncesi genetik hastalık taramalarından, gen terapiden, gen operatörlüğüne; bitki-hayvan melez canlılardan, domates ağaçlarından, birbirinin özdeği insanlardan oluşacak ordulara kadar, pek çok şeyin sözü ediliyor.

Bu teknolojik gelişmelerin (aile ne olacak? Geleceğin toplumu eşitlikçi mi eşitsizlikçi mi olacak? gibi) toplumsal; (yeni bir teknokrazi tehlikesi mi? gibi) siyasal; (genetik özürllülere "doğma hakkı" verilmemeli mi?; genetik yapıları üstün olarlardan alabildiğince bol döl almalı mı? gibi) ahlaksal; (genetik yapısı denetlenen insanın kimlik, özgürlük sorunları gibi) felsefi uzantıları üzerinde bitmez tükenmez tartışmalar yapıyor.

□ Şimdi Bay Selçuk Alsan, bu yazılanlar, söylenenler ne ölçüde doğru; nedir bazı insanların büyük umutlar bağladıkları; aynı zamanda bazı insan-

ların vebadan kaçır gibi korktukları, "genetik mühendisliği?"

□ Selçuk ALSAN: Genetik, kalıtımla ilgili bütün bilgilerin incelendiği çok genel bir bilim dalıdır. Gen Mühendisliği ise, yalnızca, bir genin hücre içerisinde değiştirilmesini anlatır. Bir gen, hücre içerisine sokulabilir, hücreden dışarıya çıkartılabilir veya hücre içerisinde değiştirilebilir. Bunun için kullanılan yöntemler gen mühendisliğinin konusunu oluşturur. Gen mühendisliğine "*rekombinant DNA teknolojisi*" de denmektedir. Moleküler biyoloji DNA, RNA ve protein şeklinde uzanan bir sentez zincirini ve bu sırada meydana gelen biyokimyasal olayları inceler, immünoloji (bağışıklık bilimi) yardımıyla hücre yapısına ve işlevlerine uzanır. Kısacası, gen mühendisliği bugün tıbbın biyolojiyle ortak incelediği alanlardan biri olan moleküler biyolojinin başvurduğu yönütemi oluşturur.

Doç. Dr. S. Alsan

Rekombinasyon demek, iki birbirinden farklı şeyi birleştirmek demektir. Burada bir melezleşme olayının söz konusu olduğu açıktır. Mitoloji, melez yaratıklarla doludur. Ama doğada birbirine benzemeyen canlılar arasında genellikle birleşme olmaz. Evrim sırasında türler, temel özelliklerini koruyarak değişmişlerdir. Çünkü birbirleriyle biyolojik bakımdan ilgili olmayan organizmalarda genetik bilgi değişiminin doğal engelleri vardır.

1973'te A.C.Y. Hank ve S.N. Kohent, Stanford Üniversitesi Tıp Fakültesinde ve H.A.W. Bayer ile Helsing California Üniversitesi Tıp Fakültesinde iki farklı kaynaktan elde edilen iki tip DNA molekülünü deney tüpünde birleştirerek, biyolojik olarak görev yapabilecek, yeni bir DNA molekülü tü-

rü elde ettiler. Bu melez DNA molekülünü, iki farklı *E. coli* plazmidini birleştirerek oluşturdular. Az sonra aynı araştırmacılar farklı türden iki bakteri arasında plazmid değiş tokuşu sağladılar ve nihayet kara kurbağasının bazı genlerini *E. coli*ye sokabildiler. Bu melez moleküllere *kimera* (Mitolojide aslan başlı ve keçi gövdeli yılan kuyruklu yaratık) adı verildi.

□ **A. ŞENEL:** Kevser Pişkin hanım sizden rekombinant DNA teknolojisi ile ilgili gelişmeleri ve bu işin mekanizmasını basite indirerek açıklamanızı rica edeceğim ve ayrıca bu teknolojiyi geniş anlamda genetik mühendisliği olarak aldığımızda tüp bebek konusuna ve bu konuda çıkan sorunlara değinirseniz yararlanmış olacağız.

□ **Kevser Pişkin:** Hücrenin katı ağırlığının %60'ını proteinler oluşturur. Proteinler, hücrenin yalnız yapısal değil, gelişme, beslenme gibi çok çeşitli fonksiyonlarından da sorumludur. Bir hücrenin hangi proteinleri sentezleyeceğinin bilgisi DNA'sında saklıdır. Bu bilgi, DNA'dan stoplazmaya aktarılır ve bu bilgiye uygun protein sentezi yapılır. DNA bu bilgileri değişik baz dizinleri biçiminde bulundurmaktadır. Bu şifrenin tümü 1966'da Sydney Brenner tarafından açıklığa kavuşturulmuştur.

İkinci büyük gelişme, DNA'yı belli bölgelerden kesebilen enzimlerle yeniden kendisine ya da bir başka DNA'ya yapıştırabilen enzimlerin bulunması oldu. Bunları "restriksiyon endonükleazları" ve "DNA ligaz enzimi" olarak adlandırıyoruz. Bu enzimlerin bulunması çok önemli. Nitekim restriksiyon enzimlerini bulan ve bu alanda uygulamasını yapan Hamilton O. Smitih ve Daniel Nathans'a, 1978 nobel tıp ödülü verildi.

Bu iki gelişmeyle belli bir proteinin geninin belirlenmesi, bu genin genetik yapıdan kesilip çıkartılması ve bir başka canlının genetik yapısına eklenmesi mümkün oldu.

Bu teknoloji, yani rekombinant DNA teknolojisi sayesinde bir insan geninin bol miktarda kopyasının bakterisi, maya gibi hızla üreyen tek hücreli canlılara yaptırılabilmesi olanağı doğdu. Böylece bu genin şifrelediği protein de bol ve ucuz olarak elde edilebildi.

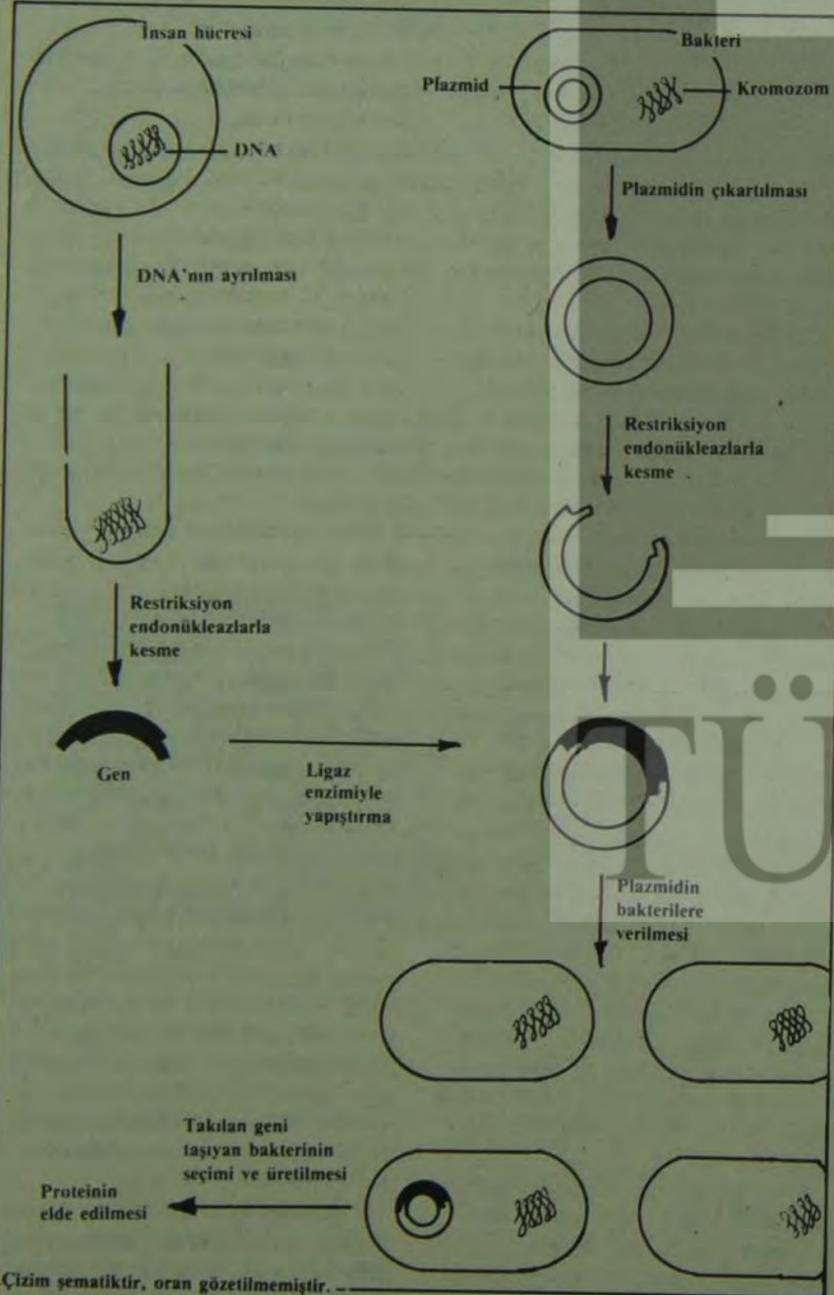
Şimdi genel yöntemi, ana hatlarıyla

la şekil üzerinde açıklamaya çalışalım:

Şeklin ilk basamağında, insan hücresi DNA'sının çeşitli yöntemlerle ayrılmasını ve bu DNA'dan üretmek istediğimiz proteini şifreleyen genin enzimler yardımıyla kesilip elde edilmesini görüyoruz. Öte yanda, bakteri plazmidini bakteriden çıkartılıp yine enzimler yardımıyla uygun bölgeden kesiliyor ve bu açıklığa insan hücresinden elde ettiğimiz gen, bir başka enzim yardımıyla ekleniyor. Böylece elde edilen plazmid bakteriyeye yeniden sokup bakteri ile birlikte çoğalmaya bırakıyoruz. Fazla ayrımına girmek istemiyorum ama, plazmid hangi bakterinin alması gerektiği bir seri yöntemle saptanır. İşte bu bakterinin çoğalması ile istediği-

miz geni taşıyan çok sayıda bakteri elde etmiş olacağız ve bu bakteriler bize istenilen proteini bol ve ucuz olarak üretecekler. Örneğin, çocuklarda büyümenin düzenlenmesinden sorumlu *somatostatin* hormonu elde etmek için binlerce koyun beyni harcamak yerine 1-2 litre *E. coli* bakterisi süspansiyonu ile aynı işi başarmış olacağız.

Tüp bebek konusuna gelince, burada bir genin çıkartılması, eklenmesi, değiştirilmesinden çok yumurta ve sperm hücrelerinin yaratılan ortamda kaynaşması söz konusudur. Bu nedenle bu konunun genetik mühendisliği yerine biyoteknoloji kapsamında incelenmesinin daha uygun olacağı kanısında-

Fotoğraf: Vahit Aras

Doç. Dr. K. Pişkin

yım. Eğer biz sperm hücresinin ya da yumurta hücresinin gen yapısı üzerinde bir değişiklik yapabiliyorsak işte bu, gen teknolojisi kapsamına girer.

□ **A. ŞENEL:** Şimdi de siz Hamdi Ögüş bey genetik mühendisliğinin tıp alanında, tedavide, doğuştan metabolizma bozukluklarında, immünolojide ve koruyucu hekimlikte bugüne kadar gerçekleştirdiği başarıları ve açtığı ufukları ve ileride sunabileceği olanakları açıklar mısınız?

□ **Hamdi ÖGÜŞ —** Genetik mühendisliğinin tıptaki uygulamalarını dört bölümde ele alabiliriz: Rekombinant DNA tekniği ile üretilen hormon ve proteinler, rekombinant aşılar, genetik tarama ve tanı olanakları ve gen tedavisi.

Bunların içinde ilk gerçekleşen biyoteknolojik ürünler olmuştur. Bakterilere ürettirilen insülin, büyüme hormonu ve somatostatin, kanamalı hastalar için pıhtılaşma faktörü VIII, bağışıklık tedavisinde kullanılan timozin, kan pıhtısı ile tıkanan kalp damarlarını açmakta kullanılan TPA (doku plazminojen aktivatörü) gibi hormon ve enzimler bunlardan yalnızca birkaçı. Bu ürünlerin bol miktarda üretilmelerinin önemi için bir örnek vereyim. Dünyadaki tüm mezbahalarda kesilen hayvanların pankreaslarından insülin saflaştırdığımızı varsaysak bununla ancak Çin'deki şeker hastalarını tedavi edebilirsiniz. Bazı hormonlarda ve kan ürünlerinde bu yetersizlik daha da belirgindir. İşte rekombinant DNA teknolojisi hekimliği bu çıkmazdan kurtarmıştır.

Gen mühendisliğinin ikinci büyük uygulaması, bağışıklık alanında olmuştur. Bir mikroba karşı bağışıklık oluş-

turabilmek için o mikrobu antijen adını verdiğimiz bir molekülünü aşılacak kişiye vermemiz gerekmektedir. Bu genellikle mikrobu zarı, kapsülü ya da kamçısına ait bir proteindir. Ancak bazı mikroorganizma ve parazitlerin ya üretilerek antijenlerinin sunulmaları olanaksızdır ya da kişinin hastalık sırasında söz konusu antijenlerle karşılaşması bağışıklık oluşturacak kadar belirgin olmaz. Saf olarak üretilmeyen bazı antijenler ise aşılana kişinin kendi dokusuna karşı da antikor üretmesine neden olabilir.

Gen mühendisliğinin yardımıyla bağışıklıktan sorumlu bu antijenlerin genlerini ayrılıp bakteri DNA'sına yamanması ile bu antijenik proteinlerin bol miktarda üretilmeleri olanağı doğmuştur. Örneğin sıtma aşısının bugün deneme çalışmaları bitmek üzeredir. Rockefeller Fonu, dünya üzerinde 900 milyon kişiye bulaşmış durumda olan ve sıklıkla öldürücü olabilen kancalı kurt hastalığına karşı aşı hazırlanmasını destekleme kararını almıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde en sık görülen 14 önemli bulaşıcı hastalık için aşı hazırlanması programa alınmıştır. Yakın bir gelecekte aşısının hazırlanması beklenen bir hastalık grubu da kalp ve böbrek hastalarına neden olan çocuklarımızın korkulu rüyası β -hemolitik streptokok enfeksiyonlarıdır.

Genetik taramalar gen mühendisliğinin tıptaki önemli bir diğer uygulama alanıdır. Kalıtsal hastalıklarda hastalıklı genlerin baz dizisi sağlıklı kişilerdekinden farklı olduğu için kısıtlayıcı endonükleaz adı verilen ve belirli baz dizilerini taşıyan enzimlerle farklı yerlerden kırılırlar. Böylece ortaya farklı boy ve sayıda DNA parçaları çıkar. Bu farklılık özel yöntemlerle ortaya çıkarılıp kalıtsal hastalığın kesin olarak tanısı konabilir. Bugün bebek henüz ana karnında iken amniyosentez adı verilen bir işlemle amniyon kesesinden su alınmakta, bebeğin bu suya dökülen hücrelerinin DNA içeriği sözünü ettiğim yöntemle incelenerek doğum öncesi tanı konabilmektedir. Buna örnek olarak orak hücreli kan hastalığı, Talassemia, Lesch-Nyhan sendromu ve Tay-Sachs hastalığı gibi hastalıklar verilebilir.

Gen tedavisine gelince durum biraz farklı. Deney hayvanlarında başarılı ön çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Wagner grubu, tüp bebek çalışmalarında kullanılan in vitro fertilizasyon (tüpte

dölleme) yönteminden de yararlanarak daha önce tavşan β -globin geni aşılansız siçan yumurta hücresini spermle dölemiş böylece bu geni taşıyan ve yavrularına da geçiren yeni bir tür oluşturmuştur. Palmer ve Brinster adlı araştırmacılar ise insan büyüme hormonu genini siçana aktarmayı başarmışlar, normalin iki katı büyüklükte ve bu özelliği yavrularına da geçen siçanlar elde etmişlerdir.

İnsanda yapılacak gen tedavisinin son derecede kontrollu olması, istenmeyen sürpriz etkilere neden olmaması gerekir. Bu konuda araştırmacılar henüz emekleme aşamasında. Çünkü insan üzerinde deney yapmanın yasaktır ve bu aynı zamanda ahlaksal bir sorun. Her biri yüzlerce kilo ürün veren sebze fideleri ya da bol et ve süt veren evcil hayvanlar yetiştirmek ne denli heyecan verici ve sevindirici ise, aynı düzeyde teknoloji ile belirli bir genetik kusuru düzeltilmiş ancak henüz 8 yaşında iken iki buçuk metre boya sahip ya da her gün sakal traşı olmak zorunda kalan bir kız çocuk da o denli dehşet vericidir. Bir şeker hastasına eksik olan insülin genini taşımak mümkün, fakat hormonun kontrolsüz salınması durumunda hastayı bu kez de kan şekeri azlığından kaybedebilirsiniz, özetle kaş yapalım derken göz çıkarmamak için henüz çok erken. Ancak yakın gelecek bu konuda pek çok şey için söz veriyor.

Son bir nokta da kanserden sorumlu genlerin ve kansere karşı bağışıklık sorununun gen mühendisliği yöntemleri daha iyi anlaşılmasına başlanmış olmasıdır. Kansere karşı aşılansız yakın bir gelecekte gerçekleştirilecek dersem bu aşırı bir iyimserlik olarak ele alınmamalı.

□ **A. ŞENEL:** Bay Sabahattin Ögün, sizden genetik mühendisliğinin özellikle tarım, hayvancılık ve diğer alanlarda ortaya çıkartacağı yenilikler konusunda bizi aydınlatmanızı rica edebilir miyiz?

□ **Sabahattin ÖGÜN:** Sorunuzu yanıtlamaya başlamadan önce, "genetik mühendisliği" ya da "gen teknolojisi" denildiğinde okuyucunun gözünde canlanan resme açıklık getireceğini sandığım birkaç noktayı açıklamak istiyorum: Nedir bu gen teknolojisi? Adı üstünde, bir teknoloji yardımıyla genler üzerinde çalışmak, bir canlı sistemden diğer bir canlı sisteme genetik bilgi aktarmak. Bu nasıl yapılır? Bir canlıdan izole edilerek alınan gen, başka canlı hücreye ama

reddedilmeyecek bir biçimde taşınır. Bunu şunun için söylüyorum: Birçok larınca gen teknolojisi ile biyoteknoloji karıştırılıyor. Melezleme, ıslah bunların hepsi biyoteknoloji kapsamına girer. İnsanların kopyalarının alınması da bir teknoloji gerektirir ama bu gen teknolojisi olarak düşünülmemelidir.

Fotoğraf: Yahit Aras
Prof. Dr. S. Ögün

nenecek herşey denendi ve doğrusu çok da bilgi edinildi. Ancak, elde edilen ürün hiçde ekonomik değildi. Çünkü bunlar normal yollardan, laboratuvar koşullarında çok daha ucuz mal edilebiliyordu. Ne gariptir ki, bu aşamada çok sayıda gen firması kuruldu. Büyük yatırımlar yapıldı ama yine de alınan yol ancak bir arpa boyudur.

Gen teknolojisinde, bilim kurgu romanlarını anımsatan tahminlere neden olan asıl gelişme çok hücreli canlıların çekirdekli hücrelerinde de çekirdek dışında genetik bilgi taşıyan birimlerin ortaya çıkması oldu. Gerçekten de *mitokondri* üzerinde aynen çekirdekte olduğu gibi sır taşıyan DNA'lar vardı. Bu ise gelişmiş canlılar için de gen teknolojisinin kullanılabilirliğini gösteriyordu. Yani insanoğluna artık bitki ve hayvanların hatta insanların genleriyle oynama yolu açılıyordu.

Bitki ve hayvanlarda genlerle zaten doğa oynuyor. Her canlıın kendisine doğa oynuyor. Her canlıın kendisine özgü bir gen havuzu var. Bir sığırdaki süt verimini düşünelim. İkel hayvanların, gen havuzunda süt verimini determine eden diyelim 10 tane gen varsa, kültüre alınmış, ıslah edilmiş hayvanlarda bu 30-35'tir. Bu ne demektir? Biri günde 5 Kgr. diğeri 30 Kgr. süt verir. İnsanoğlunun yaptığı şu, verimli hayvanları, verimsiz hayvanla birleştirip onun gen havuzundan diğerkine gen aktarmak. Böylece geçmişi 200 yılı bulan ıslah çalışmalarını bugün hayvancılıkta ve bitkisel üretimde, kültür ırkları dediğimiz, melez tipler ortaya çıktı. Bu klasik ıslah yöntemleri, aslında biyoteknoloji alanına girer.

Bir başka örnek alalım: 100 gr. mısırdaki normal olarak 9,4 gr. protein vardır. Bunun da %0,20-0,22'sini *lizin* dediğimiz çok önemli bir aminoasit oluşturur.

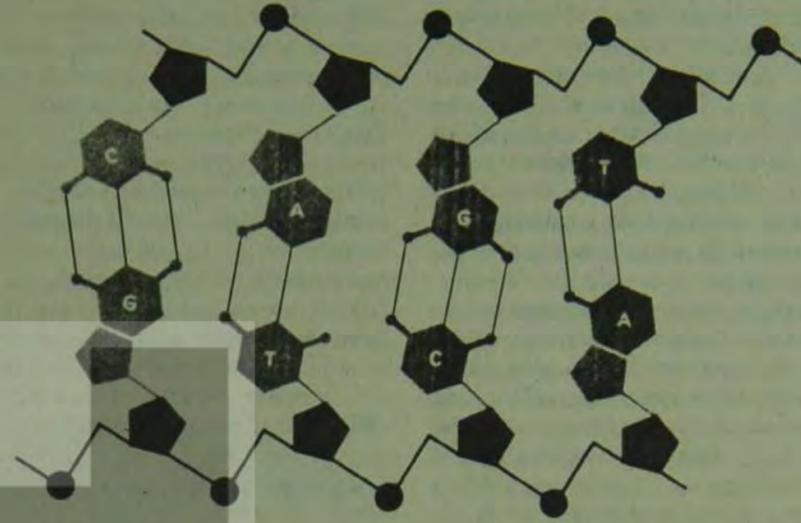
Değişik türdeki mısırların gen havuzlarındaki, amino asitleri determine eden genlerin, uzun yıllar süren çalışmalar sonunda bir bireyde toplanarak %0,22'lik lizin %0,40'a 42'ye çıkarılması çok büyük olay oldu; bunu başaran Amerikalı araştırmacı Nobel ödülü aldı. Bu mısır "Afrika'nın eti" diye tanımlandı. Düşünün, klasik ıslah yöntemleriyle uzun sürede sağlanan küçük bir genetik ilerleme büyük olaylar yarattı. Şimdi ise karşımızda, çok değişik özellikleri bir bireyde toplama fırsatı var. Ve bunu insan eliyle gerçekleştirmek mümkün. Mısırdaki nihayet bir mısırla bir başka türünü me-

lezlemektir; ama bir geni aynı türde olmayan bir başka bireye eklemek tekinde en küçük bir sorun yok. Somut bir örnek; soya fasulyesi proteince zengin bir üründür, 100 gr.'mında 35-40 gr. protein vardır. Mısır ise enerjice zengindir, proteini azdır, ama 3200-3300 kilo kalorilik metabolik enerjiye sahiptir. Eğer biz bugün soya fasulyesindeki yüksek proteini determine eden gen veya gen topluluklarını tespit edebilir ve bunu mısırın genetik yapısına ekleyebilirsek, o zaman karışımıza %40 proteinli 3000 kilo kalori metabolik enerjili bir mısır tipi ya da soya tipi çıkar ki buna artık Nobel'in en büyük ödülü ne ise onu vermek gerekir.

Bugün bilimsel araştırmalar genlerin yapısı üzerinde yoğunlaşmış durumda; 50.000 ila 500.000 arasında genin varlığı tahmin ediliyor. Yani her ülke, her araştırmacı en kısa zamanda en fazla geni tanımlama peşinde. Bugün dev yapı antihemofili genini bile sentetik olarak yapıyoruz. Bunu bir virtüose ya da bakteriyeye veriyoruz. Bakteri başlıyor antihemofili proteinini saf olarak üretmeye. Eğer tüm proteinlerin genlerini bilirsek o zaman bu genleri rahatlıkla diğer genetik yapılara sokabiliriz.

2000'li yıllarda ben öyle sanıyorum ki, tarım ve hayvancılık alanında çok büyük gelişmeler olacak. Eğer ben süt verimini artıran tüm genleri bir hayvanda toplayabilirsem bu hayvandan teorik olarak yılda 20-25 ton süt elde edebilirim. Ama bir hayvan memesi 100 kilo süt taşıyabilir mi? Anatomik yapı buna izin verir mi? Birkinin ya da hayvanın anatomik yapısının sınırladığı optimum veriler nedir? Bunlar zaman içerisinde gün ışığına çıkacaktır.

Bir başka çok önemli konu da çevre korumaya ilişkin. Örneğin bugün doğadaki her böcek türü her bitkiyi yemez. Çünkü bazı bitkiler, bazı böceklere parfümleri ya da kimyasal yapılarıyla zehir etkisi yapar. Yarın gen teknolojisi ile öyle bir pamuk çeşiti ortaya çıkartılabilir ki, o pamuğa bir parfüm geni ve zehirli madde geni verilir, parfüm böcekleri, kırpmızı örümcekleri, zararlı her neyse onu kendine çeker ve böylece yapraktaki zehirli maddeyi yiyen böcek derhal ölümlerle karşılaşmaya kalır. İşte size gelecekte çevreyi kirlenmeden yapılacak biyolojik bir savaşta gen teknolojisinin ortaya çıkartabileceği bir olanak!

Bir DNA molekülünün açılımından bir kesit; bunu bir merdivene benzetirsek, merdivenimizin el tutamak yerleri şeker ve fosfat birimlerinden oluşur; biri diğerini izleyecek biçimde dizilmişlerdir. Basamakları baz çiftleri oluşturur; A (adenin) ile T (timin) ve G (guanin) ile C (sitosin) eşleşir, bunlar, sırası ile, iki ve üç hidrojen bağıyla birarada tutulur. Bu merdivenimizi üç boyutlu bir mekânda dönerek yükselen -spiral biçiminde- bir merdiven-elde edecek biçimde burkun. Diğer şekilde basitçe gösterilen, DNA molekülünden kısa bir kesit elde ederiz.

□ A. ŞENEL: Genetik Mühendisliğinin toplumsal alanlarda yaratabileceği, benim başta değindiklerim dışında sorunları var mı? Öte yandan tıp, çevre korunması, çağdaş teknolojisi konularında yaratabileceği sorunlar ve bunların çözümleri hakkındaki görüşlerinizi alabilir miyim?

□ H. ÖGÜŞ: Gen mühendisliğinin, değişmez alın yazısı olarak nitelenen kalıtsal hastalıkları iyileştirme olanakları sunması tıpta bir devrim yaratmıştır ve yaşamımızı her yönü ile etkilemiştir. Buna Dr. Şenel ayrıntılı olarak değindi. İleride bu tekniklerin insan üzerinde daha cesaretle deneceğini ve bu arada daha fazla tıbbi sorunla karşılaşacağımızı söyleyebiliriz.

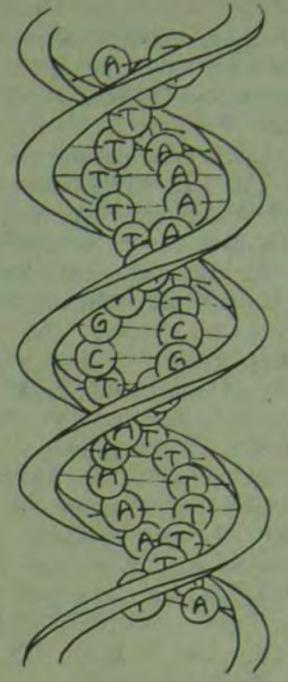
Ben bir hekim olarak bu tekniklerin kötüye kullanılmasını düşünmek bile istemiyorum. Ancak savaşı, sömürsüz bir dünyadan henüz oldukça uzaktayız. Bu nedenle gen mühendisliğinin kötü amaçlı kullanımı kaçınılmaz görünüyor. Bu konuda sınırlanabilir olacak en iyi şey, bu teknolojiye yabancı kalmamak ve yine bu tekniği kullanarak kötü etkileri ortadan kaldırmaya çalışmak.

□ S. ÖGÜN: Başta da söylediğim gibi konunun daha henüz başındayız. Yani bu bilim dalı henüz yeni. Yoğun çalışmalar var, ama bütün buluşlar

parmakla sayılabilecek kadar az.

Daha çekirdekdeki DNA'lara ulaşamadık. İnsan henüz kendi gen haritasını çizemiyor. Dahası, hayvan gen haritası, bitki gen haritası var; eğer bütün canlıların gen haritasını en küçük ayrıntılarına kadar masa üzerine koyarsak esas tehlike o zaman başlar. Başka bir deyişle ben gelecek 10, 20, 30 yıl içerisinde bu aşamada ciddi, insanlığı tehdit eder boyutlarda bir tehlike göremiyorum. Ama eğer bu hızla, gen haritaları tespit edilirse asıl sorun o zaman ortaya çıkacaktır. Nedir bunlar? Şimdi bilim adamları temel araştırmaları yürütüyorlar. Kanın pıhtılaşmasını sağlayan 8 ve 9 uncu faktör proteinlerin genlerini saptadılar. Tamam çok güzel. Ama bir de geliştirme faaliyetleri var.

Geliştirme faaliyetleri çoğu zaman savaş sanayiinin materyali olabilir. Yani temel ve uygulamalı araştırmalar eğer savaş sanayiinin eline geçerse-ki geçecektir bundan kimsenin kuşkusu olmasın ama bu 10 yıl, 20 yıl içinde değil, gen haritalarının yüzdeyüz bilindiği ya da aşama aşama bilindiği zaman olacaktır-o takdirde gelecek yüzyılın belki de en büyük problemi ile karşılaşacağız. Bugün nasıl nükleer silâhlanmanın durdurulması gündemde ise, yarın belki de insanlığı tehdit eden gen teknolojisinin ürünlerinin üretiminin

Bir DNA molekülünden kısa bir kesit (şekiller, Douglas R. Hofstadter; GÖDEL, ESCHER, BACH: an Eternal Golden Braid, Vintage Books, Sept. 80'den alınmıştır.)

durdurulması gündeme gelecektir. Bu kaçınılmazdır. Dünyamızda değişik ırklar ve her ırkın hassas olduğu değişik etmenler, hastalıklar var. Örneğin bugün zencilerin tüberküloza karşı çok hassas olduğu biliniyor. Bu özellikleri göz önüne alırsak ufkumuzu bir ırkın ortadan kaldırılmasına kadar genişletebiliriz.

Bugün, 20-25 sanayi ülkesi dünya gıda ihtiyacının dörtte üçünü karşılıyor. Bitkisel ve hayvansal ürünler, insanlar besleyen ürünlerdir. Sanayi için ham madde ürünleridir. Gen teknolojisi ile sözünü ettiğim dörtte üç, yarın yüzde doksan dokuz olacaktır. Yani 20-25 tane ülke (belki bu sayıda aşağıya incek) öyle melez tipler, öyle melez hayvanlar, öyle melez mısırlar elde edecek ki, siz o mısırları alacaksınız, ülkenizde ekeceksiniz. Fakat onun tohumundan aynı verimi elde edemeyeceksiniz. Sürekli o teknolojiye, o teknolojiyi üreten ülkelere bağımlı kalacaksınız. Bugün kasaplık pilicilerin yumurtalarını niye dışarıdan getiriyoruz? Yarın da demin konuşmamda değindiğim, enerji ve proteince çok zengin olan bir soyanın, mısırın tohumlarını gen teknolojisi ilerlemiş ülkelerden alacağız. Yani, stratejik ürünleri elinde tutanlar, diğerlerini baskılarına alacaktır. Demek ki politik açıdan dünyanın dengesi iyi-

ce bozulacak. Türkiye olarak ne yapmamız gerekir? Onun için daha şimdiden çok ciddi tedbirler almak zorundayız.

□ S. ALSAN: Gen mühendisliği iki büyük tehlike arz etmektedir. Biz tutup bazı genleri bakterilerin içine sokuyoruz; yarattığımız bu yeni bakteriler bütün canlılar için son derece tehlikeli olabilir. Örneğin maymunlarda SV 40 diye bilinen bir virüs var. Bu virüs maymunlarda hastalık yapmıyor. Fakat insanların hücre kültürüne SV 40 virüsünü eklediğimiz zaman bu hücrelerin kanserleştiğini görüyoruz.

Bugün SV 40 virüsünü E. Koli bakterisine sokmak mümkün oldu. Şimdi böyle bir bakterinin laboratuvarından kaçtığını düşünelim. Bu bakteri bilindiği gibi bağırsakta yaşamaktadır. Bir çok insan bu virüslü bakteriyi bağırsağına aldığı anda bir bağırsak kanseri salgını olabilecektir.

Sabahattin Beyin sözünü ettiği gibi, ırkların bazı hastalıklara hassas olduğu büyük bir gerçektir. Ben de şu örnekleri ekleyeyim: Kızıldere'li çiçek virüsüne çok hassastır. Ve yüzleri çiçek bozuktur. İstenirse çok güçlü bir çiçek virüsü yaratılarak kızıldere'li yer yüzünden silinebilecektir. Diğer taraftan uzak doğulular belli bir virüse karşı hassastırlar. Bu virüs sarı ırkta burun arkasında kanser yapmaktadır. Aynı virüs zencilerde ise lenf bezi kanserine neden olmaktadır. Gen mühendisliğinin bu amaçlarla kullanılmasını önleyici bir faktör karşı tarafın da aynı şekilde cevap verebilme şansının oluşudur. Ama kim önce davranırsa böyle bir biyolojik savaş kazanabilecektir.

Bugün son derece güçlü zehir yapan bir bakteriyi yaratmak gen mühendisliği ile mümkündür. Bunun dünyaya salındığını, kanser yapıcı virüslerin dünyada bir salgına neden olduğunu düşünelim. Bunlar tabii ki potansiyel tehlikelerdir.

Petrol yiyen bakteriler yapılmıştır. Bunlar, denizler, göller petrole bulaştığında temizlemekte kullanılmaktadır. Petrol yiyen bakterilerin petrol kaynaklarına bulaştığını düşünelim. Dünyada petrol kalmayacaktır.

Bugün bakterilere hormon yaptırıldığını biliyoruz. İnsülin ve benzeri hormonlar. Bu bakteriler insanlara bulaştığında acaba tehlikeli olacak mıdır? Hayır bunda tehlike yok. Bunun hesapları yapılmıştır. İnsülin, büyüme hormonu gibi hormonlar yapan bak-

teriler insanlara bulaştırıldığında yalnızca yüzde on bir artışa yol açabilecektir.

Gen mühendisliğinin evrim konusuyla ilişkisi vardır. Çünkü evrimi, en kısa şekilde, DNA'nın mutasyonuna bağlı, belli bir ortam uygunluk savaşını olarak tanımlayabiliriz. Yani DNA zaman içinde mutasyona uğramış; bu mutasyonlar sonucunda ortaya en uygun olanlar hayatına devam etmiştir. Acaba evrim sırasında insandan daha üstün bir varlık yaratılabilecek midir?

Biyolojik olarak insandan daha üstün bir varlık yaratılamayabilir. Ama insanın sosyal evrimi devam edecektir. Ne var ki biyolojik evrimi durdurucu hiçbir güce rastlamadığımız halde iş sosyal evrime geldiğinde, çok iyi bildiğiniz gibi, bunun durdurulmasına çalışılmaktadır. Yeni sağ diye bilinen bir felsefe okulu genlerin bencil olduğunu ortaya atmıştır. Şüphesiz ki bir insanın genleri genellikle kendisinin lehine çalışmaktadır. Bu çarpıtılarak, genlerin bencilliğine, oradan da ırkçılık ve milliyetçiliğin genlerimizde yazılı olduğuna gelinmiştir. Hatta belli bazı çevrelerce buna kapitalizm ve ata erkillik de eklenmiştir.

19. yüzyılın sosyal darvinizminden 1930'ların öjenizmine kadar ve bugünde bazı akımlar gen bilgisini ırkçılık lehine kullanmak istemektedirler. Bugün bilimsel olarak gösterilmiştir ki insan ırkları arasında biyolojik olarak hemen hiçbir fark yoktur. Üstün ırk yoktur. Yalnız güçlü olan bazı insanların güçlü olmayanları ezmesi, sömürmesi söz konusudur. İnsanların genlerinde yaratıcılık mevcuttur. Bu bakımdan sosyal evrim de durdurulamıyacaktır. Çünkü insan genomu yaratıcıdır.

□ A. ŞENEL: Genetik mühendisliğinin az gelişmiş ülkeler, özellikle Türkiye üzerindeki etkileri ne olabilir? **Türkiye'nin bu yeni teknoloji karşısında tutumu ne olmalıdır? Olanaklarından yararlanabilme, zararlarından kaçınabilme, sorunlarına çözüm yaratılabilme yolunda ne tür bir hazırlık içinde olmalıyız? Bu konularda görüşlerinizi sunabilir misiniz?**

□ S. ÖĞÜN: Şu anda Türkiye için bir sorun söz konusu değil. Çünkü bu bilim dalı Türkiye'de yok.

Olmaması bir sorun değil mi acaba? Temel ve uygulamalı araştırmaların bir an önce Türkiye'de başlatılması gerek.

Biraz önce belirtmiştim. Eğer biz 2000 yılına hazırlıklı giremezsek ondan sonra istediğimiz kadar nüfusumuz kalabalık olsun, sözümüz uluslararası düzeyde geçmez. Bu teknolojiyi Türkiye'ye getirmemiz gerek. Tıpta, tarımda ya da diğer konularda mutlaka getirmemiz gerek. Bugün Türkiye'de iş maalesef bilgileri aktarma düzeyinde öteye gitmiyor. Uygulamaları aktarmaya yönelik bir çalışmamız yok. TÜBİTAK olarak Gebe'ye bir genetik mühendisliği birimi açtık. Oradaki durum da pek farklı değil. Ancak doktora burslarımızı eskiden değişik bilim dallarında veriyorduk. Bu sefer hepsini gen teknolojisine ayırdık, çünkü gelecek için bir çekirdek oluşturmak gerek. Tek koşul da Türkiye'ye dönmek. Gönül isterdi ki bunu Yüksek Öğretim Kuruluşları da yapsın. Ama bugünkü yüksek öğretimin yapısına baktığımızda normal araştırmalarını yapamıyacak düzeyde olduğunu görüyoruz. Ve temenni ediyorum ki en kısa zamanda diğer üniversitelerde de uygulamaya, araştırmaya yönelik gen teknolojisi bilimleri açılın ve aktif hale gelsin. Ancak bu şekilde mesafeyi kapatırız. Aksi takdirde burada geciktiriyoruz her günün faturası ileride karşımıza çok ağır bir biçimde çıkacaktır.

□ K. PİŞKİN: ABD ve Avrupa'da gen mühendisliği çalışmaları atbaşı gidiyor. ABD'nin Avrupada çok büyük yatırımları ve çeşitli firmaları var, hatta uzmanların çoğu Amerikalı. Türkiye'deyse bu tip çalışmalar gerçek anlamda henüz başlamadı. Başlarsa ABD'de 1970'lerde yaşanan sorunlar yeniden gündeme gelirmiyebiliriz. Çünkü, 1975'te Kaliforniya'da Asilomar Konferansı ile bazı esaslara bağlanması gereken bu çalışmalar 1980'e doğru serbest bırakıldı.

Bu çalışmaların Türkiye'de yapılmasına gelince, son derece büyük uzmanlık ve yatırım gerektiren bu dalda araştırma yapılabilmesi için her şeyden önce uygun laboratuvar koşullarının sağlanması gerekir. Kullanılacak malzemelerin pahalılığı yanı sıra steril çalışma olanağı bugün birçok laboratuvarında yok. Bu nedenle, çalışılan ortamın denetlenmesi çok önemli. Yani, konuyu Türkiye'deki araştırma olanakları ve dolayısıyla ekonomik durumdan soyutlamak mümkün değil. Bence, bir diğer önemli sorun da temel araştırmalarla ilgili. Gen teknolojisinin

gelişmesi, temel araştırmalara verilen önem ve desteğin sürmesine bağlı. Oysa, ABD ve Avrupalı araştırmacılar parasal kaynakların büyük oranda gen mühendisliğine aktarılmasıyla giderek araştırma olanaklarının kısıtlandığından şikayetçi. Böyle bir sorun Türkiye'de de ortaya çıkabilir. Türkiye'de gen teknolojisinin başlatılması için disiplinler arası iletişim, dernekler kurulması gibi olumlu yaklaşımlar başladı. Ayrıca, TÜBİTAK gibi kuruluşların biyoteknoloji alanında uzmanlaşmaya yönelik çalışmaları da son derece sevindirici.

Yrd. Doç. H. Oğuş

□ H. ÖĞÜŞ: Türkiye'nin çağdaş teknolojiye yetişebilmesi ve yeni teknolojiler üretebilmesi için kesinlikle özveride bulunması gereken iki konu var: Bilgisayar teknolojisi ve biyoteknoloji. Çünkü her ikisi de olağanüstü bir potansiyele sahip. Ancak işin üzücü yanı her ikisinde de emekleme aşamasında bile değiliz.

Türkiye'ye gen mühendisliği teknolojisini getirebilmek için kanımca iki ana grupta yatırım ve çalışma gerekiyor. Bunlardan birincisi laboratuvar ve donanımı için yapılacak harcamalar. Fizik altyapıyı oluşturan bu kısım aslında işin en kolay yanı. Oldukça pahalı yöntemler kullanılmakla birlikte bu teknoloji kendisine yatırılan fazlasıyla geri veren bir özelliğe sahip. Bu arada üniversitemizde, son derece pahalı olan enzimleri saflaştırarak bilgi birikimimiz olduğunu ancak bunun için de yine uygun laboratuvarlar gerektiğini belirtmek isterim.

Konunun asıl önemli yanını bilgi altyapısı, yani yetişmiş insangücü ve gen kitaplığı oluşturuyor. Konuyu çok iyi bilen ve araştırma yapabilecek dü-

zeyde kişiler gerekiyor. Türkiye'de bu düzeyde belki 2-3 kişi var ancak onlar da olanaksızlıklar nedeniyle bir şey yapamıyorlar. Beş on yıl sonrası için şimdiden çok sayıda kişinin yurt dışına gönderilmesi gerekli. Tabii bunları geri döndüklerinde tekrar yurt dışına kaçtırmayacak olanakları sağlamayı da ihmal etmeden.

Bilgi altyapısının ikinci bileşeni ise gen kitaplığı. Bu aslında özel bir kitaplık, daha doğrusu gen bankası. Yurt dışından nasıl yabancı dilde kitapları getiriyor ya da onların fotokopilerini istiyorsak başkaları tarafından izole edilen genleri getirtip ya da kopyalarını (buna izininizle fotokopye benzeterek genekopi diyeceğim) çıkartıp saklamamız gerekiyor. Laboratuvarında bir bakteriye belirli özellikleri aktarmaya çalışan bir araştırmacıyı bir aşçıya benzetirsek, bu aşçının istenen koku ve lezzeti (yani genotipik ve fenotipik özellikleri) vermek için kullanacağı baharat kavanozları işte bu kopyaların bulunduğu tüpler olacaktır. Bu kitaplığın kurulmaması durumunda her geni kendimiz ayırmak durumunda kalacağız. Bu çalışmalara da şimdiden başlanması gerekiyor.

Gen mühendisliğine geçiş en azından bu boyutlarda alınmadıkça bir şeyler yapılmasını beklemek boşuna hayal kurmak olur. Evet, bu teknolojiye geçiş oldukça zor ama olanaksız değil ve böylesi konularda bizim en büyük düşmanımız da zaman.

□ A. ŞENEL: Toplantımızı bitirirken birkaç noktayı vurgulamakta yarar var. **Toplum, aralarında karşılıklı etkileşim bulunan, birbirlerine sınıksız kenetlenmiş öğelerden oluşan bir bütün olduğu ölçüde, öğelerinden birinde gerçekleştirilen önemli bir değişiklik, çeşitli derecelerde öteki öğeleri etkiliyor. Bir üstyapı öğesi olan bilim alanında elde edilen başarılar, teknoloji ve ekonomi aracılığıyla, toplumun hemen tüm öğelerinde değişimlere yolaçabiliyor. Böylece her önemli bilimsel gelişme her büyük teknolojik yenilik, bazı alanlarda yeni olanaklar yaratıp, bazı alanlarda yepyeni ufuklar açarken öteki bazı alanlardaki dolaylı dolaysız etkileriyle, toplumun, insanların karşısına çözülmesi gereken bir yığın sorun çıkarabiliyor.**

Bilim ve teknoloji insanların doğaya egemen olmaları, böylece daha mutlu bir yaşam sürme olanaklarını artırmaları yolunda bir "araç" olarak "iyiye kullanılmaları" yanı sıra, onları

bir "silah" olarak öteki insanlara, sınıflara ve uluslara karşı "kötüye kullanma" olasılığını da birliklerinde getiriyorlar. Ayrıca, "pazar düzeni"nin ve "rekabet ekonomisi"nin yolaçtığı bir sonuçla, insanlar kendi yaratıkları olan bir teknolojinin "tutsağı" olarak, yalnız öteki insanlara, öteki sınıflara ve uluslara değil, aynı zamanda kendilerine, doğaya ve gelecek kuşaklara, bilerek bilmeyerek zarar veriyorlar.

Öte yandan, her önemli bilimsel ve teknolojik gelişme, toplumsal değişmeye yeni bir ivme kazandırıyor. Böylece başdöndürücü bir hızla yaşanan teknolojik gelişmelerin yolaçtığı hızlı toplumsal değişme, insanların psikolojik, toplumların sosyolojik yapılarını zorlayabiliyor. Biraz da uluslararası "eşitsiz gelişme"nin ve ulus içi "eşitsiz bölüşme"nin beslediği bu "sindirilemeyecek" derecede hızlı gelişme ve değişme, uluslararası olduğu kadar, ulus içinde sınıflararası ilişkilerde de çözülmesi güç birçok ekonomik, toplumsal ve siyasal sorun yaratabiliyor.

Toplantımıza katılan konuşmacılar, çağımızın en önemli teknolojik atımlarından biri olmaya aday biyoteknoloji ve genetik mühendisliği alanında doğabilecek olanaklara ve sorunlara somut örneklerle değindiler "Olanaklarından yararlanalım, zararlarından kaçınalım ve sorunlarına çözüm bulalım." Yararlanalım, kaçınalım, bulalım da nasıl? Bazı düşünürler teknolojinin yarattığı sorunların çözümlerinin gene teknolojiye bulunabileceğini, bir teknolojinin yan ürünlerinin özürlerinin, geliştirilecek yeni bir teknoloji ile giderilebileceğini söylüyorlar. Bazı düşünürler bu yolun "bir teknolojinin özürlerini ortadan kaldıran teknolojinin de özürlerini ortadan kaldıracak yeni bir teknoloji vb." nedeniyle sorunları ve çözümleri kördüğüm edebileceğini ileri sürüp, sorunun toplumsal, kültürel, hatta felsefi boyutlarıyla, çeşitli alanları temsil eden uzmanlarca incelenip, teknoloji politikası ile ilgili kararların daha demokratik ve daha geniş bir katılımıyla alınmasını öğütüyorlar; Bunun için de kamuoyunun ileride yaşamını derinden etkileyecek bu konularla daha fazla ilgilenmesini, bu konularda kamuoyunun daha fazla aydınlatılmasını gerekli görüyorlar. Toplantımızı bunun gerçekleştirilmesini diliyorum

Türk-İş Genel Kurulu Yaklaşırken

Özcan Kesgeç

Bugün Türk-İş'te ve bağlı sendikalarında sol güçler için yapılması gereken; demokratik sendikal hareketin tüm ilkeleri ile egemen kılınmasıdır. Demokratik sendikal mücadelenin temel ilkeleri etrafında en geniş birlikteliğin sağlanmasıdır.

Ekim ayından itibaren Türk-İş üyesi sendikaların genel kurulları yapılmaya başlandı. Bir kısmı tamamlanmış bulunan genel kurullar, Aralık ayı sonlarına değin tümü ile bitmiş olacak. Aralık ayının son haftasında da Türk-İş genel kurulu yapılacak. Sendikaların genel kurullarında seçilecek delegeler, Türk-İş genel kurulunu oluşturacaklar, Türk-İş'in yeni dönem "politikasını" ve bu "politikayı" yürütecek olan yönetimi belirleyecekler. Kongreler nedeni ile, işçi sınıfının sendikal hareketi ve sorunları üzerinde önemle durmak gerekiyor; bunun "muhasbesini" yapmak, geleceği belirlemek için. Yarının bugünden kurulacağı doğrusu, sendikal harekette daha bir anlam kazanıyor.

**SENDİKALAR EN
"İTİBARSIZ" DÖNEMİNİ
YAŞIYOR**

Türk-İş ve üyesi sendikalar ("üye sandikalar" ile çoğunluğu kastediyoruz. Az da olsa dışında olanların var olduğu unutulmamalı ve öyle anlaşılmalı) sınıf hareketi açısından 12 Eylül 1980'den önce de itibarlı sayılmazdı. Önemli olduğu, önemli işlevler gördüğü dönemlerin varlığı dahi bu olguyu

değiştiremez. 12 Eylül'den itibaren bu itibarsızlık artarak sürdü. İçinde bulunduğumuz dönemde ise büyük bir hızla doruğa ulaştı. Bu çöküşün nedenlerini ana hatlarıyla şöyle belirlemek olanaklıdır:

Türk-İş, 12 Eylül yönetiminin sendikal faaliyetleri tümü ile askıya alması karşısında sessiz kalmaktan da öte, destekleyici bir tutum takındı. Gerekçesi ise "açık kalabilmektir". İşlevsiz, ama yapılanlara destek verecek bir Türk-İş'in açık kalması ise zaten sermaye tarafından istenilen idi. Sendikalara dokunulmuyor görüntüsü sağlanacak, işçi haklarındaki kısıtlamalar ise Türk-İş'le birlikte yapılacaktır.

Sendikaların devreden çıkarılıp Yüksek Hakem Kurulu eliyle ve "mecburi tahkim" yoluyla toplu-ış sözleşmelerinin kuşa çevrilmesi böylece sağlandı. Ücret artışları durduruldu, ekonomik-demokratik kazanımlar işverenlerin rüyalarında görse inanamayacakları noktalara çekildi. Yok edildi. 24 Ocak kararları diye adlandırılan "program"ın ilk ciddi uygulamalarının sağlam temelleri atılmış oldu.

1980'den bu yana sanayici kârı 10.7 kat artarken, işçilerin ücretleri 3 kat, memurların ücretleri ise 4 kat artırılmış; bu temellerin üzerine bina edilmesindedir.

Ülkemizdeki en büyük 500 firmasının kârı 1980'de 124 milyar 203 milyon T.L. iken, bugün 1 Trilyon 330 milyar 805 milyona çıkabilmişse, bunda Türk-İş'in "açık" kalmasının payı nasıl yadsınabilir?

Sanayicilerin 1984'de %107, 1985'de %103 kâra ulaşmasında, 500 firmada çalışan ücretliler başına 2 milyon 520 bin TL. kâr etmelerinde "anarşi ve teröre karışmamış Türk-İş" simidine sarılır görünmenin hiç mi anlamı yoktur?

Ve, bu rakamların İstanbul Sanayi Odası'nın rakamları olduğu düşünülürse, bunca açık pervasızlıktan Türk-

İş'in bilinen "itibarını" dahi yitirdiği ortaya çıkmış olmaz mı?

Türk-İş'in itibarını yitirmede ivme kazanmasına neden olan tavırlarından birisi de, kendi gücü ile değil, 24 Ocak kararlarını uygulayabilmek için "dikensiz gül bahçesi" isteyen burjuvazinin gücü ve desteği ile "tek" kalmış olmasıdır.

Demokratik sınıf ve kitle sendikal hareketinin temsilcisi, DİSK ve bağlı sendikaları faaliyetten alkonup, temsilci ve yöneticileri gözaltına alınıp, tutuklanıp, yargılanırken; bunlara el oğuşturup, zaman zaman da suçlamalara katılan Türk-İş olmuştur ve bu "tek" kalmanın da yolu sayılmıştır.

Üyesi bulunduğu ICFTU'nun (Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu) kendisini dışlaması dahi gözünü açmaya yetmemiştir.

ICFTU ki, DİSK ile hiçbir bağı olmamasına rağmen temel ve klasik sendikal hak ve özgürlükler için DİSK ile dayanışma içerisine girmiştir.

DSF (Dünya Sendikalar Federasyonu), DİK (Dünya İş Konfederasyonu) ve pek çok uluslararası kuruluşlar "nerede olursa olsun, işçi hareketine yönelen saldırılar, hepimize yapılmış olur" evrensel dayanışması ile hareket ederken, Türk-İş bugünü hazırladığının "kendi kuyusunu kazdığının" bilincine varamamıştır.

Demokratik Hak ve Özgürlükleri yok eden 1982 Anayasasına evet diyen tek "demokratik" kuruluş olmuş, sendikalar, grev ve toplu-ış sözleşmesi yasalarına evet demiş "partilerüstü sendikacılık" diye isimlendirdiği, siyasal iktidarlara, onların sınıfsal niteliğine bakmaksızın sürdürdüğü işbirliği anlayışı ile ANAP'a destek olmuştur.

Bu tavır Türk-İş literatüründe kimi zaman "diyalog"a kimi zaman "sokakta çare aramıyacağız"a dönüşmüş, ama işçi sınıfının tabandan gelen tepkisi, toplumun demokrasi mücadelesindeki ısrar ve istemleri, bunları da etkisiz ve işlevsiz hale getirmiştir.

Bu toplumsal itişin etkisiyle, zorlukla da olsa bazı eylemler yapılmış, yapılmak isteniyormuş izlenimleri verilmeye çalışılmış, GENEL GREV'den bile söz edilir olmuştur.

Bütün bu yapılanmanın sonucu, her dönemde bakanlardan geçilmeyen sendika genel kurullarına hiçbir hükümet yetkilisi katılmaz hale gelmiştir.

Türk-İş'e bağlı sendika başkanı "kongrelere bir tek hükümet yetkilisinin gelmemesi, yaptıklarından ötürü bizden çekindiklerini gösteriyor" demektedir.

Evet bu bir göstergedir. Ancak çekişmenin değil, "itibarsızlaşmanın" göstergesidir.

Basında sendika genel kurullarının iç sayfalarda, tek sütunluk haberlere düşmesi de bir başka göstergesi.

Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz ise son zamlarla ilgili olarak söylediği "Milletin unutkanlığı devam ederse, daha çok zam olur" sözleriyle, anlaşılın kendisinin ve Türk-İş yönetiminin yaptıklarının unutulacağına bel bağlamış gözükmektedir.

İşçi ücretlerinin düşmesi, toplu-ış sözleşmelerinin getirdiği ücret artışlarının enflasyon oranına dahi ulaşamaması, buna karşın fiatların artması yoksullaşmayı çekilmez boyutlara ulaştırmıştır.

Büyük oranda toplu işçi çıkarmaları, işsizliğin çığ gibi büyümesi, buna

karşı başta Türk-İş yönetimi olmak üzere sendikaların büyük çoğunluğunun hemen hemen hiçbir direnç göstermemeleri, işçiler ve kamuoyunca ibretle ve acı ile seyredilir hale gelmiştir. Kitlelerin bu alandaki tepkileri "diyalog" denilerek, "eylem" denilerek, bastırılmaya çalışılmış, oyalanmış ve kimi zamanda "elaltından sopa" gösterilerek "12 Eylül öncesine dönmek isteyenler var" tehdit ve ihbarına kadar uzanmıştır.

Sendikaların bu tavrı ne yazık ki, ağırlıklarını, "itibarlarını", güvenilirliklerini kamuoyunda yitirmelerine yol açan bir durum yaratmıştır.

Bu durum, "depolitizasyonu" temel amaç sayan 1982 Anayasasının ve siyasal iktidarın istemlerine de denk düşmüştür.

"Sözleşmeli Personel" uygulaması denilen, işçileri sendikal olma hakkından yoksun bırakarak, kaderlerini işverenin iki dudağı arasında çıkacak söze bağımlı kılan sistem, işte bu kapılardan içeriye kolayca girebilmiştir.

Bugün ülkemizde çok kısıtlı olan sendikal olabilmeye hakkı, bu yolla daha da kısıtlanmış olacaktır.

Bu sistem ayrıca, yukarıdan beri izah ettiğimiz ortamda "Canım sendikal olmanın ne anlamı var, sendikalar ne yapıyorlar ki" görüşünün daha da yaygınlaşıp, kökleşmesinin aracı olarak kullanılacaktır.

İşte sendikalar için böylesine çizilen ve/veya çizilmesine çalışılan bir sablon ortamında, sendika genel kurulları ve Türk-İş Genel Kurulu yapılmaktadır, yapılacaktır.

**DEMOKRATİK SENDİKA
MUHALEFETİ SONUÇ
ALABİLECEK Mİ?**

Bilinen bir konuyu ayrıntılarına girmeden bir kez daha vurgulamak gerekmektedir. O da şudur: Ülkemizde sol potansiyel her geçen gün gelişmekte ve güçlenmektedir. İşçi sınıfımız ve emekçi halkımız başta olmak üzere tüm demokrasi güçleri, demokrasi için mücadele etmeyi ivedi ve yaşamsal bir konu olarak gündemin birinci maddesi yapmışlardır.

28 Eylül seçimleri öncesinde kimi sağ partilerin bile, seçim meydanlarında "Holdinglelerin İktidarına Son", "Yasaksız Türkiye" gibi sloganlarla, kitleler karşısına çıktıkları görülmüştür.

Sendika tabanlarını oluşturan işçilerin de, sendikalarının bugün içinde bulunduğu durumdan memnun olmadıkları kuşkusuzdur.

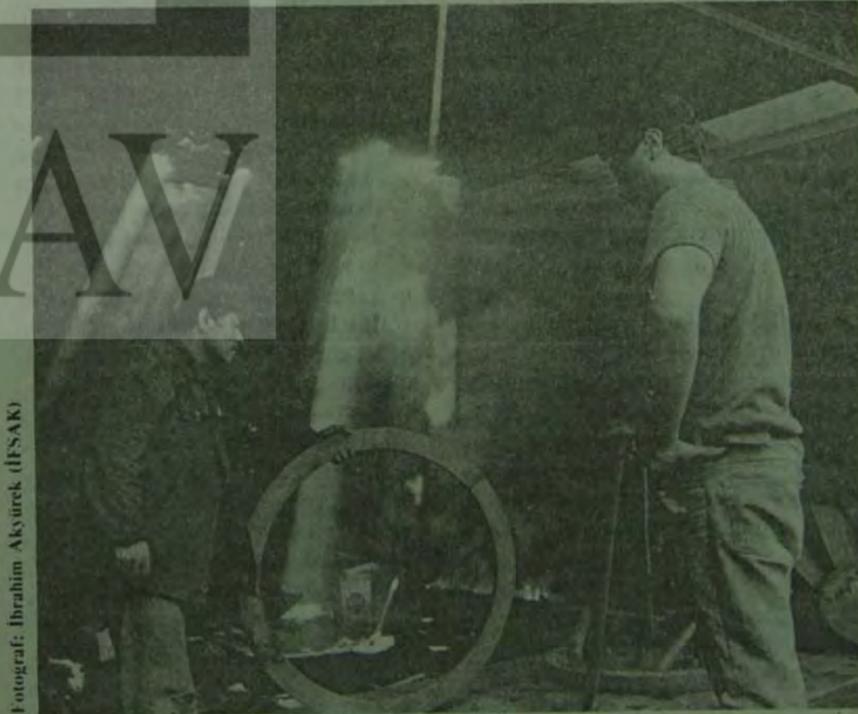
Sorun bu hoşnutsuzlukların, sendikal mücadeleyi doğru ve tutarlı bir çizgiye, sendikaları en azından temel işlevlerinin sahipliğine oturtabilecek bir sonucu getirip getirmeyeceği, bu yörengeye yöneltip yöneltmeyeceğidir.

Sorun bir başka ifade ile, DİSK'in faaliyetinin durdurulduğu 1980'den bu yana, kitle ve sınıf sendikacılığı ilkelilerinin, sendikal mücadelede yeniden etkin kılınıp kılınamayacağıdır.

Buna en kısa yanıt, kuşkusuz kılınacağı olacaktır. Ancak böyle bir yanıt; içeriğinde kendiliğindenciliği taşımış olacaktır.

Bugünkü verili koşullarda, Türk-İş ve bağlı sendikaların çoğunluğunda, işçi muhalefeti, yukarıdaki temel sorun karşısında, hangi olumsuzluklarla karşı karşıyadır. İrdelenmesi gereken budur. Bunu yapmaya çalışacağız.

Bilinen bir saptamayla başlamak gerekiyor. O da şu; burjuvazinin Türk-İş ve bağlı sendikalarının çoğunluğundaki yönetimlerin ve bunların yürüttüğü sendikal anlayışın değişmemesi için var gücü ile çalışmaktadır. Geçmiş dönemlere göre daha da organize olarak. Siyasal iktidar ve sağ güçlerin işbirliği ve desteği ile, işyerlerinde öncü işçileri sindirmeye çalışarak, topluca işten

Fotograf: İbrahim Akşirek (İFSAK)

24 Ocak Kararlarından bu yana gerçek ücretleri arttı mı?

Bir zamanlar işçiler grev yapabiliyordu; Birleşik Alman İlaç Fabrikası Grevinin ilk günü, 17 Eylül 1965

çıkarmaları uygulayarak, nakil dahil her yola başvurarak. İhbarlar da dahil.

Böylesi bir baskı, 12 Eylül'den buyana uygulanan genel depolitizasyon olayı ile bütünleşince, göreceli de olsa etkili sonuçlar alabiliyor.

Başta Anayasa olmak üzere, Sendikalar ve Dernekler Yasası'nın anti-demokratik, sendikal demokrasiye olanak vermeyen hükümleri de, temel engellerden birisini teşkil ediyor.

Bunlardan belirgin olarak görüneni de, seçme ve seçilme hakkına getirilen kısıtlamalar oluyor.

Bugün DISK davası nedeniyle yargılanan 1477 sendikacıdan, işyerinde çalışabiliyor durumda olanların hiçbirinin seçilme hakkı yok. "Çalışabiliyor durumda olanlar" diyoruz; zira bunların; bunların yanı sıra TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalarındaki öncü işçilerin tamamına yakınının 12 Eylül sonrası işten çıkartıldığı biliniyor. Diğer yandan, seçme ve seçilme mekanizmasının yargı güvencesine bağlandığı iddiasını taşıyan yeni sendikalar yasasının ise, daha önce varolan yargı

denetimini ortadan kaldırdığı, yaşanan olaylarla kanıtlanıyor.

Şube genel kurullarını oluşturacak olan ve işyerlerinde yapılan delege seçimlerinde basına da yansıyan yolsuzluk ve usulsüzlükler için başvurulacak yargı mercii bulunamıyor.

İlçe seçim kurulları, kendilerini yetkisiz sayarken hukuk mahkemeleri de yetkili olmadıkları kararını veriyorlar. Böylece "atı alan üsküdarı geçmiş" oluyor.

Seçilebilmek için 2821 sayılı yasanın 5. maddesinde belirtilen ve alınmamış olması gereken cezaları saymak ise sayfalar tutuyor.

Bunlar da yetmiyor. Sendika yönetim organlarında görev alabilmek için 10 yıl fiili işçilik koşulu aranıyor. 10 yılın tespitinde ise tek kaynak SSK kayıtları.

Tüm bu koşullar yeni adayların bulunmasında, ortaya çıkarılmasında büyük güçlükler çıkarıyor.

Deri-İş Sendikası Genel Kurulu'nda yönetime seçilen bir yöneticinin, SSK kaynaklarına göre 10 yıllık işçiliği ol-

madığı (ki elinde işyerlerinden alınmış ve işçiliğini kanıtlayan belgelerin varlığı ortadayken) gerekçesiyle seçimi iptal edilmiş, 12 delegenin katıldığı genel kurulda 36 oy alan aday seçilmiş sayılarak atanmıştır.

Bir başka engel ise, Türk-İş ve bağlı sendikaların çoğunda mevcut olan "geleneksel" ilişkilerdir.

Bu geleneksel ilişkilerin neler olduğunu yazıya açıkça dökmek, itiraf etmek gerekir ki oldukça zordur. Bu zorluk bile "geleneksel ilişkilerin" ne olduğunu anlatmanın bir ölçütü sayılmalıdır.

Rahmetli Seyfi Demirsoy, Türk-İş genel kurullarında delegelere adeta tek tek ismiyle hitap eder, kendisini kızdıran bir tavır veya konuşma olduğu zaman "seni ben seçtirmedim mi", "bana bak konuşurum ha, konuşsam bir daha yerinde kalamazsın", "açtırma ağzımı" gibi müdahalelerle "geleneksel ilişkinin" örneklerini açıkça sergilerdi.

Deneyimli olmanın ve deneyimsizliğin de bir başka faktör olduğunu be-

lirtmeliyiz. Burada söz konusu olan "deneyim" yalnızca sendika genel kurullarını "kotarma" deneyimi değildir. Bu da önemlidir. Ama asıl olan, işçilerin sendika yönetmede deneyimli olmalarıdır. Sendikaların "sendikacı" yetiştirme, sendika içi demokrasiyi geliştirerek, işçilerin her aşamada söz ve karar sahibi olmalarını sağlama gibi bir düşünceleri olmadığından, işyerinde patronu ile karşı karşıya gelmemiş olan işçiler, "görev yapabilir miyim" endişesini sürekli taşımakta, bu ise yönetime talip olmalarını engellemektedir.

Yukardan beri saydığımız etkenlerin yanısıra, biraz sonra değineceğimiz "solgüçlerin işbirliği" ve sol güçlerin demokrasi mücadelesinde sendikalarda yapacakları ittifakları doğru saptayamamaları gibi nedenlerle birlikte "talip olamama" olayı bir araya gelince, Türk-İş'in bir büyük sendikasında 107 oyla gerici bir sendikacı genel başkanlığını korurken 125 oy boş çıkabilmektedir.

TÜRK-İŞ'TE "SOSYAL DEMOKRAT SENDİKA VE SENDİKACILAR"

Türk İş'in ne olup, ne olmadığının anlaşılmasının, nirengi noktası DISK'in kuruluşudur.

"Partiler üstü sendikacılık" diyerek, sendikal hareketi ve sendikal mücadeleyi sermaye sınıfına bağımlı kılan; Amerikan tipi sendikal modelin savunucusu ve kötü bir kopyacısı olan Türk-İş'in bu nitelikleri; DISK'in kurulması ve giderek en geniş kitlelerce benimsenen sendikal anlayış ve uygulaması ile net biçimde ortaya çıkmıştır. Bu konularda artık ayrıntıya girmeye gerek yoktur.

Türk-İş'in politikasına, kendi içinden de tepkiler doğmuş, 1971 yılında önce 4'ler, sonra 12'ler olarak ortaya çıkan sendikalar; "sosyal demokrat sendikalar" muhalefetini ortaya koymuşlardır.

Bu sendikaların bir kısmı daha sonraları Türk-İş'ten ayrılarak DISK'e katılmışlar, diğerleri yani büyük çoğunluğu Türk-İş'te kalmışlardır. Kanımızca o günden bu yana Türk-İş'in sağ yönetim anlayışına ve yöneticilerine karşı olanlar veya öyle gözükümler "sosyal demokrat muhalefet" olarak adlandırılır olmuşlardır.

"Sosyal Demokrat", "Demokratik Sol" gibi kavramların ne olup ne ol-

madığını tartışmak bu yazının amacı değildir.

Ancak şu kadarını söylemek gerekir ki, "Sosyal demokrat sendika ve sendikacılık" gibi kavramları, doğal saymak, böyle bir anlayışı meşrulaştırmak doğru değildir. Kaldı ki, ülkemiz koşullarında, demokratik ve sendikal hareketin başarısı açısından bu tür tanımlamaların daraltıcı etkisi de ayrıca önemlidir. Bugün Türk-İş'te ve bağlı sendikalarında sol güçler için yapılması gereken; demokratik sendikal hareketin tüm ilkeleri ile egemen kılınmasıdır. Demokratik sendikal mücadelenin temel ilkeleri etrafında en geniş birlikteliğin sağlanmasıdır. Esasen Türk-İş'te "sosyal demokrat" muhalefet diye, bilinçli, ilkel ve homojen bir örgütlenme kanımızca hiçbir zaman olmamıştır.

Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi; böyle gözükümlerin çoğunun, genel kurullarda sağcılarla birlikte davrandığı gözlenmiştir. Geçtiğimiz günlerde bu olay Yol-İş Genel Kurulu'nda; şimdiye kadar görülmemiş açıklığıyla yaşanmıştır.

Kendilerini "sosyal demokrat" olarak adlandıran sendikacıların ve sendikaların, büyük çoğunluğunun, genel kurullara sundukları çalışma raporlarında ve açık konuşmalarında, Türk-İş yönetimine yönelik, daha önce söyledikleri dozda dahi eleştirel bir yaklaşım görülmemektedir. Tüm bunlar, çözümlememizin isabetliliğinin kanıtları olmaktadır.

TÜRK-İŞ GENEL KURULU NASIL DEĞERLENDİRİLMELİ, NE YAPILMALI?

Tüm bu olumsuz koşullara rağmen, çoğunluğu şubeler düzeyinde olmak üzere sendika yönetimlerinde kısmi değişimler olmuş, demokratik sendikacılık hareketini savunanlar çeşitli yönetim kademelerine, az da olsa gelebilmişlerdir. Türk-İş Genel Kurulu'nu oluşturacak delegasyonun içinde demokratik sendikal hareketten yana tavır alacak olanların sayısı ve oranı sendika organlarında yönetime gelenlerin sayı ve oranından daha da yüksektir. Buna rağmen Türk-İş Genel Kurulunu yalnızca seçim sonuçları ile değerlendirmek yanıltıcı ve yanlış olacaktır.

Bugünkü verili koşullarda demok-

ratik sendikal muhalefetin Türk-İş Genel Kurulu'nu sadece ve yalnızca yönetimi alma veya alamama biçiminde mutlaklaştırarak değerlendirmesi de yanlış olacaktır. Yönetime gelmek kuşkusuz amaçtır ve önemlidir. Ancak bu ne pahasına olursa olsun yönetimde olamaz.

Özellikle, hiçbir şey değişmeden, sağ yönetimlerle, bugünkü Türk-İş yönetimi ile bir-iki ilericiyi, -öyle görüneni değil- yönetime vererek ilkesiz bir işbirliği tehlikesi gözden uzak tutulmalıdır.

Kanımızca demokratik sendikal muhalefetin Türk-İş Genel Kurulunda önünde duran hedefler şunlar olmalıdır:

Türk-İş yönetiminin 12 Eylül'den buyana izlediği politika: özellikle Anayasa başta olmak üzere, Sendikalar Yasası ve diğer alanlardaki yasaların emekçi yığınlar aleyhine, sermaye sınıfı ile uzlaşıcı yani, açık ve net olarak ortaya konulmalıdır.

Genel Kurul bir platform olarak kullanılmalı, ülkemizin ivedi ve güncel olan demokratik talepleri dile getirilmelidir.

Temel hak ve özgürlüklerin eksiksiz sağlanması, anti-demokratik uygulamaların ortadan kaldırılması için etkin eylem biçimleri saptanmalı ve bu alanda en geniş birliğin sağlanmasına çaba gösterilmelidir.

Ulusal bağımsızlıkçı, anti-tekel, anti-faşist, anti-şoven çizgi demokratik sendikal hareketin eksenini almalıdır.

Sendikaların diğer demokratik örgütlerle iş ve güç birliğinin gerekliliği vurgulanmalı, bu bağlamda sendikalaşma ve örgüt kurma hakkının önündeki engellerin kaldırılması için mücadele kararları alınmalıdır.

Ana hatlarıyla belirlenmiş böylesi bir program çerçevesinde somut sendikal hedefler açıklanmalıdır. Böylece demokratik sendikal muhalefet, geniş işçi ve emekçi yığınlar için sendikal mücadelede geleceğe dönük umutları geliştirerek ayakta tutacak, mücadele önündeki engellerin kaldırılmasının anahtarını verebilmiş olacaktır. Yönetime gelebilmenin, gelince görev yapabilmeyenlerin çıkarıcıları, kaytaranları açığa çıkarabilmeyenlerin yolu da bu olsa gerektir.

Böylesi bir mücadelenin karşısında tavır alarak yönetime gelecek olan "uzlaşmacılar" genel kurulları kazanmış sayılmayacaktır. □

İran-İrak Savaşı

Kimlerin İşine Yarıyor?

Kaya Umut

'En iyisi bu savaştan her iki ülkenin de yenik çıkmasıdır.'

Kissinger

22Eylül 1980'de başlayan İran-İrak savaşı bütün hızıyla sürüyor. Çin-Hindi savaşından bu yana, en uzun süren savaş niteliğini kazanan bu savaşın sonu gelir gibi değil.

Bu zamana kadar ölen 1 milyon insan, yerle bir edilen sayısız kent ve savaşın genişleyerek tüm petrol bölgesini sarma tehlikesine karşın, çeşitli ülkelerin bu savaşı unutulmaya terketmeleri düşündürücüdür.

Sürtüşmelerin başladığı 1979/80 yıllarında durum başkaydı. İran'da Şah'ın yıkılması, ABD'nin ebediyen kendisine bağlı kalacağını sandığı bir ülkeyi kaybetmesi, bu bölgeye batılı ülkelerin ilgi göstermesini zorunlu kılıyordu. Olaylar o zaman hakim çevreler, onların basın-yayın organları, NATO ve bağdaşklarınca Pershing 2 ve Cruise füzelerinin Avrupa'ya yerleştirilmesini haklı gösterecek bir gerekçe olarak kullanılıyordu.

ABD'nin, İran'daki durumu tekrar kendi lehine çevirebilmek için 1979 sonbaharından itibaren bu ülkeye karşı sürdürdüğü çıkarma tehditleri, boykot politikası ve gizli de olsa, Irak hükümetinin tavrının onaylar tutumu olmasaydı, Irak İran'a savaş açamazdı.

İrak devlet başkanı Saddam Hüseyin işte bu sıralarda İran petrol bölgesi Kuzistan üzerinde hak iddia etmenin zamanı geldiğine karar verdi ve savaşa başladı. Irak orduları başlangıçta İran sınır bölgesinden 60 km. içeriye kadar girdiler. Fakat 1982'de başlayan İran karşı taarruzu sonucu sınıra kadar geri püskürtüldüler.

İran orduları Irak'ın bazı bölgelerini işgal ettiler; son olarak 1986'da yarım ada biçimindeki FAO bölgesini aldılar. İran günümüzde yayılmacı bir

politika izlemekte ve Irak rejimini yok ederek onlara kendi örnekleri İslam rejimini kabul ettirmek istemektedir. Bunun için de soruna barışçıl bir çözüm getirilmesine "Evet" diyen ve İran bölgelerinden toprak istemekten vazgeçen Irak'a karşın, İran bu öneriyi kabul etmemektedir.

İran-İrak arasında yıllardır süren Körfez savaşı, savaşın yıkıcılığı ve her ay bu iki ülkeye birer milyar Dolara malolmasının dışında, ne Tahran'a, ne de Bağdat'a, ülke içi sorunları halklarından gizlemekten başka hiçbir şey getirmemektedir.

Öyleyse İran-İrak arasındaki bu savaştan gerçekten kimler yararlanmaktadır?

Körfez savaşı bir kere petrol ihraç eden ülkeler arasında rekabeti zirveye çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak düşüş gösteren petrol fiyatları finans ve dış yatırımlar açısından güçlü olan ülkeleri daha az etkilemiştir. (1985 verilerine göre, Suudi Arabistan'ın 90, Kuveyt'in 75 ve Birleşik Arap Emirliğinin 35 Milyar Dolar dış yatırımı vardır).

İran ve Irak endüstri sahalarının savaşta yakılıp, yıkılması ve mali olanakların savaş alanına yatırılması nedeniyle, ekonomik ve sosyal açıdan büyük güçlükler içerisindedirler. Endüstri sahalarının yeniden yapılmasının ülke başına 200 Milyar Dolar'a malolacağı hesaplanmaktadır.

SİLAHLANMAYA YATIRILAN MİLYARLAR

Bu savaşın üzerinde durulması gereken diğer önemli bir yanı da, silahlanma harcamalarıdır. İran, Irak, Suudi Arabistan ve Oman, petrol gelirlerinin azalmasına rağmen, silahlanma harcamalarını artırarak, yıllık bütçelerinin % 30'dan fazlasını silahlanmaya ayırmaktadırlar.

Savaştan en fazla yararlananlar NATO ülkeleri olmuş, sattıkları silahlarla yıllık karları milyarlaraya yükselmiştir. Federal Almanya'nın silah tekellerinden olan MBB, Rheinmetall, Daimler-Benz, Magirus ve benzeri firmalar gizli ve açık yollardan, kimseye duyurmadan bu iki ülkeye sattıkları savaş helikopterleri, tank, elektronik aletler ve taşıma araçlarının sadece son partisinden 6 milyar DM. kazanmışlardır.

Son olarak Körfezdeki gemilere yapılan saldırılar ve İran'ın Kuveyt sını-

rına doğru ilerlemesi, Suudi Arabistan'ı astronomik silah siparişleri vermeye itmiştir. Buna göre Federal Almanya'nın silah tekelleri Suudi Arabistan'a 12 Milyar DM. tutarında modern bir silah fabrikası yapacaklar ve 7 Milyar DM. tutan Tornado savaş uçağı satacaklardır.

Fakat pastadan aslan payını yine ABD silah tekelleri almaktadır. ABD silah patronları Suudi Arabistan'a 1500 tane Stinger, Sidewinder, Harpoon tipi roket, yüzlerce M-1, A-1 ve Abram tipi tank ve AWACS tipi 5 hava kontrol istasyonu satacaklar.

İran-İrak arasındaki savaşın kimlerin işine yaradığını sıralamaya devam edelim.

1984'de Hamburg'da silah satan bir mafia ortaya çıkarıldı. Bu mafia, M 48 tipi 250 tane Tank'ı İran'a satmaya hazırlanıyordu. M 48 tanklarının uzun süre ABD kara kuvvetlerinin, F. Almanya'nın ve diğer NATO ülkelerinin kullandığı bir tank tipi olduğunu bilenler, 250 tane tank'ın nasıl olup da satılmak üzere illegal silah tüccarlarının eline geçtiğini soruyorlar.

Şu sıralarda başlayan davanın sanığı Rheinmetall silah tekeli, Paraguay için hazırladığı mermi yapım makinalarını Güney Afrika'ya, İtalya için yapıldığı bildirilen 1500 adet makinalı tüfeği Suudi Arabistan'a, İspanya'ya gönderileceği bildirilen 100 adet havan topunu Arjantin'e göndermiştir.

İran'da, Federal Alman silah tekeli Heckler-Koch patentiyle G-3 tüfekleri yapılmaktadır. Bu fabrika Şah'ın zamanında kurulmuştur.

Thyssen-Henschel firması, Arjantin TAM-tanklarının geliştiril-

mesi ve üretilmesine ortaktır ve bu tanklar İran'a da gönderilmektedir.

İran'a gönderilen, Fransız Exocet füzelerini ateşleyen malzeme MBB firmasında yapılmaktadır.

1982'de İran Ordusu AEG/Batı Berlin'den 1000 adet telsiz aracı almıştır.

İrak'ın 1981'de Fransa üzerinden aldığı 30 adet Alpha Jet uçakları, Federal Alman-Fransız birleşimi olan Dassault-Dornier firmalarında yapılmaktadır. Tanklara karşı kullanılan Hot ve Milan roketleri yine bir Federal Alman-Fransız ortaklığında yapılmaktadır.

İrak'ın aldığı 24 adet BO-105 tipi savaş helikopteri MBB silah tekeli yapısı olup, bu firmanın İspanya'daki ortağı Casa firmasında monte edildikten sonra Irak'a gönderilmiştir.

İran ve Irak'a silah satan ülkelerin sorunu, savaşta yaşamlarını yitiren 1 milyon insan değil, bu ülkelerin savaş nedeniyle "Ödeme zorluğu" çekmeleridir.

PENTAGON DEVREDE

Savaş ABD'ye ve onun bölgedeki yandaşı Suudi Arabistan'a; Birleşik Arap Emirliği, Katar, Bahrain, Oman ve Kuveyt'in katılmasıyla 1981'de kurulan "Körfez Devletleri Komisyonu" nu kendi yörgüleri altına alma olanağını da vermektedir. Bunun sonucu olarak da, Pentagon bu ülkeleri Körfez savaşından "Koruma", İran'ın İslam devrimini yaygınlaştırmasını "Önleme" ve bu bölgeyi "Tehdit eden Sovyet tehlikesinden koruma" adı al-

ında bölgenin jandarmalığını yapma rolünü üstlenmiştir.

Körfez savaşının keskinleşmesi, ABD'nin bu bölgeye yapmayı planladığı askeri "Yardım" önerilerine daha olumlu bir taban hazırlamaktadır. ABD'nin gerçek amacı yardımdan öteye, zamanın Cumhurbaşkanı J. Carter'in de 1980'de söylediği gibi "ABD'nin yaşamsal çıkarlarını korumak ve genişletmek için" gerekirse doğrudan saldırının tabanını daha şimdiden hazırlamaktır.

Eski ABD Dışişleri Bakanı Kissinger İran-İrak savaşının şu şekilde sonuçlanmasını arzu etmektedir: "En iyisi bu savaştan her iki ülkenin de yenik çıkmasıdır".

Başlatılan Körfez savaşından yararlanma plânları Reagan döneminde daha da genişletilerek sürdürüldü. Buna göre:

— Çevik kuvvetlerin sayısal gücü 400 bine çıkarıldı.

— Güney Batı Asya Merkezi Komando Grubunu (CENTCOM) taşıyan "La Salle" gemisi körfeze yerleştirildi.

— AWACS casusluk uçakları Suudi Arabistan'a yerleştirildi.

— ABD'nin bu bölgede, yandaşı ülkelerdeki üsleri ve üslerin kullanılma yetkileri artırıldı.

— Güney Batı Asya'daki ABD savaş filoları nükleer başlıklı füzelerle donatıldı. Reagan yönetiminin bu bölgede iki ana hedefi vardır:

1. ABD petrol tekellerinin çıkarlarını koruma uğruna her an ve doğrudan yapılacak bir çıkarılma,
2. ABD savaş kuvvetlerinin ve atom silahlarının daha çok sayıda bu bölgeye yerleştirilmesi.

ABD'NİN "İLK VURUŞ PLANI"

Bütün bunlardan da kolayca anlaşılacağı gibi, bu bölge ABD'nin, Sovyetler Birliği'ne karşı atom silahlarının kullanılacağı "İlk vuruş alanı" planlarına uygun bir bölge haline getirilmiştir. ABD'nin "1984-88 Askeri Hareket Plânında" da belirtildiği gibi, "Gelecekte zorla da olsa bu bölgeye giriş sağlanmalı, giriş için ABD yanlısı bir bölge ülkesinden mutlaka davetiye beklenmemelidir".

ABD'nin petrol bölgesini

"Kurtarma" maskesi altında, bu bölgede Sovyetlere karşı atom silahlarıyla "İlk vuruş plânı", İran-İrak körfez savaşının içinde taşıdığı en büyük tehlikedir.

SORUNUN YANITI

Hollandalı parlamenter Van den Bergh Avrupa Parlamentosu, parlamenter komisyonuna verdiği raporda, körfez savaşının sona erdirilmesi için, bu ülkelerden İran'a Federal Almanya'nın, Irak'a da Fransa'nın etkili olabileceğini belirtiyor.

Bir yanda Federal Almanya ve Fransa'nın silah satışları, diğer yanda "Yaşamsal çıkarlarının gözetilmesi" politikası ve ABD'nin kendi kendisini "Bu bölgenin jandarması" ilan etmesi, Van den Bergh'in önerilerinin gerçekleşmeyeceğinin ve İran-İrak savaşında kimlerin gerçek çıkarları olduğunun en açık bir biçimde gösteresidir.

1 Milyon insanın öldürüldüğü İran-İrak savaşı bu kadar yıl sürmezdi, eğer iki ülkenin arkasındaki ölüden para kazanan, onların "silah ihtiyacı"nın karşılanmasını güvence altına alan ülkeler olmasaydı. □

Gazeteci-Yazarın Çağımızdaki Sorumluluğu*

Cengiz Aytmatov / Çev. Sevgül Uludağ

Marquez'in deyişiyle; "Yazarın devrimci görevi, iyi yazmaktır." "İyi yazma"nın, en üst düzeyde gerçeğe bağlı kalmak, ikna edici olmak ve baskı altındaki kitlelerin özgürlüğü için, sözcükleri birer silah gibi kullanarak savaşım vermek anlamına geldiğinden kuşku duymuyorum.

Silâhi yazılı sözcük olan biz yazarlar ve gazeteciler, insanlar arasında kimiz, neyiz? Kime sesleniyoruz? İşlevimiz nedir?

Bu soruyu yanıtlayabilmek için, çağımızın tarihine göz atmak gerekir. Çünkü 20. yüzyılın tarihi, toplumların geçmişi, ulusal kalkınma deneyimleri düşünülmeyen anlaşılabilir ve açıklanamaz.

Temel olarak 20. yüzyıl, onu daha önceki çağlardan farklılaştıracak ne gibi yenilikler getirmiştir?

Kuşkusuz, herkesin de bildiği gibi, 20. yüzyıl atom çağıdır, uzay çağıdır, radyo, sinema ve televizyon çağıdır; yani, uygarlığı bilimsel ve teknolojik devrimde şekillenen bir çağdır ve buna göre, ortaya çıkan imaj, inanılmaz garipliklerle örülmüş, son derece karmaşık bir çağ imgesidir; çevre bilimlerinden başlayarak, insan soyunun yaşamda kalma savaşımına dek uzanan ve şimdiye dek bilinmeyen "varlık" sorunlarıyla örülmüş bir çağ...

Ancak esas olan, 20. yüzyılın, daha önce benzeri görülmemiş bir kitle-

sel uyanış çağı olması ve bireyin, entelektüel kurtuluşuyla birlikte hiç duyulmamış yeni bir ilerleme sarmalıyla beraber yeni bir insan tipi doğduğunu kavramasıdır... Bu çağ, insanlığın kendi tarihi boyunca çektiği binlerce yıllık acılar sonucunda kazanıp oluşturduğu en yüksek ideallerine dayanan, dünyaya yeni bir bakış açısının kazandırıldığı bir birikim çağıdır. Bu çağın temel duygularından birisi-ki dilerseniz buna kalıtımsal bir nitelik yükleyebilirsiniz-uluslar arasındaki barış duygusuyla, dostluk ve kardeşliğe duyulan özlemdir.

Tüm dünya yüzünde görülmemiş bir güçle yaygınlaşmış günümüzün barış hareketi, bu gezegenin tüm insanların acil ve ısrarlı gereksinimini-barış istemini-yansıtmaktadır.

Burada ortaya koymak istediğim bir nokta var... Biyolojik olarak insan türü, tamamen aynı kalmıştır; binlerce yıl önceki anatomik ve fizyolojik yapısını korumaktadır. Ancak insan, maddi ve sosyal refahı için bıkıp usanmadan savaşım verirken, çok uzun bir entelektüel evrim yolunu da aşmıştır. Emeğin üretkenliğinin ilerleyip yükselişi, insanı, fiziksel olarak yaşama savaşımına girmekten kurtarmakta ve aklını düşünsel ve entelektüel etkinlikler için özgür kılmaktadır. Akli daha da özgür kıldıkça insanın yaratıcı ve imgelemsel güçleri daha belirgin bir biçimde ortaya çıkma olanağı bulacaktır.

Ancak burada bir çelişki vardır: bu büyük entelektüel özgürlük sürecinin yolunda dikilen, dünyayı mahvetmeye ve insanın elinden yaşama hakkını almaya hazır gerici güçler bulunmaktadır...

Yaşama hakkı, evet... Bu hakkın daha önce, hiçbir biçimde sorgulanmış olduğunu sanmıyorum. En azından, yaşam kutsal olduğu için... Böyle yalın ve açık bir neden için... Ancak yüreklerimizi insanlığın geleceğine ilişkin

kayguların doldurmasına karşın, bu duygu bizi kör bir korkuya, paniğe kaptırmamalı; düşünebilen bireyler olarak bizi yaşama isteğimizden yoksun kılmamalı; veya lanetlenmişlerin azgın iştahıyla, tüketici rollerini kabul ederek, yaşamımızın son dakikalarını ivedilikle yaşayıp tüketmeye sürüklememelidir. Burjuva propagandası tarafından ortaya çıkarılan kötülükler ve şiddete karşı savaşım, her birimizin teker teker kazanabileceği korku değil, cesarettir; yaşama ve insana olan inancımızdır ki savaşa karşı durabileceğiz ve duracağız da...

Bu, ilerici olan tüm yazarların, gazetecilerin ve kültürel etkinliklerle ilişkisi olan tüm çalışanların başta gelen görevidir.

Elbette ki, bir adamı korkutursanız, onu hayvan durumuna indirgeyebilir ve ilkel içgüdülerini canlandırabilir, kışkırtabilirsiniz. Ama onun ocağını, sosyal eşitlik, insanlık ve insanlık sevgisi gibi düşüncelerle beslerseniz, ruhunu yücelterek iyiye ve barışa doğru yönlendirirseniz ve eğer halkların kardeşliği adına esinlendirici bir serüvene çıkmasına yardımcı olur, önüne mutlu olabileceği bir geleceğe doğru uzanan yeni ufuklar açarsanız, o zaman gerçekten, en yüksek düzeyde "insan" olduğunu duymaya başlayacaktır. Kısacası, günümüzün yazınla ilgili tüm kişileri, evrensel düzeydeki "zaman" talebini, "barış" talebini akıllarında tutmalıdırlar. Savaş tehlikesine karşı mücadele vermek gerektiği düşüncesi çok genel ve her yerde geçerli olan tartışmasız bir düşünce kılınmalıdır; her yerde ve her şeyde, halka seslenen her sözcükte, tüm yazı çeşitlerinde, "politik" gazetecilik olsun, şiir olsun, roman veya sanat olsun, geçerli olan düşünce bu olmalıdır.

Öyleyse gelin, birlikte, tüm olanaklarımızı kullanarak uluslar için çalışalım ve hepsinin üstünde, yaşamımızı

Yarın Gençlik Gecesi

Sunucu : JÜLİDE GÜLİZAR
Şiir Dinleti : Şükrü ERBAŞ, Vecihi TİMUR-OĞLU, Mahzun DOĞAN
Konuklar : Erbil TUŞALP, Yılmaz ONAY, M. İlhan ERDOST, Nevzat HELVACI
Müzik : ÜNOL BÜYÜK-GÖNENÇ Çağdaş Halk Türküleri Korosu
Tiyatro : Kısa Bir Oyun
Folklor : FOLK-TUR Halk Oyunları Topluluğu
Yer : İzmir
Tarih : 16 Kasım 1986
Düzenleyen : MEB Ajans-İZMİR

KENT ENGLISH

Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığından Tastikli

PRATİK İNGİLİZCE KURSLARI

- TAMAMI YABANCI ÖĞRETMENLER
- EN MODERN METODLAR
- EN UYGUN ÜCRETLER
- VIDEO PROGRAMI

HAFTA İÇİ KURSLAR: 3 KASIM 1986
HAFTA SONU KURSLAR: 29 KASIM 1986

Mithatpasa Cad. 46/3 ANKARA Tel: 34 38 33 - 33 60 10

sürdürmek, yaratmak ve halklarımızın tarihlerini insanlığa yarasır biçimde yapmalarını istiyorsak, bunların gerçekleşmesi için en üst düzeyde koşulları olan, dünyanın öncü güçlerinin anlayışına varmalarına yardımcı olalım...

20 yüzyıl, isimleri efsaneleşmiş, tutkulu politik yazılarında ve yiğit eylemlerinde ruhlarının renkli ve güçlü damgası kalmış gazetecilerle onurlandırılmıştır.

Bunlardan birisi "Dünyayı Sarsan On Gün" isimli olağanüstü kitabıyla Ekim Devrimi'nin özünü ve insanlık özetini ortaya koymuş olan John Reed'dir.

"İspanyol Güncesi"yle faşizmin insanlığı yadsıyan iğrenç özünü teşhir etmiş olan Mikhail Koltsov vardır; Büyük Yurtsever Savaş'ın, tüm insanlık açısından anlamını çarpıcı karakter ve imgeleriyle göstermiş olan İlya Ehrenburg, Konstantin Simonov ve Alexander Tvardovsky vardır...

"Edebiyat ve gazetecilikten, insanları birleştirmesi, bütünleştirmesi beklenir..."

Bu, Tolstoy'un düşüncesidir. Burjuva propagandasının insanları ve ulusları bölmek için çırpındığı günümüzde, bu düşünce daha da karşı konulmaz biçimde yerini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, gazeteciler ve yazarlar olarak, ortak insanlık ideallerinin ilkelerini ortaya koymak, bunları

gerçekleştirmek, tüm halkların ve insanların barış, insanlık ve ilerleme savaşımında gösterdiği çabaları biraraya getirmek ve içindeki kalkınmada ortaya çıkan dramatik sorunları çözmek için, hepimizin yurttaşlık cesaretimizi ve doğru yaklaşımımızı sergilememiz gereğine işaret etmektedir.

Bugün yazar, çağdaş dünyanın en tehlikeli mesleklerinden biri olan gazetecilikten uzak duramaz. Kendini gerçeğin hizmetine adanmış herhangi birisinin gururu da, çok daha büyük olmalıdır. Bu bağlamda, Güney Afrika'da ırkçılığa karşı en önde savaşım verenlerden birisi olan Ruth First'ün ölümünü anımsamamak mümkün değil.

Anılarının solmasına ya da unutulup gitmesine hiçbir zaman izin verilmemelidir. Bu anılar bizleri, iyilerin en iyisinin kanlarıyla ödenmiş dünyamızın değerine daha çok önem vermeye, daha büyük anlamlar yüklemeye itmektedir.

Genelde Lukac'a, Julius Fucik'e, Ernest Hemingway'e hayran olmamak elde değil. Onlar için gazetecilik, her şeyin üstünde bir çığlık gibi bir çağrıydı, bir yaşam biçimidir, dünyayı ilk elden görmek ve tanımaktı, dünya ile dolaysız ilişkiye girmektir ve bu, çoğu kez, kendi yaşamları pahasına seçilmiş bir yoldur...Veya çağdaşımız Gabriel Garcia Marquez'i ele alalım. Marqu-

ez, yazarlık kalemini bir yana bırakıp, Orta Amerika'nın devrim zaferi için politik gazetecilik kalemini kavramıştır. Kayda degen şu sözleri söylemiştir Marquez:

"Yazarın devrimci görevi, iyi yazmaktır."

"İyi yazma"nın, en üst düzeyde gerçeğe bağlı kalmak, ikna edici olmak ve baskı altındaki kitlelerin özgürlüğü için, sözcükleri birer silah gibi kullanarak savaşım vermek anlamına geldiğinden kuşku duymuyorum. Gerçek politik bir gazeteci, yüreğinden devrimcidir. Çünkü o, kendi sürecini tamamlamış ve yaşamın her alanında modası geçmiş her şeyi yadsıyarak, yerine yeni ve ileriye dönük şeyler yerleştirmek çabası içindedir; bunu ister...

Politik bir gazeteci olarak konuştuğum zaman, beni en çok meşgul eden ne oluyor?

Kuşkusuz beni en çok düşündüren, çelişkili ve çok karmaşık çağdaş dünyadaki insanın sorunlarıdır.

İnsan'ın ruhunu saptıran saldırgan ideolojilerin doğurduğu şiddete, bireysel tutkulara; yıkıcı güçlerin küstah, acımasız ve zaman zaman kurnazlıkla yönlendirmeye çalıştığı kültüresiz tüketimcilikçi olan teslimiyetçiliğe karşı yaşamı pahasına dahi olsa-insanlık onurunu koruma yeteneğinin bulunup bulunmadığı...Beni en çok düşündüren budur... □

li, bilimsel anlayışa sahip olmamaları ve ekonomik dayatmaların da etkisiyle kültürel yozlaşmayı hızlandırıcı bir işlev görmektedirler. Ve bunlar ürünlerini büyük tatil sitelerinde, lüks içkili restoranlarda, holdinglerin ve bankaların sahnelerinde sergilemektedirler. Diğer bir deyişle dernek çalışmalarının sürdürülebilmesi için sanatsal üretimin eritilmesi sözkonusudur.

"Bazı sanat kurumlarında da ilginç bir iç işleyiş, yanlış bir iç işleyiş sözkonusudur. Sanatsal üretim yapanlar, sanatsal üretim yaptıkları platformu, üretimlerinin koşullarını belirleme hakkından yoksun bırakılmışlardır. Ve insanlar neyi, niçin, nasıl yaptıklarını bilememektedirler. Kısacası sanat temelsiz ve yalnızca teknik bir etkinliğe indirgenmiştir, yani yabancılaştırılmıştır". □

İzmir Folklor-Sanat Derneği Kuruldu

Geçtiğimiz aylarda İzmir'de yeni bir dernek, İzmir Folklor-Sanat Derneği, kuruluşunu tamamladı. Amaçlanan, yöresel, ulusal, evrensel halk oyunları, halk müziği, tiyatro ve fotoğraf dallarında çalışmalar yapmak, oluşturulan amatör, dinamik, genç kadro ile sanatsal üretime yeni bir hız ve yeni bir kan vermek.

Çeşitli dernek, dergi ve kuruluşların katıldığı açılış gününde, şiir ve müzik dinletisi sunan İSAD'ın dağıttığı bülteninde derneğin genel amacı ve işleyişiyle ilgili şu açıklama yer alıyor:

"Günümüzde bir yanda sanatın ve kültürün alabildiğine ve bilinçli bir şekilde yozlaştırıldığı, üretim süreçlerinden koparılıp, yabancılaştırıldığı, diğer yanda ise buna karşı alternatif getirici

çabaların her zaman gündemde bulunduğu görülmektedir. İSAD, böylesi çabaların gerçekleştirilmesinde derneklere önemli ve ciddi görevler düştüğünün bilinciyle, ulusal, giderek evrensel kültür oluşumuna katkıda bulunmak amacıyla bilimsel bir ulusal kültür politikasının oluşturulması ve acilen yaşama geçirilmesi gerektiği inancındadır.

"Ulusal kültürümüzü depreme uğratacak boyutlara varan, insanlarımızı dejeneren eden sözde sanat anlayışlarına karşı net bir tavır alınmaması, dernekler bazında ilginç görüntüler çizmektedir. Kimi dernekler yaşanan sorunların yoğunluğuna karşın çalışmalarını büyük bir özveri ve inatla sürdürürlerken, kimileri ise ilke-

Bir Yöntem Çalışması: Şiir Çevirisinde Ses

Yusuf Eradam

Sanat Rehberi'nin Kasım 1985 sayısında çağdaş Rus ozan Andrei Voznesensky'nin "Goya" adlı şiirinin okuyucunun kafasında birçok soru uyandıracak çevirisi yayımlanmıştı. M. Gülder'in şiirin İngilizcesinden yaptığı çeviri şöyle:

GOYA'

Goya'yım ben!
Oyuklar açmıştı düşman, kafamın içinde,
üşüşerek çıplak topraklarıma.

Kederim ben.
Acısıyım
savaşın, yağmalanmış kasabaların
1941 karında,

Açlığım ben.
Girtlağımı
gövdesi, bomboş alanlarda bir çan gibi
sallanan, asılmış kadının...

Goya'yım ben!
Ey, hırs
öç almak için! Batıya gidenler hızla dönerken
Savurdum küllerini davetsiz misafirlerin!

Sürdüm ışıldayan yıldızları gökyüzünün unutulmaz
koyaklarına-

bir mızrak gibi

Goya'yım ben!

Bu çeviri üstüne, şiirin İngilizcesini görmeden ve Rusça aslına okuyup "dinlemeden", şu sorular sorulabilir:

1. "Düşmanın kafamın içinde oyuklar açması" ne demek?
2. Voznesensky acaba neden "kederim ben" dedikten sonra "acısıyım savaşın" diyerek benzer anlamlı iki sözcüğü ardarda kullanmış?
3. "Ey, hırs/ öç almak için!" nasıl bir tümce ve ne anlama geliyor?
4. "Batıya gidenler hızla dönerken/Savurdum küllerini davetsiz misafirlerin!" dizelerinde "batıya gidenler" kim? "Hızla" nereden dönüyorlar? Herhalde 1941'de Hitler'in saldırısına karşı yurdunu savunmaya gidenler. Peki neden "hızla" dönüyorlar?
5. Acaba Voznesensky "ışıldayan yıldızları" neden "sürüyor"? "Sürmek" olumsuz anlamda kullanıldıysa "yıldızlar"

şiirde kötü bir şeyleri mi simgeliyor? Eğer kurşunun silaha sürülmesi benzetilmesi yapılmak istendiyse "gökyüzünün unutulmaz koyaklarına" (ki neresidir bu koyaklar?) neden sürülüyorlar; kurşunun silaha sürülmesi çağrışımından sonra "mızrak" benzetmesine neden gerek duyulmuş? Yoksa "bir mızrak gibi" olan "yıldızlar" değil de "koyaklar" ya da bu işi yapan -"ben"- ozan mı?

6. Ozan kendisini neden Goya ile özdeşleştiriyor? Ozan, Goya'nın resminin ya da kişiliğinin hangi özelliğini kendisinde görmüş ve özdeşleşmek gereğini duymuş?

ANDREİ VOZNESENSKY VE "GOYA"

Cambridge Studies in Russian Literature dizisi arasında yayımlanan Peter France'in Poets of Modern Russia² adlı yapıtının "Poets of Today" adlı sekizinci bölümünün başında şiirin Rusçası ve France'in İngilizceye yaptığı çeviri yer almakta. Bu bölümde France "Goya" adlı şiiri yapısal olarak inceleyip açıklamış. İngilizceye yapılan çevirisinde yukardaki soruların ilk beşine yanıt bulunabilir. Asıl önemli olan sonuncusuydu. Yanıtlamaya bu sorudan başlayalım.

Francisco Goya y Lucientes (1746-1828) yılları arasında yaşamış İspanyol ressamı ve gravürcüsü. Önceleri soylu sınıfın ressamı olmuş, sonraları "aydınlanmacılar" ile olan dostluğu nedeniyle sarayın ilgi ve desteğini yitirmiş. 1808-1814 yıllarında İspanyol'ların Fransız'lara karşı ayaklanmaları ve toplumun geçirdiği bu çalkantılı dönemden Goya kendini soyutlamamış. "Savaşın Felaketleri" adı altında 83 parçalık gravür dizisinde Napolyon'un İspanya'yı işgalini işlemiş, ve başkaldırıyı, acı çeken insanları, kurşuna dizilen direnişçileri, ve savaşın insan üzerinde yaptığı psikolojik ve maddesel yıkımı çok çarpıcı bir biçim ve onsekizinci yüzyıl resminin aşılmasını öncülük eden, bir biçim ile yansıtmayı bilmiş. France, Goya'nın direnişi vurguladığına katılmıyor ve işgalcileri alaya aldığı iddia ediyor. Bunun büyük ölçüde doğru olmasına karşın Goya'nın resimlerindeki "ses" insanoğlunun mahkum olmak zorunda bırakıldığı acılara karşı renklerden, ışık ve gölge oyunlarından oluşma "sessiz" bir çığlıktır.

France'in incelemesinden öğrendiğimize göre, "Goya" adlı şiir Voznesensky'nin ilk yapıtlarından ve en ünlü şiiri. Bu şiirin kökeninde, dolayısıyla ozanın Goya ile özdeşleşmesinin gerisinde, şunlar yatıyor: Ozan İkinci Dünya Sava-

şı sırasında Ural dağlarına yollandığında babası ona bir ara kuşatma altındaki Leningrad'dan içinde Goya'nın çizimleri ve resim taslakları olan bir kitap getirmiş. Ozan ressamın adını ve resimlerini savaş boyunca yaşadığı acılarla özdeşleştirmiş anılarında. Bu şiiri de Moskova'da mimarlık öğrencisiyken yazmış. Hayır, yazmamış. Okumuş. Sesiyle duyurmuş. Voznesensky'nin sözleri de şöyle: "İstedim ki sözcükler, gür ve ahenkli bir şekilde, bir çan gibi ses versin. O eski tehlike çanlarından çıkan ses duyulsun istedim dizelerden. Kederin müziği duyulsun istedim."³ Resimde ses Goya için ne idiyse, şiirde Voznesensky için de o idi ve İkinci Dünya Savaşı'nda Hitler faşizmiyle gelen yıkımı yansıtmaya açısından önem taşıyordu. Dolayısıyla, "Goya" adlı şiirde "ben" diye öznenlenen çığlık tek bir kişinin değil, tüm ülkenin, hata bütün insanlığın zulme karşı attığı çığlıktır.

VOZNESENKY'DE SES

Son soru böylece yanıtlanmıştı. Şimdi sıra şiirin Rusçasını "dinleyip" Voznesensky'nin vermek istediği sesi yakalamaya gelmişti.

Andrey Voznesensky

Я - Гоя!
Глазница воронок мне выклевал ворог,
слетая на поле нагое.

Я - горе.

Я - голос
войны, городов головни
на снегу сорок первого года.

Я - голод.

Я - горло
повешенной бабы, чье тело, как колокол,
было над площадью голой...

Я - Гоя!

О грозди
возмездья! Взвил залпом на Запад -
я пепел незваного гостя!

И в мемориальное небо вбил крепкие звезды -
как гвозди.

Я - Гоя.

(p. 2)

Buradaki ses kulağa gelendi; bir diğer deyişle uyaklar, ünlüler (özellikle 'a') ve "Ben Goya'yım" gibi yineleme-lerin yarattığı şiirin tartımını. İngilizceye yapılan çevirinin okunup, bir Rus dili ve edebiyatı uzmanına çevirinin yetkinliğinin onaylatılmasından sonra şiirin İngilizcesinden kabaca Türkçeye çevrilmesi gerekiyordu. Bir çeviri olan şiirin "suyunun suyunu" Türkçe okuruna sunmak ve yukarıda sözü edilen ses ile imgelerle ortaya çıkan görsel sesi birleştirmek gerekiyordu. France'in çevirisi şöyleydi:

I am Goya!
The enemy pecked out my eye-socket craters,
swooping down on the naked field.

I am grief.

I am the voice
Of war, the charred wood of towns

on the snow of the year forty-one.

I am hunger.

I am the throat
Of the woman whose hanged body, like a bell,
clanged over the empty square.

I am Goya!

Oh grapes
Of retribution! I hurled westward a broadside
of ash of the unwanted guest!
and into the memorial sky like nails I hammered
Hard stars.
I am Goya⁵

Şiirin İngilizcesini yanlış anlamamak için dizeleri düz tümceler şeklinde getirmek ve çözümlemesini yapmak gerekiyordu. Çözümleme ve tümceler "düz" çevirisi şöyle ortaya çıkarken, sorular da tek tek yanıtlanıyordu:

VE YANITLANAN SORULAR

1. "Swooping down (as he/they swooped down) the naked field, the enemy pecked out my eye-socket craters:" Bu tümcede "swoop down" bir kartalın avının üstüne çökmek üzere saldırıya geçmesi. Amaç, Nazi kartalının çağrıştırılması.

Düz çeviri: "Düşman çıplak tarlaya/alana saldırırken gözlerimi gagalayıp oyuklarından dışarı çıkardı."

Soru 1'e yanıt: Kafada açılan oyuklar, gözlerin oyulması. 2. "I am the voice of war, (I am) the charred wood of towns on the snow of the year forty-one:" Burada Voznesensky "savaşın sesiyim" diyor, "acıyıyım" değil (2. soruya yanıt). Ozan kendini savaşta yakılıp yıkılan bir kasabadan/kentten, karlar üstünde arda kalan yanmış bir odun parçasına benzetmekte.

Düz çeviri: "Ben savaşın sesiyim, 1941 yılı karları üstünde kentlerin yanmış odunlarıyım."

3. "I am the throat of the woman whose hanged body clanged

Goya, Kış, 1786

over the empty square like a bell:" Buradaki benzetmede, kadının gövdesi yalnızca asılı durup sallandığı için bir çana benzemiyor. Cansız gövde bir çan gibi ses verip yankılanıyor. Yaratılan imge yalnızca görsel değil, aynı zamanda kulağa hitap eden bir imge.

Düz çeviri: "Ben asılı gövdesi boş meydanda çan gibi yankılanan kadının gırtlığıyım."

4. "Oh grapes of retribution! I hurled a broadside of ash of the unwanted guest westward and I hammered hard stars, like nails, (stars as hard as nails) into the memorial sky:" Gülde'in çevirisindeki "Ey, hırs/öç almak için!" ne bir önceki tümceye, ne de bir sonrakine bağlandığında bir anlam taşımıyor. Kaldı ki, şiirin aslında "öç" değil, "üzüm" deniyor. "Retribution" için sözlükler "deserved punishment/hakedilmiş ceza", ya da "bir günahın cezası" diyor. (3. soruya yanıt).

"Broadside" sözcüğü "bir geminin su üstünde kalan kısmı, borda", ya da "geminin bir yanındaki toprakların aynı anda ateşlenmesi" anlamına geliyor. Ve Voznesensky, batıdan gelen düşmanın, yani, istenmeyen misafirin batıya doğru geri püskürtülmesini vurguluyor. "Batıya gidenlerin hızla geri dönmesi" diye bir şey yok şiirde. Davetsiz misafirin "tek" olduğu da açık: "the enemy" ve "the unwanted guest" den kastedilen "tek" düşman Hitler faşizmidir (4. soruya yanıt).

"Yıldızlar" Gülde'in çevirisinde olduğu gibi ışıldamamaktadırlar. Ozan yıldızları hiçbir yere sürmüyor. Anıtsal gökyüzüne çekiçle çakıyor (5. soruya yanıt).

"Mızrak" imgesi ise şiirde yok, çevirmene ait bir yakıştırma.

Goya, San Isidro'nun Hac Yolculuğu, 1980-2, detay

Şiiri tanımlamanın "cinayet" olduğu ileri sürülürken çevirisini yapmanın ne denli güç bir iş olduğunu ve çevirmenin bu işi üstlenirken ne gibi sorumluluklar yüklendiğini herkesten önce kendisi bilmek durumundadır. Her şiirin duygu rengine (mood) göre bir sesi, bir müziği vardır. Çevirmenin bu rengi ve sesi kendi dilinde bulup, o ses ile aynı duyguyu ve imgeyi yeniden yazabilmesi gerekir. Ama, gerekçesi ne olursa olsun, uydurmaktan, aceleye getirmekten, kolayca kaçmaktan kaçınmalıdır. Voznesensky'nin yaptığı gibi her şiir "yüksek sesle okunmak için yazılır" ve "şiirde kulak aracılığıyla görülür imge; çünkü anlamı taşıyan bu sesteki imgedir."⁶ Bu sesteki imge ile gelen anlamı çevirmen kendi dilinde en iyi, en uygun nasıl söyleyebilir, bunun telaşına girmeli, işi önemsemeli. İki kültür arasında köprü kurarken yalnızca bir aracı ve araç olduğunu unutmamalı ve "yaradan" kimliğine bürünmemelidir çevirmen. Bu hak tümüyle ozana aittir.

"Goya" adlı şiirin Rusçasını yüksek sesle okuduğumuzda, şiirdeki temel imge ve sesin "çalan çanlar" olduğu ve "Ya-Goya" (Goya'yım ben) yinelemesiyle sağlandığı ortaya çıkıyor. Türkçede "Goya'yım ben" dendiğinde "ben" sözcüğündeki son ünsüz çana vurduktan sonra çıkan yankılanmayı veriyor, ama "a" ünlüsü ve "n" ünsüzünün yan yana gelmesiyle, "dan, dan" etkisi yaratılabilirse Türkçe okurunun kafasındaki çan sesi ve etkisi yakalanabilirdi. Bu arada, şiirdeki "ses" in yalnızca uyaklarla sağlanan bir iç müzik olmadığını da unutmamak gerekiyordu.

Ve "Goya"nın çevirisi şöyle ortaya çıktı.

Goya'yım ben!

Atılıp çıplak topraklarımın üstüne düşman
deşti gözlerimi, çıkardı oyuklarından.

Kederim ben.

Sesiyim savaşın,
dokuzyüz kırkbir yılında, yakılıp yıkılan kentlerden
karlar üstünde arda kalan
yanmış bir odun parçasıyım ben.

Açlığım ben.

Cansız gövdesi boş meydanda sallanan,
Sallandıkça çan gibi yankılanan
o kadının gırtlığıyım ben...

Goya'yım ben!

Ey, gazap salkımları!
İşte savurdum külünü davetsiz misafirin, savurdum
gerisin geri, batıya doğru!
Ve kaya gibi sert yıldızlar çaktım-
şeref kütüğü gökyüzüne.
Goya'yım ben!

1. Andrei Voznesensky, "Goya". İngilizceden Çev: M. Gülde. Sanat Rehberi, Kasım 1985, s. 9.
2. Peter France, Poets of Modern Russia. (London: Cambridge University Press, 1982) ss. 189-192.
3. A.g.y. s. 190
4. A.g.y. s. 189.
5. A.g.y. s. 190
6. Ioanna Kuçuradi, "Şiir Çevirisini Değerlendirme ve Türkçede Homeros," Türk Dili: Çeviri Sorunları Özel Sayısı, Temmuz 1978, ss. 112-13.

Agostinho Neto
Çev. Gürhan Uçkan

Hadi Hoşça Kal

Anam benim
(ve yavruları uzakta tüm kara analar)
beklemeyi ve umudu
sen öğrettin bana
acı dolu saatler boyu
öğrendiğin gibi,
oysa içimdeki yaşam
öldürdü gizem dolu umutları.

Artık beklemiyorum
beklenen benim

Umut biziz
senin çocukların
yaşamın can damarı bir inanca
yolalan

Biz, çalıkların çıplak çocukları
öğle üzeri düzlüklerde
bezden toplara vuran haylazlar,
bizler

tüm yaşamları satın alınmış
kahve tarlalarında kurumaya
beyaza saygı gösterip
zenginden korkmaya

Biz senin çocukların,
aynı kenar mahallelerin çocukları,
elektriği bilmeyen
insanların sarhoşluktan öldüğü
ölüm tamtamlarına terk edilmiş
mahallelerin

Sizin çocuklarınız
acıkan
susayan
sana anne demeye korkan
insandan korkan

biziz onlar
yaşamın umudunu
geri alanlar...

Wole Soyinka
Çev. Gürhan Uçkan

Sivil ve Asker

Cephe düşünce belirdi benim hayaletim,
"Ben bir sivilim", dedi. Becerdiği tek şey
seni daha da korkutmak oldu. Yoksa olası mı
dünyalı oluvermek yansız bir ölümden gelerek?
Ayrıca düşündüm: Senin savaşın da bu dünyanın değil

Hiç kıpırdamadın,
kaldın iki sonsuzluk arasında— ve, evet, duydum
talimlerini ve çektiğin hazırolları—
arkana kızgın toprağı alarak döndüğünü
yansız bir yöne.
Atınca üzerimden sivil şaşkınlığımı
ve kazarak daha istekli dostlarından aldığım toprağı,
çok şaşırttım seni: bana silâh çektiğinde sen
ve ölüm gözümü kırpinca hafifçe, aydınlandı her şey
ve senin görevin...

Dilerim bir gün
karşılaşırsın benim yaşama inadım
ve senin siperdeki adımların: seslenirsin bana:
"Ben askerim!" Hiç duraksamadan dürüstçe vuracağım seni
et, ekmek ve bir testi şarap ile,
iki kolundan iki göğüsle...
Şu tek soruda düğümlenecek gerçek:
Biliyor musun acaba olup-bitenleri?

1986 Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan Wole Soyinka Nijerya'lı bir ozan ve oyun yazarı. Kendisi de tiyatro oyuncusu olan Soyinka 1935 doğumlu ve Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan ilk Afrikalı.

Soyinka'nın "Sivil ve Asker" adlı şiiriyle birlikte yine Afrika'dan bir ozanın, Angola Halk Cumhuriyeti'nin ilk başkanı Agostinho Neto'nun "Hadi Hoşçakal" adlı şiirini de yayınlıyoruz. Her iki şiir de Gürhan Uçkan'ın çevirisi ve "Gürhan Uçkan, Üç Kitadan Sesler, Yarın Yayınları, Aralık 1983" te yer alıyor.

TÜSTAV

“Kaos ve Gerçek Dünya”

Hüray - Caner Fidaner

Gözünüzün önüne, büyük bir ustalıklarla üzerine dört yaşam sahnesi işlenmiş bir duvar halısı getirin. Gerçek yaşamın aktarıldığı bu sahneleri her incelediğinizde yeni duygular yaşadığınızı, yeni tatlar aldığınızı düşünün. İşte **Kaos**, bu şekilde tanımlanabilecek bir film. Zeminde bir ülke var, öykülerin aralarında uçan kartalın gözleriyle izlediğimiz, epilogda anne görüntüsüyle kişileşen anayurt. Aslında bu ülke İtalya, ama filmin evrenselliği içinde ülkenin adı büyük bir önem taşıyor. Çocukların kayalıklardan denize koştuğu o unutulmaz bitiriş, hepimizin kendi yurdumuzu engin bir deniz, yüksek bir dağ ya da göz alabildiğine uzanan

geniş bir toprak parçası olarak ilk kez gördüğümüz, yücelik duygusunu ilk kez yaşadığımız günü anımsatmıyor mu?

Taviani Kardeşler, bu zemin üzerine dört öykü oturtmuşlar. Üç saat boyunca seyircinin bu öyküleri gözünü kırpmadan izlemesini, çeşitli tatlar almasını sağlayan nedir? Acaba Yaşamdaki gerçek çeşitlilikten, taşıdıkları onca duygu yüküyle birlikte filme aktarılabilmiş olması yeterli bir açıklama olabilir mi?

Öykülerin çeşitliliği aslında iki farklı boyutta gözlenebiliyor: Birincisi, **yatay** olarak, birbiriyle ilgisiz gibi görünen pek çok durum, pek çok duygu öykülerde yer almış. Ana oğul iliş-

kisinden aile sorunlarına, göç olgusundan savaşın yarattığı yıkıma, iş ilişkilerinden hastalığa dek uzanan farklı konular, sevinç, üzüntü, gülünçlük, sıkıntı gibi çok çeşitli duygular eşliğinde anlatılıyor.

Ancak öykülerin buna ek olarak ikinci bir boyutu da var. **Dikey** çeşitlilik diyebileceğimiz bu ikinci boyut, anlatılan öykülerin birden fazla düzlemde yorumlanabilmesi olarak açıklanabilir. Örneğin ilk öyküdeki annenin uzağa göç etmiş olan oğullarına ulaşamayıp, aile dinamikleri açısından ruhçözümsele düzeyde algılanabilir. Ama aynı öykü, yurtdışına göç olgusu şeklinde toplumbilimsel bir düzeyde de yorumlanabilir. Farklı düzlemlerde yer alan

yorumların evrenselliği, **Kaos** filminin başarısını oluşturmuş. İkinci öyküde de anlatılan olaylar, dolunay hastası kahramanın özgül sorunları ya da doğa karşısındaki çaresizliği olarak bireysel düzlemde yorumlanabilir. Aynı öykünün kişiler arası ilişkilerde yardımlaşmayı, insaniliği irdeleyen bir başka düzlemi daha gözlenebilir. Üçüncü öyküde anlatılanlar da ilk bakışta, ağa, usta, ağanın karısı, çocuk ve köylüler arasında geçen düz bir güldürü olarak izlenebilir. Ama aynı öykü, emek-sermaye ilişkilerini anlatan ve yorumlayan bir düzlemde de algılanabilir. Ağa zenginliği nedeniyle kendisini her şeyin belirleyicisi sanır, hatta uzun bir ömrü garanti edememesini haksızlık olarak görür. Oysa ustanın varlığı ağa için bir zorunluluktur. Onu mahkemeyle bile veremeyecektir. Ağa küpün içinde kalan ustanın kurtulması için izin vermeyebilir, bunu yapabildiği için de kendisini “özgür” sanabilir. Oysa içinde bulunduğu fiziksel koşulların bütün uygunsuzluğuna karşın köylülerin eğlencesine katılan usta olacak, ağa ise herşeye sahip olduğunu düşündüğü bir anda karısını bile dış dünyaya, eğlenen köylülere ya da geleceğe kaptıracaktır. Öykünün sonunda zorunlu olan gerçekleşecek, küp kırılacak, usta (ya da emek) özgür kalacaktır. Dördüncü öykü de, toprağın ya da anayurdun gerçek sahiplerinin kimler olduğu sorusunu, yaşam-ölüm değişimi, daha doğrusu bütünlüğü içinde inceler.

Kaos'un sinema dili hem duygu yüklü bir destanı anımsatıyor, hem de özgün yapısı içinde gereksiz bir tek sözcük barındırmayan bir şiire benziyor. Filimde gereksiz hiç bir şeyin karede yer almadığını görüyorsunuz. İçilen su önemli ise, çerçeveyi bir bardak su dolduruyor; alanda bekleyen adama bir sandalye verilecekse yalnızca sandalyeyi izliyoruz. Çağrışımları sağlayacak öğeler bile, örneğin tekmelelen ölü kafayı anımsatacak olan kabağın yerde yuvarlanması, bir kez gösteriliyor. Böylece seyirci ne denli dikkatle izlerse, o denli çok şey görebileceğini anlıyor ve sinema yönetmeniri seyirciye bir şeyler aktarması olmaktan çıkıyor, yönetmen ile seyirci arasında bir diyalog haline geliyor.

Kaos, İtalyan sinemasının deneyimi ile doğru dünya görüşünü yetkin bir sinema dili aracılığıyla birleştiriyor. Sizde **Kaos**'u görün demiyoruz, görün, izleyin, düşünün, tartışın diyoruz. □

HINDİSTAN'A BİR GEÇİT'ten (David Lean)

Başarılı Bir Yazın Uyarlaması: “Hindistan’a Bir Geçit”

Haldun Armağan

İngiliz yazar E. M. Forster'in ünlü romanı “A Passage to India / Hindistan'a Bir Geçit”ten uyarlanan ve David Lean'ın yönetmenliğinde çekilen film video kulüplerinin hemen hepsinde bulunuyor.

İngiliz yaşlı kuşağının hemen hemen son temsilcilerinden biri olan David Lean, “Hindistan'a Bir Geçit” i sinemaya uyarlarken, klasik sinema sevenleri son sahneye dek memnun ediyor; ancak, anlatım biçiminden en küçük bir ödün vermemeyi başarıyor. 15 yıllık aradan sonra bu filmi yapmasına karşın, David Lean, “Ryan's Daughter/İrlanda'lı Kız”daki kadar genç, akıcı ve etkileyici.

“Hindistan'a Bir Geçit”, Hindistan'da İngiliz sömürgeciliği dönemine, gerçekçi, duyarlı ve derinlikli bir bakış getiriyor. Sömürgeciliğin eleştirisi ve egemen olunan topluma getirdiği yi-

kim/tepki ikilemi, kaba bir sinema diliyle değil; son derece duygulu, ikna edici ve sağlam bir temel üzerinde anlatılıyor. Hint-İngiliz dostluğu ile başlayan ve asılsız bir suçlama yüzünden yargılanan bir Hintlinin, bir bakıma bağımsızlık hareketine katkıda bulunmasıyla sonuçlanan filmin en etkili mesajı Hintli doktor Aziz'i oynayan Victor Banerjee'den geliyor: “Hintliler ve İngilizler elbette dost olabilir. Ama, bir tek koşulla: Hindistan bağımsız olduğu zaman”.

Sinemaskop izleme olanağı olmadığı için, görüntülerin güzelliğini videoda bir ölçüde yitirsek de, Lean filmlerinin değişmez müzikçisi Maurice Jarre, Mrs. Moore'u oynayan Peggy Ashcroft ve Prof. Godbole'da Alec Guinness başta olmak üzere başarılı bir romanın atmosferini yaşatabilen yaratıcılarıyla “Hindistan'a Bir Geçit”, videolarımızı kendi amaçlarımıza hizmet ettirebilmek için bulunabilecek çok kolay bir fırsat...

KAOS-Ay Hastalığı'ndan (Taviani Kardeşler)

Yazmak Zor Eleştirmek Kolay

Mümtaz İdil

Hemen tüm roman eleştirmenleri, geleneksel romanda en önemli unsurun ayrıntı seçimi olduğunu vurgularlar. Aslında tüm sanatlar için geçerli olan bu unsurun, özellikle romanda sık sık gündeme gelmesinin temel nedeni, romanın insan yaşamını her yönüyle kucaklamaya çalışmasıdır. En iyi örnekleri 19. yüzyılda verilmiş olan geleneksel romanda yazar, yaşadığı çağın perspektifini verirken; bu perspektifi belirleyeceğine inandığı ve bu amaçla yaşama geçirdiği tiplerini, ele aldığı dönem içerisinde doğurur, büyütür ve gerekli gördüğü durumlarda da öldürür. Böylesine uzun bir süreci kapsayan zaman dilimi için yazar ayrıntı seçimi yoluna gitmek zorundadır. Yani roman tipleri öz yaşamlarından ayıklanarak varolmak durumundadır-

rerek şiirini oluşturma yolunu seçmiştir. "Köyden gelen hükümlü betona ısınmaz" dizesinin yer aldığı "Tanık" adlı şiirinde şair bu dizesiyle önemli bir saptama yapmaktadır, ama şiirin diğer dizeleri sanki salt bu dizeyi ortaya koyabilmek için vardılar: "Avlu beton/Duvar beton... Duvarı delemesin/Atına binemezsin" dizelerinde gündelik bilgilerin dışında bir yüklem yoktur. Kitaptaki kimi şiirler gerçekten etkileyicidir. Bir bütün olarak değil, ama ara ara dizelerle duygularınızla mantığınızın kesiştiği en hassas noktaya seslenebilmelidir şair. Kimi zaman bir öykü anlatımına dönüşen ardından şiirin tadını veren dizeler bütün yazılanlara hakim olabilmektedir.

Öte yandan öykü, şiire oranla daha az yoğunluk taşıyabilme özelliği gösterir. Buradaki yoğunluk sözünden, kelimelerin yüklendiği anlam anlaşılmalıdır. Dolayısıyla da ayrıntı seçiminde öykü şiire oranla daha esnek denebilir. Romanla karşılaştırıldığında ise, öyküde ayrıntı seçiminin belirsiz varoluşu, neredeyse romandan ayrı tutulmasındaki en belirgin özelliklerinden biridir. Geleneksel roman anlatımında, özelliği olan olgular ön plana çıkarak bütünü oluşturur. Öyküde ise, baştan sona özelliği olan bir ayrıntının anlatılması gerekmektedir. Dolayısıyla, öykünün kendisi ayrıntıyı oluşturmaktadır. Öykü kahramanları gibi yaşamlarını kitap içinde noktalamazlar ya da karakterlerinin tüm özelliklerini, biçimsel yapılarılarının tümünü vermeyebilirler. Öykünün amacına göre olaylar ve kahramanlar varlıklarını okura duyururlar. Durcan Yaşacan'ın "Konuşsana" adlı öykü ki-

lar. Onların bu varoluşları ise yazarın seçimiyle kendini gösterir. Bütün sanatlar içinde ayrıntı seçiminin en belirgin olarak ortaya çıktığı sanat romandır.

Sözgelimi şiir için ayrıntı seçimi romandakinden çok farklıdır. Romanın kendini kanıtlanması, ayrıntılar toplamının oluşturduğu bütünlükle mümkün olmaktadır. Oysa şiirin böylesine uzun soluğu ve tahammülü yoktur. Şiir ayrıntı aşamasını çoktan aşmış bir sanattir ve ayrıntıların da ötesinde bir soyutlamayı gerektirir.

Teknik üstünlükleri ya da zayıflıkları bütünüyle kendinde saklı olmak üzere, "bize gelen kitaplar" arasından seçtiğimiz Berrin Taşan'ın kitabı "Önce" de ayrıntı seçiminin yeteri soyutluğa ulaşmadığı seziliyor. Taşan, dizelerden bir veya birkaçının üzerine ağırlık ve-

tabı, konuyu daha iyi açmak için örnek alınabilir. Durcan Yaşacan, Çehov'un ilk öykülerini andıran bu geleneksel anlatımlı öykü kitabında, tutturduğu biçimin zorunlu sonucu olarak, yaşamdan kısa kesitler vermek yoluyla ezik insanların küçük kavgalarını ve mutluluklarını dile getirmekte. Monologlarda başarılı bir anlatım tutturana yazar, karşılıklı konuşmalarda ve çevre betimlemelerinde aynı oranda etkili olamamaktadır. Böyle olunca da, öykü kahramanları ile çevreleri arasında bir kopukluk oluşmakta ve Yaşacan bu kopukluğu "ironi" ile kapatma yoluna gitmektedir. Yani ayrıntının yerine ironi geçmiştir. Öte yandan Yaşacan'ın öykülerindeki önemli eksikliklerden biri de duygu eksikliğidir. Ironiye fazlaca

nin aslında "bu" olduğunu iddia etmek de mümkündür. Ama o zaman Kawabata'yı ya da Rimbaud'yu açıklamak zorlaşacaktır. Anna Seghers'ten yola çıkarsanız, Sevgi Soysal'ı yücelten etmenin dünya görüşü olduğunu kabul edebilirsiniz, ama Kawabatadan yola çıktığınızda aynı açıklığı getirmek oldukça güçleşecektir. Aksi durumda, dünya görüşü "size en yakın" olan yazar, en iyi yazar olacaktır ki, bu da "en yakın" kişilerin hepsinin yazar olabileceğini kabul etmekle eşdeğerdir.

Ayrıntı seçimi yalnızca sanatsal yapıtlar için geçerli olan bir kural değildir. İnceleme, eleştiri ya da biyografi yapıtlarında da ayrıntı seçiminin önemi kendini gösterir. Sözgelimi, Ayşegül Yüksel gibi "Haldun Taner Tiyatrosu" adıyla bir kitap yayınlıyorsunuz: Böyle bir kitaptan beklenen, ele alınan kişinin tüm özellikleriyle gözler önüne serilmesidir. Bir biyografi yazarı, ya da eleştirmen, ele aldığı yazara ne kadar yakın olursa olsun, ondan ne kadar etkilenmiş olursa olsun, ele aldığı kişinin tüm doğrularını ele almak zorundadır. Bir anı yazısı için böyle bir olanak yoktur, çünkü anı yazıları zorunlu olarak övgüyü içinde barındırır. Ele alınan yazarın eksik ve zayıf yönleri ortaya konacaksa eğer, bunun ille de ölüm yıldönümüne rastlatılması gerekmez. Ama bir inceleme-araştırma kitabında bu koşul ortadan kalkmak zorundadır.

Haldun Taner'i tanımak, onun Türk tiyatrosuna getirdiği yenilikleri ve güzellikleri anlamak açısından Ayşegül Yüksel'in kitabını mutlaka okumak

gerek. Okudukça, böyle bir yazarın ülkemiz için ne büyük bir övünç kaynağı olduğunu kabul etmemek mümkün değildir. Dahası, izleyip de yıllarca unutamadığımız nice oyunun altında Haldun Taner imzasının bulunduğunu öğrenmek şaşırtıcı da olacaktır. Üstelik, Haldun Taner'in bir tiyatro yazarı olduğu kadar büyük bir öykü yazarı olduğu gerçeğini Ayşegül Yüksel'in ayrıntı seçimindeki ustalığıyla anlamak mümkün (s. 172). Ama (bu ama'lar her eleştiri yazısında bolca vardır), kitabı okurken bilen gözler yine de Haldun Taner'in örneğin, I.T.I. (International Theatre Institute) Türkiye Milli Merkezi İcra Komitesi Başkanlığı'nı yaptığı yıllardaki tutumunun eleştirisini de ister istemez aramaktadır.

"Bize gelen kitaplar" bu kadarla kalmıyor kuşkusuz. Bilim ve Sanat 6. yılını doldurmak üzere ve bu süre içerisinde sayısız kitap, derginin raflarını doldurdu ve taşı. Yalnızca son ay içerisinde gelen kitaplara değinmek bile, bu derginin boyutlarını aşılıyor. Ancak, son satırda da olsa, Sevgi Özel, Haldun Özen, Ali Püsküllüoğlu'nun ortaklaşa derlediği, "Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası" kitabını okumanın gerekliliğinden söz etmeden geçmek haksızlık olacak. Türk Dil Kurumu'nun ne olduğu ve bugüne kadar neleri gerçekleştirdiği konusunda doğru bilgilerin sağlanabileceği önemli bir kaynak. Böyle bir derleme için yazarlarına teşekkür etmek gerekir: Seçilmesi gereken makaleleri seçtikleri, ayrıntı unsurlarını gözardı etmedikleri için. □

KONUŞSANA

Durcan Yaşacan

Barişla Çağırma Dokunabiliyorum

Bilim ve Sanat'ın Eylül-Bariş sayısı, çok uzun süredir kendime sorduğum bir soruyu yinelememe neden oldu. Bariş Davası olayı beni ve yaptığım işi ne ölçüde etkilemişti? Bilmem, yanıtı sizin için de ilginç olur mu?

Bence rastlaşmaların biçimi yaşanan olayı algılamada etkileyici ve belirleyici oluyor. 12 Eylül olgusunu Bariş Davasıyla birlikte yaşamamızda da bu böyle oldu.

Benim işim tiyatro ve sinema, malzemem insan. Çalışma yöntemim kişilerin olay içinde durumunu, olayların kişilerle bağlantısını, ilişkisini çözecek, anlayacak gözlemler yapmak. Anlatıcağım kişiyi, olayı sahne arkası, kamera arkası çalışmalarla kendi yorumumu katarak (artık becerime, işin o sıradaki şartlarına da bağlıdır bu) estetik yapı içinde seyirciye sunmak, okul yıllarımla birlikte 20 yıldır yapmaya çalışıyorum bu işi.

Önce 27 Mayıs, sonra 12 Mart ve 12 Eylül. Oldukça yoğun geçen bir süreç bizim kuşak için.

Yeteneğin, becerinin, eğitimin gerekliliği elbet yadsınamaz. Ama ben sanatçının çağıyla, toplumuyla sıkı bir organik birlikteliğinden ve kendini sokaktaki insandan soyutlamadan, kim, nerede, nasıl, neleri yapıyordan hep haberli ve ille de alçakgönüllü, nümayişsiz, yaşamasından yanayım. Çünkü yaratıcılığın sürebilmesi, sağlıklı, verimli olabilmesi için gerekli olanın bu olduğuna inanıyorum. Yani iş bilinçli bir yaşam emekçiliğinden geçiyor. Benim işim gözlem yapmak. Çağının tanıklığını namusluca yapabileceğim yöntemi. Acılar, sıkıntılar, korkular, sevgisizlikler, ihanetler, zorbalıklar, ikiyüzlülükler, aptallıklar, cehalet, yalınlıklar, ucuzluklar görülüp tanınarak öğreniliyor. Ama bunun yanında sevgi, yardımlaşma, dayanışma, bilgelik,

direnç, akıl ve en müthiş dostluklar da var bu tanıklık içinde.

Yaşanan günlerde bir anlık, belki hemen unutulmuş yahut belleğinize çakılan bir olay; örneğin bir kitapta geçen bir tümce, bir dergide bir mahkumun şiiinden bir dize, mahkeme salonunda sanıkları ayıran parmaklık, mahkeme sırasında yaşanan bir an, ilk sorgu, yasalarla ilk karşılaşma, avukat, hakim, sanık, savcı, iddianame, sanık iskemlesi, yakaya takılan kart, insan haklarının günümüzde kullanılması biçimi, bir kışlanın duvarlarının rengi, dik taş merdivenleri, dostların mahkumiyeti, üst baş aranması, ölümler. 20. yüzyılın bitmesine 15 dakika kala hâlâ idam ve işkence lafının ediliyor olması, mahkeme koridorlarında elleri kelepçeli, çevresi silahlı askerlerle korumalı biriyle, hiç tanımadığım biriyle sıcak bir bakışla rastlaşma (bir bakışla uzun bir sohbet ve artık onunla arkadaş olduğunuz), bir şeyleri paylaştığını ayımsama, bunun anlamı, bir davanın açılmasından sonra çevrenin olumlu, olumsuz tepkileri.

Bir anlık belki hemen unutulmuş yahut belleğimize çakılan bir anlık sayısız olayı tanıyorum, kafamın içi ve yüreğim sayısız fotoğrafla yükleniyor. Bu arada gerçekleştirmek istediğim onca şey; filmler, oyunlar, şarkılar. Ön hazırlığı kotarılmış bir sürü güzel projeyi rafa kaldırmak, yabancı ülkelere yolculuklar yapıp kendimi geliştirmek, yeni insanlar tanımak fırsatından yoksun kalmak, sürpriz bir olaya hazırlık, bir hapishane çantasını hep hazır tutmak, zor ve acılı bir çember içinde ayakta ödünsüz kalabilme uğraşı vermek, sarsılmak, sağlığını yitirmek, bir anlamda gelişiminin kesintiye uğradığı endişesini taşımak, yaptığın işte yanlış düşmemek için onca özeni gösterirken birilerinin, dönemin değer karmaşası içinde kazandıkları ucuz şöhretlerini nasıl arsızca yaşadıklarını ve işe

verdikleri zarara duyduğun öfkeyi hep bastırmak, insan ilişkilerinde sürekli kendini sınamak...

Ama payıma düşen bu ara, yaşamın gözlemini, tanıklığını yapmak için önüme konulan bir mercektir; herşey daha net daha anlaşılabilir şimdi. Bir mercektir-bu zaman diliminde yaşanmış, yaşanmakta olan birçok acının yanından benim sıkıntılarının sözünü bile etmek lüksümün asla olmaması gerekliliğini öğrenmem hep bu mercektir yardımcı oldu. Bu bence çok büyük kazanç. Yaşam yeni bir dil konuşuyor ve ben bu mercektir yardımcıyla bu dili öğreniyorum, çözüyorum, kafamın ve yüreğimin içindeki fotoğrafları bu yolla çoğaltıyorum. Çağırma dokunabiliyorum. Yaşamı yakından izleyebilme şansının sorumluluğu diye bir şey olduğunu keşfediyorum. Üstelik insanı insan kılan en yüce erdemi, onuru koruma işinde yakından tanıklık etme sorumluluğu bu. Bunu öğreniyorum.

Her anın safiyesi, milimetrekaresi çok iyi değerlendirilerek yapılmalı bu. İyi sanatçı olabilmek için iyi izleyici, iyi yaşayıcı olabilmek becerisi nedir? Kazanılmalı.

Bu değerli bilgileri ortaya koyabileceğim fırsatlarım olabilecek mi? Bir sanat yaratısında kullanabilecek miyim bunları? Yeteneğim ve ön bilgilerim nedir? Yardımcı olacak bana bilmiyorum.

Ama sanatta amaç zaten yaşamı ve insanı daha iyi anlayabilmek değil mi? Kendimi olaylar ve kişi ilişkilerinde sınavta geçiş devrelerinin ilginç, kendine özgü kurallarının nasıl işlediğini, bunların yaşamdan neler koparıp yada yaşama neler kattığını izliyorum.

Kafamdaki, yüreğimdiki yaşam tanıklığı bilgisi büyüyor, geliyor ve bu bence iyi...

Dostça selamlarımla...

Gülşen Tuncer

Yılmaz Güney'i Anmak

Size uzun bir zamandır yazamadım...

Yazamayışımın nedenlerinin doğrudan benim irademle ilgili olmadığını söylemeliyim...

Bilim ve Sanat'ı sayenizde sürekli izleme olanağı bulabiliyoruz. Bu konuda, ne kadar teşekkür etsek az...

Sizler şunu bilmelisiniz ki, ben iyi bir okuyucu olmaya çalışıyorum ve sorumluluklarımı biliyorum ve yine sizlerle birlikte soluk alıp vermem bu anlamdadır. Bu görev ve sorumluluk anlayışım düşünme yetisini yitirmedim sürece canlılığını ve sıcaklığını koruyacak.

Derginin Eylül sayısında BARIŞ üzerine yazılanları heyecanla oku-

dum. Doğrusu daha ne eklenir bilmem ki?...

Büyük usta Ruhi Su'nun birinci ölüm yıldönümü için yazılanlar, içerik olarak yeterli olsa bile yine de az ve eksik gibi geldi bana. Şimdi, bize diyeceksiniz ki, "Ruhi Su hakkında ne kadar yazıp çizsek yine de az olacak", katılmamak elde değil...

Bizleri üzen ve düşündüren konu, 1984 Eylül'ünde yurt özlemi içinde yitip giden sinema sanatçısı Yılmaz Güney'in sanatçı kişiliği üzerinde hiçbir yorum ve yaklaşımda bulunmamanız oldu. Evet, bazı temel konularda sahip olduğu farklı dünya görüşünden dolayı aynı şeyleri düşünmeyebilir kişi. Böylesi bir durumun doğallığının bilincindeyiz her

birimiz. Şunu eklemeliyim ki, Yılmaz Güney'in sanat-edebiyat konuları dışındaki siyasetini benimsemek olası değil. Ne var ki, o halkını ve yurdunu seven bir sanatçı... Hem de, dalında ender yetişenlerden. Ben, onun boşluğunun (elbette sinema alanında) daha uzun bir süre doldurulamayacağına inanıyorum. Güney, herşeye karşın, halka ve ülkemize mal olmuş ilerici-yurtsever bir sanatçı... Eylül sayısında, onun bu yönünü, engin sanatçı kişiliğini anmak, anımsatmak gerekiyordu diyorum...

Sevgi ve selamlar... Dostlukla

H. Oğuz Bilgen
Bölge Cezaevi YBB
35168 Buca-İZMİR

DGM'ye Giden Kitap ve Yeni Yıl Özlemim

Demokratik bir ülkede, 13 yıl önce yazılmış bir kitap soruşturma konusu olur mu? Eğer o ülkede demokrasi tüm kurumları ile işliyorsa, "düşünce suçu" diye çağ dışı bir suç yoksa böyle bir şey olası değildir. Ama Türkiye'de olur böyle şeyler, oluyor da.

1973 yılında yani, bundan tam 13 yıl önce Atatürk ve Atatürkçülüğün nasıl sömürüldüğünü, gerçek Atatürkçülüğün ne olması gerektiğini anlatan bir kitap yazmıştım. Bu kitabın bir ve ikinci basımı 1973, üçüncü basımı ise 1985 yılında yapılmıştı. "Sömürülen Atatürk ve Atatürkçülük" adlı bu kitabım 1986 yılında, yayınlandıktan 13 yıl sonra, soruşturma konusu oldu...

Bu kitabım ve geçen yılbaşında dost, arkadaş, akraba ve tanıdıklarına gönderdiğim yeni yıl özlemimi dile getiren bir kutlama kartım Yozgat Valisi Muhittin Keskin ve İçişleri Bakanlığı yetkililerince tehlikeli, sakıncalı sayılmıştır.

Kitabımda ve yılbaşı kutlama kartımda, düşünce suçunun olmadığı özgürlükçü bir demokrasiyi, ulusal gelirin adil dağıtılmasını, sosyal adaleti, tam bağımsızlığı, çağdaş uygarlığı, barışı, kardeşliği, dostluğu savunmuşum. İçişleri Bakanlığı yetkilileri, bu görüşleri devletin iç ve dış güvenliğini sarsıcı buldular. İçişleri Bakanlığı, kitabım ve yılbaşı kutlama kartımla T.C. Yasasının 312/2. maddesini ihlâl ettiğimi, yani halkı basın yolu ile

sınıf, ırk, din, mezhep farkı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik ettiğimi ileri sürerek hakkımda soruşturma açılması için Kayseri Devlet Güvenlik Mahkemesi Cumhuriyet Savcılığına başvuruda bulundu.

Kayseri Devlet Güvenlik Mahkemesi Cumhuriyet Savcılığı, "Sömürülen Atatürk ve Atatürkçülük" adlı kitabım ve yılbaşı kutlama kartımda suç unsuru görmedi ve 10 Ekim 1986 günlü kararıyla hakkımda takipsizlik kararı verdi.

Bilesiniz istedim...

Aydınlık yarınlara, sağlık, mutluluk dileklerimle...

Asım Aslan

Yozgat Hukuk İşleri Müdürü

Bizden Size

Onlar ki verir lâf ile dünyaya nizamat
Bin türlü teseyyüb bulunur hanelerinde

Geçen sayımızı eline alan okuyucularımızın çoğu onca dizgi, baskı ve denetim hatasını görünce, sanıyoruz, Ziya Paşa'nın bu beytini anımsamışlardır.

Bilim ve Sanat çalışanlarının sıkça yineledikleri bir anekdot vardır; Güney Gönenç Hocamızın dergideki ilk zamanları... bir ay çalışmış, dinmiş, dergi çıkmış, hocanın gözüne batan bir sürü hata;

— Yahu, nedir bu?
— Dizgiden hocam.

Ertesi sayı için aynı çaba, Hoca özellikle "dizgi"yi kollamakla meşgul, ama bu kez çıkan sayıda göze batan başka noktalar;

— Yahu çocuklar bu ne?
— Pikajdan hocam.

Hoca dizgiye, pikaja yüklenmiş, pürdikkat, yoğun çabalar... ama yeni sayıda yine bir sürü keyfekeder nokta...

— Yahuuu bu ne?
— Baskıdan hocam...

Evet sevgili okuyucular, hâlâ aynı soruları yineliyoruz, sizler aynı soruları yineliyorsunuz. Ama ne var ki yanıtlar hâlâ aynı.

Ve size Ekim ayında yine "baskı hataları yoğun" bir dergi verdik... Korkarız elinizdeki sayımız da kuralı bozmamış olacak.

Siz okuyucularımızın ve bu dergi-

ye hayat veren yazar ve çizer dostlarımızın sabırlarının son damlasını taşımadan İYİ BİR DERGİ vermeye başarabilecek miyiz? Sınırlı olanak ve sınırlı yeteneklerimize rağmen bizim umudumuzu kaybetmedik. Dizgi, pikaj, denetim, baskı... değiştiriyoruz, yeniliyoruz, zorluyoruz. Her değişikliğin, her yeniliğin getirdiği yeni sorunları göğüsleme çabasıyla birlikte...

Ve sizlerden de, umutsuzluğun sıkça kapılarımızı çaldığı ülkemizde, umutlu olmanızı bekliyoruz, yalnız bizim dergimiz/derginiz için değil elbette...

Okuyucularımız bu sayımızdan başlayarak eski Bilim ve Sanat'larda ilgiyle izledikleri bazı özel sayfaları yeniden bulacaklar: Hüray-Caner Fidaner, Haldun Armağan video ekranlarını ve sinema perdelerini; Mümtaz İdil, "bize gelen kitaplar"ı sizler için tarayacaklar. Aldığımız güzel mektupları niçin yalnızca biz okuyalım? Yine sizler de okuyacaksınız.

"Abus çehrelî" bir Bilim ve Sanat... "Asık yüzlü" bir Bilim ve Sanat... "Sayfalarınız o kadar tıka basa ki insanı boğuyor..." "Gözü okşayacak o kadar az malzeme kullanıyorsunuz ki..." "Biraz hoşluk olsun, bir şiir, bir fotoğraf..." "İçerik olarak kendinizi yinelemeye başladınız..." "Aktüaliteyi; siyasi gündemde öne çıkanları izleyemiyorsunuz..." "Adınız Bilim ve Sanat, ama sanat hak getire..."

Bunlar dostlarımızın bize yönelttiği eleştirilerden bazıları. Dergimizin içeriğine ilişkin eleştiri ve değerlendirmeler bize ışık tutuyor; bunları "Okuyucularımızdan" başlığıyla yayınlayacağız. Bilim ve Sanat platformunu ayakta tutan, okuyucularının konsensüsü (fikir birliği) dur ve bundan böyle de öyle olacaktır.

"Yaşamın keyfine varın!...tadıyla"

Ekim sayımızın arka kapağında yer alan sigara reklamı bazı dostlarımızın bize yıldırımlar yağdırmasına neden oldu. Bilim ve Sanat'ı yaşatan elbette okuyucusu, bunu geride 6 uzun-zor yıl bırakan Bilim ve Sanatçılardan daha iyi kimse bilemez. Ama fiyatıyla, abone bedeliyle, yetersiz tekniğine katlanmakla ödediğiniz bir başka bedeliyle sizlere daha çok yük olmama çabasıyla kaynaklanan "oyunu kuralına göre" oynama girişimimizin bu denli tepki toplayacağını doğrusu tahmin etmiyorduk.

Bilim ve Sanat, yaşamını, başka dost dergilerle paylaştığı platform üzerinde sürdürmek zorunda.

YÖK'ten, yönelttiğimiz sorulara bir yanıt çıkmadı. Belki de geçen süre bilgileri derleyip toparlamalarına yetmedi. Gelecek sayımızdan itibaren yayınlayacağımız örneklerle kendilerine yardımcı olmaya çalışacağız.

Sevgiyle... dostlukla...

BİLİM ve SANAT

kitabevi
DOST

REPRODUKSİYON
MERKEZİ

video
DOST

DOST KİTABEVİ
YAYINLARI

Orijinal ve yerli baskı Pop - Folk - Caz -
Country ve Klasik Müzik plakları, yerli baskı
kasetler ve yine orijinal baskı nota kitapları...

Rönesanstan Günümüze Reprodüksiyonlar

Arp - Botticelli - Bourdelle - Balthus - Bonnard - Braque - Brueghel - Chavannes - Corot - Cherett - Carqueville - Chagall - Cezanne - Cornoyer - Degas - Dali - Daumier - Durer - Derain - Delacroix - Dubuffet - Dufy - Dufresne - Duchamp - Dore - Feininger - Friesz - Forain - Gauguin - Gorky - Gericault - Gromaire - Guys - Ingres - Kandinsky - Klee - Klimpt - Lautrec - Leger - Matisse - Maillol - Magritte - Marini - Manet - Metivet - Marc - Millet - Munch - Modigliani - Michelangelo - Miro - Monet - Moreau - Picasso - Pascin - Reed - Raffet - Rauschenberg - Renoir - Rousseau - Rodin - Rops - Schwitters - Sisley - Signac - Seurat - Stern - Utrillo - Van Dyck - Vinci - Vermeer - Van Gogh - Vivanco - Vlaminck - Warhol

Yerli Reprodüksiyonlar

Abidin Dino - Arif Bino - B. Sami Çimen - B. Rahmi Eyüboğlu - Elif Naci - Edip Hakkı - Kemal Bastuji - Nuri İyem - Selçuk Demirel - Tiraj - Ömer Uluç - Perteve Boyar

Özgün Sergi Afişleri

A. Calder - A. Manser - C. Cipriano - Picasso - A. Giacometti - Van Gogh - Gauguin - E. Burra - E. Schile - Steinberg - Bacon - J. Cocteau - Tobiasse - Miro - Dufy - M. Ernst - E. Zukunft - J. Voss - Chirico - J. Piper - Chagall - Tinguely - Dali - Botero

VIDEO KASETLERİ

F. Rosi "CARMEN" - A. Tarkovski "MIRROR" - K. Zanussi "IMPERATIV" - R. Altman "SECRET HONOR" - R. Polanski "CUL-DE - SAC" - M. Monicelli "UN BOURGEOIS TOUT PETIT, PETIT" - F. Fellini "PROVA D'ORCHESTRA" - F. Rosi "THE FRATELLI" - S. Kubrick "PATHS OF GLORY" - D. Risi "LE FOU DE GUERRE" - M. Newell "BAD BLOOD" - C. Saura "DEPRISA - DEPRISA" - A. Mnouchkine "MOLIERE" - R. Bakshi "FRITZ THE CAT" - J. Clayton "ROOM AT THE TOP" - R. Wiene "THE CABINET OF DR. CALIGARI" - A. Tanner "LIGHT YEARS AWAY" (Tüm video kasetlerimiz orijinal ya da alt yazılıdır.)

İki ayda bir ücretsiz edinebileceğiniz YENİ YAYINLAR KATALOĞU... (İstekleriniz Ödemeli olarak karşılanacaktır.)

DOST KİTABEVİ
YAYINLARI

Merkez : Konur Sokak 4, Kızılay - Ankara, Tel: 18 83 27
Şube : Zafer Çarşısı 13, Yenişehir - Ankara, Tel: 32 12 18

Kalem

basın yayın dağıtım tanıtım
ticaret ve sanayi limited ęti

Merkez : Anadolu Cad. 677/1 Şemikler - İzmir
Şube : Şehit Adem Yavuz Sok 18/14 Kızılay - Ankara

Tel : 11 82 71
Tel : 25 78 85

SÖZLÜK ve ANTOLOJİLER

osmanlıca türkçe sözlük

bilgi yayinevi

ansiklopedik felsefe sözlüğü

attıla tokatlı

b

ŞAKİR ALTAY

HUKUK VE SOSYAL BİLİMLER SÖZLÜĞÜ

BİLGİ YAYINEVİ

TÜRKÇE'DE EŞ VE KARŞIT ANLAMLILAR SÖZLÜĞÜ

ÜLKÜ YALIM - ÖZCAN YALIM

BİLGİ YAYINEVİ

faruk yener müzik kılavuzu

bilgi yayinevi

4. BASKI

ilhami soysal 20. YÜZYIL TÜRK SİİRİ ANTOLOJİSİ

bilgi
yayinevi

M. SUNULLAHH ARISOY TÜRK HALK SİİRİ ANTOLOJİSİ

Bilgi Yayinevi

halil erdoğan cengiz DİVAN SİİRİ ANTOLOJİSİ

bilgi yayinevi

b

BİLGİ YAYINEVİ,
Meşrutiyet Cad. 46/A
Yenişehir-Ankara
Telf. 311665-318122